

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

1/2'03⁽³⁴⁾

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax: 820-19-71
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
www.cdr.gov.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Marek Kłodziński, Andrzej Kowalski,
Jędrzej Krupiński, Seweryn Kukula, Aleksander Lewczuk,
Antoni Mickiewicz, Walenty Poczta, Stefan Pruszyński,
Izabela Sikorska-Wolak, Aleksander Szeptycki, Bogdan M. Wawrzyniak

Zespół Redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E. K. Chyłek, J. Kania, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 16/2003, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Kierunki zmian w wynagradzaniu służby rolnej i doradczej	5
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Nowy zawód - doradca rolniczy	15
SEWERYN KUKUŁA, STANISŁAW KRASOWICZ: Współdziałanie nauki i doradztwa rolniczego a rozwój rolnictwa w Polsce	27
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Kierunki zmian w polityce sektora rolnego i bariery wdrażania rozwiązań innowacyjnych	35
MARIA GRZYBEK: Znaczenie kapitału intelektualnego w systemie zarządzania przedsiębiorstw agrobiznesu	48
SŁAWOMIR ZAWISZA, SABINA PILARSKA: Liderzy wiejskich społeczności lokalnych	55
PIOTR PRUS: Zrównoważony rozwój w rolnictwie w opinii rolników współpracujących z ośrodkami doradztwa rolniczego w regionie kujawsko-pomorskim	70
ANNA JANKOWSKA-DYMET: Formy i znaczenie turystyki wiejskiej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich	82
KATARZYNA GRALAK: Wpływ działalności agroturystycznej na sytuację ekonomiczną rodzin rolniczych	95
MAŁGORZATA SŁODOWA-HEŁPA: Zróżnicowanie zdolności absorpcyjnych regionów i gmin do korzystania z funduszy Unii Europejskiej	106
ZBIGNIEW PAŁKA: Program SAPARD – analiza wniosków infrastrukturalnych w województwie kujawsko-pomorskim	125
ANNA LICZNERSKA, MAŁGORZATA ŚRUBKOWSKA: Zmiany w poziomie konsumpcji żywności w Polsce w perspektywie przystąpienia do Unii Europejskiej	139

INFORMACJE

ROMANA CHOJNACKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Wielkopolskie produkty regionalne jako dziedzictwo kulinarne ze znakiem jakości	149
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	152

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Changes of pays in an agricultural advisory system	5
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: A new profession – an agricultural adviser	15
SEWERYN KUKUŁA, STANISŁAW KRASOWICZ: The impact of co-operation between science and agricultural advisory service on an agriculture development in Poland	27
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Trends of changes in the policy of agricultural sector and barriers of innovative solutions implementation	35
MARIA GRZYBEK: Meaning of the intellectual capital in the management system of the enterprises in agribusiness	48
SŁAWOMIR ZAWISZ, SABINA PILARSKA: Leaders of rural local communities	55
PIOTR PRUS: Sustainable development of agriculture in the opinion of farmers co- operating with agricultural advisory centers in the Kujawsko-pomorski region	70
ANNA JANKOWSKA-DYMET: Forms and importance of rural tourism in sustainable development of rural areas.....	82
KATARZYNA GRALAK: The influence of agri-tourism activity on a situation of economic agricultural families	95
MAŁGORZATA SŁODOWA-CHEŁPA: Diversification of the absorption capacity of regions and communes in order to use the European Union funds	106
ZBIGNIEW PAŁKA: The SAPARD Programme – an analysis of infrastructure projects in the Kujawsko-pomorskie province	125
ANNA LICZNERSKA, MAŁGORZATA ŚRUBKOWSKA: Changes in consumption of food in Poland in aspect of integration with European Union	139

INFORMATION

ROMANA CHOJNACKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Local products in the Wielkopolska region as the culinary heritage with a quality mark	149
PUBLISHING NEWS	152

ARTYKUŁY

BOGDAN M. WAWRZYNIAK
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

KIERUNKI ZMIAN W WYNAGRADZANIU SŁUŻBY ROLNEJ I DORADCZEJ

Wstęp

Wynagrodzenie stanowi współcześnie istotny składnik umowy o pracę. Występować może w różnych postaciach, w tym jako umowa o pracę, umowy na czas określony i nieokreślony, umowy-zlecenia, umowy o dzieło lub w innej postaci.

Teoretycznie biorąc wynagrodzenie stanowi rodzaj ekwiwalentu w wyrazie pieniężnym za wniesiony wkład intelektualny lub fizyczny, który po odpowiednich potrąceniach (podatkach, ZUS, itp.) trafia do kieszeni pracobiorcy. Wynagrodzenie w zależności od spełnianych funkcji, zajmowanego stanowiska oraz od efektów pracy jest zróżnicowane, a więc i gratyfikacje z tego tytułu nie mogą być podobne.

Obok wynagrodzenia zasadniczego stosuje się również system bodźcowy w postaci premii, bonusów, ryczałtów lub dodatków stażowych, za wysługę lat pracy. Niektóre grupy pracowników branżowych (np. górnicy, hutnicy, byli pracownicy PGR) wywalczyli sobie ekwiwalenty w postaci naturalnej (np. węgiel, mleko, ziemniaki, itp.), które stanowiły dość ważne uzupełnienie budżetu domowego.

Zawód doradcy z tytułu swej specyfiki należy do jednych z najtrudniejszych, z uwagi m.in. na rozległość wiedzy, którą doradca musi posiadać, umiejętności perswazyjne i dydaktyczne, umiejętność szybkiego nawiązywania kontaktów z rolnikami, a także odporność fizyczną w pokonywaniu dużych odległości między zagrodami chłopskimi. Aczkolwiek służby rolne i doradcze należały do

szeroko rozumianej kadry naukowo-technicznej rolnictwa, to jednak dążyły do wypracowania sobie właściwych warunków płacy i pracy. Miały na ogół poczucie, że wysokość ich uposażenia nie jest adekwatna do włożonego wysiłku oraz czasu pracy.

Podobnie nisko oceniano status instruktora rolnego w okresie międzywojennym, biorąc pod uwagę brak dróg i publicznych środków komunikacji, zaś wizyty w gospodarstwach realizowano podwodem, rowerem lub pieszo. Miesięczne wynagrodzenie wahało się od 60 do 500 zł razem z ryczałtem za dojazd. Nie wszyscy instruktorzy korzystali z funduszu emerytalnego. Pobory nie zawsze były płacone punktualnie.

Były próby powołania Związku Instruktorów Rolnych, który opracował następujące stawki wysokości uposażenia zasadniczego:

– starszy instruktor	- 600 zł
– instruktor	- 500 zł
– młodszy instruktor	- 300 zł
– praktykant	- 250 zł
– asystent	- 250 zł

Związek ten w skali ogólnopolskiej nie powstał do 1939 r., stąd propozycje te nie weszły w życie [Pawlikowski 1975].

1. Zasady wynagradzania i premiowania gromadzkiej służby rolnej

Bezpośrednim protoplastą nowo powołanych służb rolnych byli instruktorzy rejonowi, którzy do 1957 r. podlegali radom narodowym. Dopiero w drugiej połowie 1957 r. zostali oni przeniesieni do kółek rolniczych, a ściślej mówiąc do powiatowych związków kółek rolniczych.

Powołana kadra instruktorów rejonowych była stosunkowo skromna, a pod względem poziomu kwalifikacji słaba. W 1957 r. pracowało nieco ponad 1000 instruktorów, głównie z przygotowaniem średnim (tzw. mała i duża matura) oraz zasadniczym. Ich start zawodowy był trudny z uwagi na specyfikę pracy, brak wzorów pracy doradczej i doświadczenia oraz krótki staż pracy w rolnictwie (bezpośrednio po szkole). Na ich barki spadł cały ciężar pracy związany z powstaniem, organizowaniem i pomaganiem nowo reaktywowanym kółkom rolniczym. Te czynniki były zapewne przyczyną, że już wówczas odnotowano znaczną płynność kadr, a ponadto dawał o sobie znać administracyjny styl pracy, który nie wszystkim odpowiadał. Jest rzeczą zrozumiałą, że instruktorzy rolni w całej strukturze powiatowego związku kółek rolniczych znajdowali się na najniższym szczeblu hierarchii zawodowej i adekwatnie do tego otrzymywali najniższe wynagrodzenie. Nie zachowały się dane co do stawek zaszerzegowania, ale pośrednio można mniemać o tym fakcie z następnych dokumentów. Mianowicie w celu stworzenia warunków zachęcających do podejmowania pracy w gromadzkiej

służby rolnej przez osoby wysoko wykwalifikowane, wprowadzono w 1968 r., także nowe zasady wynagradzania i premiowania, (tabela 1).

Tabela 1

Zasady wynagradzania gromadzkiej służby rolnej w 1968 roku

Stanowisko	Wykształcenie wyższe	Liczba lat praktyki	Wysokość wynagrodzenia w zł miesięcznie
Agronom i zootechnik gromadzki	wyższe rolnicze średnie rolnicze	1 i 3	1 500 - 2 500
Asystent agronoma lub zootechnika	jak wyżej	jak wyżej	1 200 - 1800

Źródło: Opracowanie własne.

Wprowadzono ponadto stałe miesięczne dodatki, w tym: - 15 % za wyższe wykształcenie rolnicze, 10 % za przepracowanie co najmniej 5 lat w tej samej gromadzie na stanowisku związanym z produkcją rolniczą. Ponadto ze względu na zróżnicowany stopień trudności gospodarowania i różne warunki bytowe w gromadzie wprowadzono specjalne dodatki za trudniejsze warunki pracy, w wysokości 15 % na terenie gromad zaliczanych do kategorii I i 10 % w przypadku zaliczenia gromad do kategorii II. Przykładowo, za gromady zaliczane do kategorii I uznawano te jednostki administracyjne, których powierzchnia wynosiła powyżej 5 tys. ha użytków rolnych, a liczba gospodarstw rolnych powyżej 2 ha była wyższa od 600. Poza tym powinny one charakteryzować się niskim poziomem produkcyjnym, dużymi rezerwami, być oddalone od miast i szlaków komunikacyjnych, posiadać trudne warunki socjalno-kulturalne.

Osoby, które nie mieszkaly w agronomówkach, otrzymywały zryczałtowany zwrot czynszu mieszkaniowego w wysokości od 200 do 250 zł miesięcznie. W celu pokrycia kosztów podróży, diet i noclegów na terenie powiatu służba rolna otrzymywała zryczałtowaną kwotę w wysokości 400 zł miesięcznie. Tak więc wprowadzone zasady wynagradzania należy ocenić jako istotny krok naprzód w zakresie poprawy warunków bytowych gromadzkich służb rolnych. Zwraca uwagę fakt, że wprowadzono istotne zróżnicowanie stawek w zależności od stopnia wykształcenia i stabilizacji w zawodzie. Ponadto starano się unikać szablonowego traktowania wszystkich gromad, poprzez wprowadzenie III kategorii. Z drugiej strony zastosowano określone ograniczenia ustalające, że liczba gromad w których wprowadza się dodatek trudnościowy, nie powinna przekraczać 20 % ogólnej ich liczby w skali kraju. W rzeczywistości i ten postulat trudno było zrealizować, ponieważ kryteriom tym odpowiadało wiele gromad.

Nowe zasady premiowania środowisko doradców przyjęło z dużym zainteresowaniem. Przy ich wprowadzaniu zdawano sobie sprawę ze złożoności problemu. Chodziło o to, aby wprowadzenie bodźców materialnych dało efekty produkcyjne i aby nie premiować za brak pracy i działalności. Aczkolwiek kwe-

stia wiązania efektów pracy służby rolnej z konkretnymi wynikami produkcyjnymi nie budziła zastrzeżeń, dyskusyjna pozostawała sprawa ustalenia prawidłowych mierników.

W 1967 r. postulowano opracować system premiowania gromadzkiej służby rolnej w powiązaniu z wynikami uzyskanymi za wzrost towarowej produkcji rolniczej. Zadania te powinny być dostosowane do możliwości danego terenu, z uwzględnieniem otrzymanych środków produkcji oraz warunków glebowo-klimatycznych. Ponadto postulowano, aby z funduszu premiowego korzystała nie tylko służba rolna, ale także inni pracownicy.

Przyjęto zasadę premiowania w postaci określonego funduszu składającego się z dwóch części. Część pierwszą stanowił fundusz przeznaczony na premie za zwiększenie skupu zbóż, żywca i mleka - wyprodukowanych w gospodarstwach chłopskich danej gromady. Wysokość tego funduszu nie zależała wyłącznie od wielkości skupu, a uzyskana suma stanowiła rezultat przemnożenia stawek premiowych przez jednostki przyrostu skupu. Przykładowo stawki premiowe wynosiły średnio w skali kraju:

- 40 zł za tonę przyrostu zbóż,
- 120 zł za toną przyrostu żywca,
- 40 zł za każdy tysiąc litrów mleka.

Do obliczania premii nie brano więc pod uwagę całego skupu uspołecznionego, lecz tylko ten, który stanowił przyrost ponad ustaloną bazą wyjściową (obliczaną jako średnia za 3 ostatnie lata). Fundusz ten powstawał w każdej gromadzie po zakończeniu roku gospodarczego i był dzielony następująco: 40 % dla agronoma, po 30 % dla zootechnika i przewodniczącego Gromadzkiej Rady Narodowej.

Druga część premii przysługiwała za wykonanie w gromadzie ważnych zadań wynikających z planu gromadzkiego i z programu agrominimum. Jednakże dopuszczalna wielkość drugiej części funduszu premiowego była ograniczona i nie mogła przekroczyć 15 % rocznego wynagrodzenia służb rolnych, Zadania w drugiej części ustalone były według zasady punktowej, przy czym łączna liczba punktów nie mogła przekroczyć 100 [Wawrzyniak 1991].

2. Zasady wynagradzania gminnej służby rolnej

Zgodnie z pragmatyką służbową pracownicy gminnej służby rolnej otrzymywali odpowiednie wynagrodzenie, które składało się z nas następujących elementów:

- miesięcznego wynagrodzenia zasadniczego,
- dodatku za trudne warunki pracy,
- premii za wykonanie rocznych zadań wynikających z planu społeczno-gospodarczego rozwoju gminy.

Tabela 2

Poziom miesięcznego wynagrodzenia zasadniczego gminnej służby rolnej

Stanowisko	Wykształcenie	Staż pracy	Stawka miesięczna
Starszy instruktor	wyższe	2	2800-3300
Jak wyżej	średnie	5	2300-3000
Instruktor	wyższe	po wstępnym staży	2300-3000
Jak wyżej	średnie	po rocznej pracy	2000-2500
Młodszy instruktor	średnie	po wstępnym stażu	1500-2000

Źródło: Opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę fakt, że w owym okresie pieniądź nie ulegał tak szybkiej dewaluacji jak współcześnie, poziom tego wynagrodzenia był wyższy niż w okresie poprzednim (1968-1972), ale niższy niż w działach pozarolniczych,

Dość istotnym składnikiem dochodów uzyskiwanych z pracy przez pracowników gminnej służby rolnej były dodatki i premie. Kierownik gminnej służby rolnej otrzymywał dodatek w wysokości 500 zł za kierowanie pracą instruktorów. Natomiast pracownikom gminnej służby rolnej przysługiwał dodatek w wysokości 10% wynagrodzenia zasadniczego za nieprzerwaną pracę co najmniej przez 5 lat w gminnej służbie rolnej. Chodziło w tym przypadku o stabilizację tej kadry.

Z kolei służba rolna zatrudniona w gminach o szczególnie trudnych warunkach pracy otrzymywała dodatkowo 10 % miesięcznego wynagrodzenia zasadniczego. Za mające trudne warunki pracy uważano te gminy, które charakteryzowały się niskim poziomem gospodarki rolnej, miały duże rezerwy produkcyjne, a ponadto oddalone były od miast i szlaków komunikacyjnych. Gmin zakwalifikowanych do tego typu było stosunkowo mało w naszym kraju.

Dość ważną pozycję w dochodach służby rolnej stanowiły premie, które niestety w ciągu omawianego tutaj okresu uległy obniżeniu z 30% w 1973 r. do 15% w 1976 r. uposażenia zasadniczego. Jednocześnie w tym czasie wzrosły nieco stawki wynagrodzenia podstawowego. Premie te obliczano według dość skomplikowanego scenariusza, którego istota sprowadzała się do rozbicia zadań rzeczowych na określone liczby punktów (np. 15, 20, 30 pkt), zaś suma tych punktów nie mogła przekroczyć 100. Nie wykonanie jakiegoś zadania rzeczowego, które oceniała komisja, automatycznie obniżało poziom premii.

Przepisy stanowiły, że pracownikom gminnej służby rolnej przysługiwały będą bezpłatne lokale mieszkalne i użytkowe (gospodarcze, inwentarskie) w agromówkach i wodomistrzówkach. Niestety proces budowania agromówek nie nadążał za bardzo szybkim wzrostem liczby służby rolnej, a w drugiej połowie lat 70. praktycznie zaprzestano wznoszenia tych obiektów. Jeśli do tego dodamy,

że część mieszkań w agromówkach była zajęta przez osoby nie związane ze służbą rolną (nauczyciele, administracja, milicja itp.), a do tego zamieszкана przez byłych pracowników gminnej służby rolnej wówczas nietrudno dojść do wniosku, że korzystanie z tych lokali do celów służbowych wyraźnie spadło. Przykładowo w 1974 r. na zatrudnionych łącznie 15 827 pracowników gminnej służby rolnej, w agromówkach mieszkało 3869 osób (24,4 %), gdy tymczasem w 1978 r. na 20,2 tys. zatrudnionych w agromówkach mieszkało już zaledwie 3106 osób czyli 15,4 %.

Pracownicy gminnej służby rolnej, którzy nie mieszkali w służbowych lokalach mieszkalnych otrzymywali ekwiwalent pieniężny w wysokości 200 zł dla osób samotnych oraz 400 zł dla osób z rodzinami. Widzimy więc, że i wówczas ekwiwalent ten był bardzo niski i nie pokrywał faktycznych kosztów wynajęcia mieszkania [Wawrzyniak 1991].

Pewne dodatkowe źródło dochodów dla osób zamieszkałych na wsi można upatrywać w uprawie ziemi, oczywiście o ile była intensywnie i racjonalnie wykorzystana. Przepisy stanowiły, że pracownicy gminnej służby rolnej mogą bezpłatnie korzystać z działki gruntu o powierzchni do 0,5 ha, wydzielonej z gruntów Państwowego Funduszu Ziemi.

Aby wyczerpać już listę możliwości dochodów pracowników gminnej służby rolnej warto podać, że na pokrycie kosztów podróży, diet i noclegów na terenie gminy (powiatu) przysługiwał ryczałt miesięczny - dla następujących stanowisk - w wysokości:

- 500 zł - kierownik gminnej służby rolnej,
- 400 - 500 zł - instruktorzy ogólnogminni,
- 300 - 400 zł - instruktorzy rejonowi.

3. Wynagradzanie służby doradczej WOPR

Równoległe z procesem przejmowania gminnej służby rolnej przez WOPR szły poczynania zmierzające do poprawy warunków życia tej grupy zawodowej. Zapowiedź regulacji płacowych znajdujemy już w decyzji nr 44/81 Prezydium Rządu z dnia 24 VIII 1981 r. W załączniku do tej decyzji stwierdzono, że trudne warunki pracy terenowej nie znajdują odbicia wynagradzaniu i w pozycji socjalno-bytowej służby rolnej. Przeciętna płaca w tych służbach była niższa niż w sferze budżetowej. Przysługiwały:

- ekwiwalent za odzież ochronną,
- działki gruntu o powierzchni do 0,5 ha wydzielona z Państwowego Funduszu Ziemi (dla pracowników nie będących właścicielami lub użytkownikami gospodarstw rolnych).

Tak więc widzimy, że tych różnych dodatków, premii, nagród i ekwiwalentów było dużo. Najwięcej kontrowersji budziła kwestia nieodpłatnego korzysta-

nia z agronomówek i użytkowania działek gruntów PFZ. Dotyczyło to głównie byłych pracowników gminnej służby rolnej, którzy zostali przeniesieni służbowo do WOPR. Będąc pracownikami gminnej służby rolnej przysługiwało im bezpłatne mieszkanie w agronomówkach i bezpłatne korzystanie z działek gruntów. Po zmianie miejsca pracy stracili te przywileje. Za mieszkanie musieli od tego momentu płacić czynsz mieszkaniowy, zaś działki gruntów PFZ wynajmować na zasadzie dzierżawy. Stanowiło to pewien uszczerbek dla budżetów domowych,

W 1985 r. weszła w życie kolejna Uchwała Rady Ministrów (nr 109/65), która zmieniała nieco dotychczasowe zasady wynagradzania służby doradczej WOPR. Oprócz podniesienia stawek wynagrodzenia zasadniczego, jako konsekwencji ogólnej inflacji, zmieniono również niektóre zasady premiowania i naliczania stażu pracy, a mianowicie:

- fundusz premiiowy podniesiono do 40 % wynagrodzenia zasadniczego,
- dodatku za staż pracy nie naliczano co 5 lat, lecz wzrastał on o 1 % za każdy następny rok pracy do 20 lat,
- podniesiono do 20 % dodatek za pracę terenową,
- zamiast dodatku specjalnego wprowadzono dodatek funkcyjny, który przysługiwał pracownikom koordynującym prace zespołów terenowych.

Nadal jednak wysokość wynagrodzenia i poziom dochodów nie był zbieżny ze wzrostem kosztów utrzymania. Grupa pracowników służby doradczej WOPR otrzymywała mniejsze wynagrodzenie nie tylko w stosunku do średniej krajowej, ale także do innych zawodów rolniczych. Problem ten był źródłem stałej troski związków zawodowych i czynników odpowiedzialnych za funkcjonowanie doradztwa rolniczego. Stąd też w kolejnych latach (1986 i 1987) problem stawek wynagrodzenia regulowały kolejne uchwały Rady Ministrów.

4. Wynagradzanie służby doradczej ODR

Początki działalności ODR w 1991 r. nie były korzystne dla kadry doradczej. W optyce ówczesnych decydentów na szczeblu centralnym a także poczynają restrukturyzacyjnych w ramach tzw. „Planu Balcerowicza” okazało się, że w pierwszej wersji służby te miały ulec całkowitej likwidacji, a potem dopiero pod naciskiem lobby rolniczego wykrojono tylko część środków finansowych w budżetach wojewodów na funkcjonowanie ODR. Takie podejście do służby doradczej wymusiło wypracowanie pakietu oszczędnościowego, którego końcowym rezultatem była redukcja personelu doradczego o 50 %. Ponadto, aby ODR stały się jednostkami budżetowymi, oddzielono od nich gospodarstwo rolne, zmieniono kadrę kierowniczą (konkursy), uspołeczniono proces doradczy (społeczne rady) oraz przystąpiono do weryfikacji pracujących doradców, poczynając od tych, którzy zbliżali się do wieku emerytalnego (rentowego) [Wawrzyniak 2000].

Pod naciskiem istniejących realiów finansowych kadry doradcze zaczęły poważnie topnieć, tak że obniżono poważnie pułap zatrudnienia z ponad 20,3 tys. osób jeszcze w 1990 r. do 4,4 tys. w 2001 r. [Pabich 2001]. W sytuacji systematycznej redukcji kadr doradczych nie było mowy o podnoszeniu stawek wynagrodzenia, gdyż w ramach przyznanej puli środków godzono się na niższe stawki, aby uchronić kolejną grupę doradców przed utratą pracy. Niektórym doradcom brakowało często roku lub dwóch na wypracowanie emerytury (renty), stąd poczynania ochronne kierownictwa ODR.

Ośrodki doradztwa rolniczego jako jednostki budżetowe są dotowane przez państwo. Każdy z ośrodków posiada swój własny statut i regulamin funkcjonowania zakładu [Wawrzyniak 2000].

O ile do 1990 r. regulowały na ogół rozporządzenia i uchwały Rady Ministrów, to po przejściu w 1991 r. w gestię wojewodów, ODR miały stawki wynagradzania ustalane rozporządzeniami Ministra Pracy i Polityki Społecznej. Wynagrodzenia te obejmowały różne składniki, takie jak wynagrodzenie zasadnicze, premie i nagrody, dodatki za staż pracy oraz pełnione funkcje kierownicze. Potem te wynagrodzenia ubruttowiono, co nie pozwala na śledzenie rzeczywistego poziomu dochodów.

Jeśli do tego dodamy przepisy o ochronie danych osobowych, to wówczas możemy dojść do wniosku, że dla badacza pojawiają się bariery nie do pokonania. Dlatego posługiwać się będziemy oficjalnymi danymi wynikającymi z rozporządzenia Ministra Pracy i PS oraz roczników statystycznych.

Według miesięcznych stawek wynagrodzenia zasadniczego z 2001 r. Ministra Pracy i PS możliwości zarobkowania przedstawiały się następująco (w zł):

- główny specjalista 840-1740
- starszy specjalista 800-1530
- specjalista 750-1430
- młodszy specjalista 700-1350

Regulacje te są indywidualnie zróżnicowane w poszczególnych ODR i zazwyczaj sięgają niższego pułapu niż wyższego stopnia zaszeregowania. Tymczasem według Rocznika Statystycznego z 2001 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sferze budżetowej rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo – w 1999 r. wynosiło 1554 zł, zaś w 2000 r. – 1712 zł. Grupa zawodowa doradców znalazła się – wg zgodnej opinii badanych ODR – poniżej średniej krajowej.

5. Wnioski

W ciągu analizowanego tutaj okresu ponad 40 lat wynagrodzenie służby rolnej i doradczej oscylowało na ogół poniżej średnich krajowych. Były okresy mobilizacji czynników partyjnych i rządowych, które te wynagrodzenia podciągały w górę, by potem szybko włączyć hamulec równania w dół.

Najlepszy okres, ale tylko dla niektórych doradców panował w latach 1968-1972, kiedy to wprowadzono specjalne premie za przyrost skupu uspołecznionego. W gromadach, które wykazywały początkowo niski skup, a potem były oszałamiająco wysokie przyrosty, premie wynosiły od 40,0 - 48,2 tys. zł, pozwalające na zakup dobrego samochodu. Nic dziwnego więc, że szybko z tego rodzaju premiowania rezygnowano [Wawrzyniak1991].

Drugi dobry okres panował pod koniec lat 80., gdyż wówczas dużo nagród (np. jubileuszowych) ekwiwalentów (za mieszkanie i odzież ochronną), dodatków za pracę w terenie oraz grunty do 0,5 ha z PFZ. Ponadto fundusz premiowy podniesiono do 40 %, dodatki za staż pracy co 5 lat, podniesiono do 20 % dodatek za pracę terenową oraz kilometrówkę. Na ogół sądzi się, że w tym okresie wynagrodzenie było nieco wyższe niż średnia w rolnictwie.

Obecna mizéria finansowa w ODR może być przyczyną, że ambitne zadania postawione przed służbą doradczą w okresie przedakcesyjnym do UE, nie będą w pełni wykonane, zaś najbardziej na tej sytuacji stracą rolnicy.

BIBLIOGRAFIA

1. Pabich A. (2001): Stan zatrudnienia w ośrodkach doradztwa rolniczego. [w:] Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4.
2. Pawlikowski W. (1975): Agronomia społeczna. Cz. I, Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918-1939. PWN, Warszawa.
3. Wawrzyniak B. (1991): Doradztwo rolnicze. Cz. I, Rozwój służby rolnej i doradczej w Polsce. WTN, Włocławek.
4. Wawrzyniak B. (2000): Doradztwo w agrobiznesie. WSH-E, Włocławek.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

KIERUNKI ZMIAN W WYNAGRADZANIU SŁUŻBY ROLNEJ I DORADCZEJ

STRESZCZENIE

Celem artykułu było prześledzenie, jak na przestrzeni około 40 lat zmieniały się warunki wynagradzania służby rolnej i doradczej. Zmiany te powiązane były ściśle z kolejnymi reorganizacjami, które polegały na zmianie przynależności kadry doradczej do określonej instytucji.

W artykule wskazano nie tylko na częste zmiany, ale także na niskie progi zarobkowe, które nie pozwalały na pełne wykonywanie swojej funkcji.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

CHANGES OF PAYS IN AN AGRICULTURAL ADVISORY SYSTEM

SUMMARY

The aim of this article is to trace the conditions of pays in agricultural advisory system during the last 40 years. The changes were connected with reorganizations of the advisory system.

The paper shows frequently changes of pays in advisory system. But it also points that the differences of salaries levels is not sufficient.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

NOWY ZAWÓD - DORADCA ROLNICZY

1. Wstęp

Aktualnie w Polsce występują dwie niezależne struktury państwowego doradztwa rolniczego. Pierwszą z nich tworzą Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego (WODR) - podległe poszczególnym Wojewodom. Drugą - Regionalne Centra Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (RCDRRiOW), wchodzące w skład podległego Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (KCDRRiOW). Obie te struktury oprócz stymulowania rozwoju rolników działają na rzecz stymulowania rozwoju rodziny rolniczej, a także społeczności wiejskich. Dla sprawnej realizacji powierzonych im zadań Wojewódzkie Ośrodki oraz Regionalne Centra dysponują odpowiednim potencjałem materialnym i osobowym. Pracownicy tych jednostek - zaangażowani bezpośrednio we wspieranie rozwoju rolników - tworzą z dniem 1 stycznia 2003 r. nową kategorię zawodową „doradców rolniczych”¹. Osoby te posiadają na ogół wyższe wykształcenie rolnicze, a wymagane na zajmowanym przez nie stanowisku pracy kompetencje pozapodmiotowe (metodyczne, komunikacyjne i organizatorskie) uzyskały albo łącznie w procesie doksztalcania (np. podyplomowe studia pedagogiczne) i doskonalenia zawodowego (kursy i seminaria metodyczne), albo tylko doskonalenia zawodowego. Jak dotąd Ministerstwo Edukacji Narodowej nie ujmuje w swych klasyfikacjach zawodu doradcy rolniczego, czego konsekwencją jest brak kształcenia do tego zawodu.²

¹ Patrz Klasyfikacja zawodów i specjalności - Załącznik do rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 10 grudnia 2002 r. (Dz. U. Nr 222 z 20 grudnia 2002 r., poz. 1868).

² Klasyfikacja zawodów szkolnictwa zawodowego (klasyfikacja szkolna) to spis zawodów opracowywany przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w porozumieniu z ministrami resortów gospodarczych i ogłaszany w rozporządzeniach MENiS, publikowanych w Dzienniku Ustaw. W okresie powojennym opracowano dziewięć klasyfikacji. Każda kolejno ustanawiana klasyfikacja

W 1997 r. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie (obecnie KCDRRiOW) chcąc usprawnić proces zdobywania wymaganych kwalifikacji na stanowisku doradcy rolniczego przygotowało m.in. program kursu adaptacyjnego „Metodyka i organizacja doradztwa rolniczego” [Kujawiński 1997] oraz podręcznik „Doradztwo rolnicze w zarysie” [Kujawiński 1997]. Program ten – sukcesywnie aktualizowany i poprawiany – proponowany jest do chwili obecnej wszystkim zainteresowanym w ramach corocznej oferty Krajowego Centrum Doradztwa.

Ponadto w okresie ostatnich trzech lat Krajowe Centrum Doradztwa w Brwinowie – wspólnie z jego Oddziałem w Poznaniu – podejmowało intensywne zabiegi, aby w publikowanych przez Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej „Klasyfikacjach zawodów i specjalności” znalazł się wpis „doradca rolniczy”. Ostatecznie wysiłki te zostały uwieńczone powodzeniem i w nowej „Klasyfikacji zawodów i specjalności” w grupie „Specjaliści nauk rolniczych i leśnych (kod 222)” – podgrupa „Inżynierowie rolnictwa, leśnictwa i pokrewni (kod 2221)” – występuje zapis „doradca rolniczy (kod 222101)”³.

2. Obszary działania doradcy rolniczego

Obszary działania doradcy zatrudnionego w państwowej rolniczej organizacji doradczej wyznaczają trzy rodzaje priorytetów. Są to:

- priorytety rolników na rzecz rozwoju własnych gospodarstw rolnych,
- priorytety sponsora państwowej rolniczej organizacji doradczej – wynikające z założeń polityki rolnej państwa,
- priorytety organizacji doradczej na rzecz własnego rozwoju.

² zawodów i specjalności ograniczała ich liczbę tak, że w ostatnich kilkunastu latach zmniejszała się ona prawie czterokrotnie. Klasyfikacja z 1982 r. wyodrębniła 525 zawodów ze specjalnościami, podczas gdy klasyfikacja z 1999 r. – 179 zawodów, tzw. szerokoprofilowych, bez specjalności (Dz.U. nr 4, poz. 9 z 1998 r. i Dz.U. nr 53, poz. 535 z 1999 r.).

³ Klasyfikacja zawodów i specjalności (tzw. gospodarcza) – stanowiąca załącznik do Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania – jest pięciopoziomowym, hierarchicznie usystematyzowanym zbiorem zawodów i specjalności występujących na rynku pracy. Zawiera ona łącznie 1636 zawodów i specjalności. W klasyfikacji tej zawód zdefiniowany został jako zbiór zadań (zespół czynności) wyodrębnionych w wyniku społecznego podziału pracy, wykonywanych stale lub z niewielkimi zmianami przez poszczególne osoby i wymagających odpowiednich kwalifikacji (wiedzy i umiejętności), zdobytych w wyniku kształcenia lub praktyki. Zawód może dzielić się na specjalności. Specjalność jest wynikiem podziału pracy w ramach zawodu, zawiera część czynności o podobnym charakterze (związanych z wykonywaną funkcją lub przedmiotem pracy), wymagających pogłębionej lub dodatkowej wiedzy i umiejętności, zdobytych w wyniku dodatkowego szkolenia lub praktyki.

Zadania doradcy wynikające z przyjętych priorytetów mieszczą się w obszarze doradztwa rolniczego jako działalności podstawowej oraz wszystkich (lub niektórych) działań doradztwo uzupełniających, tj. oświatowych, informacyjnych i upowszechnieniowych [Kujawiński 2002a, s. 160-163]. Wszystkie te zadania kierowane są do rolnika prowadzącego własne gospodarstwo rolne.

Należy przypomnieć, że:

- **Zadania doradcze** związane są z prowadzoną działalnością doradczą, czyli *współdziałaniem doradcy z jego rolniczym partnerem, zmierzającym do rozwiązania problemów zawodowych partnera oraz pozwalającym przygotować go do podejmowania skutecznych działań zapobiegających niepowodzeniom w jego pracy oraz nabycia zdolności samodzielnego rozpoznawania i rozwiązywania swoich problemów.*
- **Zadania oświatowe** związane są z prowadzoną przez rolniczą jednostkę doradczą działalnością oświatową, polegającą na *przekazywaniu wiadomości o stanach obiektywnej rzeczywistości i sposobach ich wykorzystywania w działaniach praktycznych oraz uświadamianiu odbiorcy możliwych następstw respektowania (lub nie) stanów rzeczy i zjawisk tej rzeczywistości.*
- **Zadania informacyjne** związane są z prowadzoną przez rolniczą jednostkę doradczą działalnością informacyjną, czyli *przekazywaniem odbiorcy informacji bez ich oceny, testowania i badania.*
- **Zadania upowszechnieniowe** związane są z prowadzonymi przez rolniczą jednostkę doradczą działaniami innowacyjnymi, a bliżej z upowszechnianiem innowacji - czyli *procesem sterowanego przez rolniczą jednostkę doradczą przekazu innowacji od źródła ich powstania do miejsca ich pełnego zastosowania* [Kujawiński 2002a, s. 162-163].

Dla zabezpieczenia realizacji ww. zadań państwowe rolnicze organizacje doradcze muszą posiadać odpowiednie struktury, zaplecze materialne i kompetentną kadre.

3. Miejsce doradcy w strukturze państwowej rolniczej organizacji doradczej

Zadania wynikające z przyjętych priorytetów mogą być realizowane przez doradców rolniczych stanowiących podstawowe ogniwo jednego z dwóch proponowanych rozwiązań w zakresie struktur państwowych rolniczych organizacji doradczych. O tym, która z rozważanych poniżej struktur jest odpowiedniejszą dla danej organizacji doradczej decydować będą głównie takie czynniki jak:

- liczba zatrudnionych w niej doradców z określoną specjalizacją zawodową,
- wyposażenie zatrudnionych w niej doradców w środki umożliwiające odpowiednią mobilność na rozważanym obszarze ich działania,

- liczba rolników danego województwa oczekujących niezbędnego wsparcia w ramach form indywidualnych i grupowych,
- wielkość zróżnicowania gospodarstw, położonych na rozważanym obszarze działania doradcy, w zakresie rozwijanych kierunków produkcji,
- możliwości rolników w kwestii dojazdu do miejsca bezpośredniej pracy z doradcą (indywidualnej lub grupowej).

Z uwagi na charakter niniejszego opracowania przedstawione przez autora propozycje rozwiązań dotyczących struktur państwowych rolniczych organizacji doradczych zawężono do zatrudnionych w nich grupy pracowników merytorycznych.

Rozwiązanie I: Dwa szczeble w strukturze państwowej rolniczej organizacji doradczej

Rozważaną strukturę tworzą szczebel powiatowy i wojewódzki.

1. Szczebel powiatowy:

Reprezentują doradcy rolniczy i kierownik zespołu powiatowego. Każdy z doradców rolniczych na wydzielonym obszarze (gmina lub jej część) dokonuje rozpoznania potrzeb w zakresie wspierania aktywności rolniczej i okołorolniczej rolników. Informację o tych potrzebach doradcy rolniczy przekazują kierownikowi zespołu powiatowego, który je zestawia i analizuje pod kątem możliwości ich zaspokojenia w ramach działań doradczych, informacyjnych, oświatowych i upowszechnieniowych. Nadaje im hierarchę ważności i określa zadania (o zasięgu powiatowym) dla poszczególnych doradców zgodnie z posiadaną lub zdobywaną przez nich specjalnością. Pod realizację tych zadań doradcy rolniczy budują kilkuletnie programy pracy oraz bezpośrednio na dany rok plany roczne. Kierownik zespołu powiatowego koordynuje opracowane przez doradców programy i plany roczne oraz kontroluje i ocenia ich realizację.

2. Szczebel wojewódzki:

Szczebel wojewódzki tworzą dyrektorzy, kierownicy działów, specjaliści i pracownicy pozamerytoryczni. Podstawową grupę pracowników merytorycznych na szczeblu wojewódzkim stanowią specjaliści następujących zawodów [Klasyfikacja 2002]:

- inżynierowie rolnictwa,
- inżynierowie zootechniki,
- inżynierowie ogrodnictwa,
- inżynierowie rybactwa,
- inni inżynierowie rolnictwa i pokrewni,
- inżynierowie technologii żywności,

- specjaliści do spraw organizacji usług gastronomicznych, hotelarskich i turystycznych, specjaliści do spraw organizacji i rozwoju przemysłu,
- ekonomiści i specjaliści analizy rynku,
- specjaliści do spraw marketingu i handlu (sprzedaży),
- specjaliści do spraw integracji europejskiej (specjaliści administracji publicznej),
- pedagodzy, psycholodzy, socjolodzy,
- specjaliści informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej,
- specjaliści do spraw szkolenia i rozwoju zawodowego,
- specjaliści do spraw public relations,
- i inni w zależności od potrzeb.

Zadaniem ww. specjalistów jest:

- zapewnić doradcom rolniczym dostęp do odpowiedniej informacji (pierwotnej i intencjonalnie przez siebie przetworzonej), np. nt. innowacji (w technologiach produkcji, organizacji procesów produkcyjnych, itp.), sytuacji na rynku wewnętrznym i rynkach zewnętrznych, pewnych rozwiązań legislacyjnych, planów rozwoju gospodarczego Polski (szczególnie w zakresie rolnictwa i obszarów wiejskich), Wspólnej Polityki Rolnej (w tym subwencji) itd.,
- udostępniać rolnikom metodami masowymi potrzebne informacje,
- opracowywać oraz doskonalić narzędzia pracy dla doradców rolniczych i kierowników powiatowych (np. formularzy planów, programów, ankiet, arkuszy oceny), pomagać w ich wdrażaniu i ocenie,
- szkolić doradców rolniczych w sprawnym posługiwaniu się właściwymi narzędziami pracy oraz wspierać ich rozwój zawodowy,
- wspierać osoby odpowiedzialne w opracowywaniu programów i rocznych planów działalności zespołów powiatowych i wojewódzkiego oraz odpowiednich sprawozdań,
- dbać o właściwy wizerunek swojej firmy.

Specjaliści ci (np. określani terminem „wojewódzcy”) grupowani są w zespoły pracownicze zgodnie z przyjętą wewnętrzną koncepcją rozwiązań w zakresie koordynacji ww. zadań.

Rozwiązanie II: Trzy szczeble w strukturze państwowej rolniczej organizacji doradczej

Rozważaną strukturę tworzą szczebel gminny, powiatowy i wojewódzki.

1. Szczebel gminny:

- reprezentuje doradca(cy) rolniczy.

Każdy z doradców rolniczych działa na wydzielonym obszarze (gmina lub jej część), na którym dokonuje rozpoznania potrzeb w zakresie wspierania

aktywności rolniczej i okołorolniczej rolników. Informacje te sam zestawia i analizuje pod kątem możliwości ich realizacji. Nadaje im hierarchę ważności i buduje gminny program, który realizuje samodzielnie lub we współpracy ze specjalistami wojewódzkimi.

Uwaga!

Ewentualna specjalizacja doradców powinna być dostosowana do rodzajów aktywności rolniczej i okołorolniczej rolników.

2. Szczebel powiatowy

- kierownik zespołu powiatowego, który koordynuje, kontroluje i ocenia pracę podległych mu doradców.

3. Szczebel wojewódzki

- dyrektorzy, kierownicy działów, specjaliści i pracownicy pozamerytoryczni.

Zawody i zadania specjalistów „wojewódzkich” są identyczne do przedstawionych przy omawianiu modelu organizacji doradczej o strukturze dwuszczeblowej.

Podsumowując powyższe propozycje należy stwierdzić, że zarówno dwu- jak i trójszczeblowa struktura państwowej rolniczej organizacji doradczej umożliwia sprawną realizację jej zadań. Odpowiedź na pytanie, która z nich jest dogodniejszą z poziomu zarządzania całą „firmą”, w tym planowania jej rozwoju, można będzie uzyskać poprzez praktyczną weryfikację i porównanie obu tych propozycji. Ponadto, co jest nie mniej ważne, należy pamiętać, że przedłożone rozwiązania wymagają odpowiedniego realizatora powierzonych mu zadań. Osobą tą (pozostającą w bezpośrednim kontakcie z rolnikiem i przez to kreującą „w ich oczach” wizerunek organizacji doradczej) jest doradca rolniczy.

4. Cechy, kompetencje i motywy współczesnego doradcy rolniczego

Do najważniejszych składników osobowości doradcy, warunkujących właściwą realizację zadań wyznaczonych jego obszarem działania, można zaliczyć odpowiednie cechy osobowości, kompetencje oraz odpowiednią motywację do pracy.

Cechy osobowości to względnie stałe właściwości charakteryzujące daną osobę i różniące ją od innych pod względem zachowania oraz przebiegu procesów psychicznych (np. odporność, wrażliwość, odwaga, mechanizmy kontroli, temperament) [Kujawiński 2002b, s. 18].

Cechy te determinują reakcje określonej osoby na jakikolwiek zespół zdarzeń, które pozwalają na ujawnienie danej cechy. Dlatego też cechy te określają typowy schemat myślenia i wynikające z niego cechy behawioralne danej osoby w różnych sytuacjach. Z obserwacji i doświadczeń autora wynika, że w zakresie cech osobowości doradcy najważniejsze są tu poziom moralny, stosunek do siebie i innych, wrażliwość na problemy, elastyczność myślenia, ekspansywność

i zdolność do podejmowania uzasadnionego ryzyka, łatwość komunikowania się, sumienność i pilność w codziennej pracy, wyobraźnia, entuzjazm i realizm.

Do cech osobowości wykluczających możliwość prawidłowego spełnienia zadań doradcy uznać należy niewydolność intelektualną, zachowanie postaw sztywności przy poszukiwaniu rozwiązań, nietolerancję we wszelkich przejawach, trudność w utrzymaniu właściwego kontaktu z rozmówcą.

Z kolei **kompetencja** to zdolność wykorzystania przez człowieka własnej wiedzy, umiejętności, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem przez siebie określonego stanowiska pracy [Kujawiński 2002b, s. 67]. Niektóre zadania zawodowe wymagają kilku kompetencji, w innych przypadkach wystarczy jedna. I odwrotnie - czasem dana kompetencja jest związana z jedną kategorią zadań, a inna może być wykorzystywana w wielu różnych zadaniach. Podstawowymi właściwościami kompetencji są ich zmienność, czyli podleganie rozwojowi oraz mierzalność - poddawanie się pomiarom przy zastosowaniu właściwych metod. A zatem przez kompetencje doradcy rolniczego rozumieć należy zdolność wykorzystania własnej wiedzy, umiejętności, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem właściwego stanowiska w państwowej rolniczej organizacji doradczej.

Na kompetencje doradcy rolniczego umożliwiające mu sprawną realizację jego zadań doradczych składają się:

- *kompetencje poznawcze*, czyli prezentowana wiedza i umiejętności doradcy (pozwalające mu być postrzeganym przez rolnika jako potencjalny, wzorowy przedsiębiorca rolny); przede wszystkim w zakresie samodzielnego identyfikowania oraz rozwiązywania problemów rolniczych, samodzielnego gromadzenia i przetwarzania informacji potrzebnych przy podejmowaniu decyzji dotyczących prowadzenia gospodarstwa rolnego, własnego samokształcenia;
- *kompetencje metodyczne* doradcy w zakresie dostrzegania i trafnego odczytywania potrzeb doradczych rolnika, wyznaczania odpowiednich zadań edukacyjnych i ich stosownej realizacji (w tym stosowania form edukacyjnych pracy rolników pod kierunkiem doradcy oraz współdziałania doradcy z rolnikami i rolników ze sobą), a także posługiwania się metodami nauczania i metodami dwustronnego wspierania edukacyjnego, itp.;
- *kompetencje komunikacyjne* doradcy w zakresie nawiązania rozmowy i skutecznego komunikowania się, kształtowania odpowiedniego klimatu do współdziałania z pojedynczym rolnikiem czy grupą rolników;
- *kompetencje organizatorskie* doradcy w zakresie sprawnego przygotowywania, realizowania, kontrolowania i oceniania wszelkich działań doradczych, zorientowanych zarówno na pojedynczego rolnika, jak i grupę rolników.

Autor twierdzi, że kompetencje doradcze mieszczą w sobie wszystkie te, które są niezbędne do sprawnej realizacji zadań w ramach działań uzupełniających.

cych doradztwo rolnicze, tj. oświatowych, informacyjnych i upowszechnieniowych. A zatem osoba kompetentna w zakresie realizacji zadań doradczych, jest jednocześnie kompetentna w zakresie realizacji zadań oświatowych, informacyjnych i upowszechnieniowych.

Trzecim istotnym składnikiem osobowości doradcy, warunkującym właściwą realizację zadań wyznaczonych jego obszarem działania jest **motywacja**. Przez motywację rozumie się *ogół procesów w systemie nerwowym człowieka, nadających energię jego zachowaniu i ukierunkowujących je*. Procesy te przejawiają się tendencją lub przeciwtendencją do ukierunkowanej aktywności, którą wywołują i pobudzają, tłumiąc inne tendencje oraz sygnalizują satysfakcją (lub jej brakiem) stopień zaspokojenia potrzeb lub realizacji zadań; przebiegają na wielu poziomach organizacji systemu nerwowego człowieka, a ich elementy można podzielić na świadome, podświadome i nieświadome, a także na krótko- i długotrwałe [Kocowski 1996, s. 384].

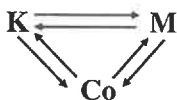
Można też powiedzieć, że motywacja wiąże się z satysfakcją uzyskiwaną przez jednostkę w następstwie dobrze realizowanych zadań czy zaspokajaniem poprzez nią potrzeb wyższych (samorealizacja, prestiż, itp.), ale przede wszystkim z możliwością zaspokajania jej potrzeb egzystencjalnych, czego warunkiem niezbędnym jest dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi. W przypadku doradcy rolniczego głównym źródłem pozyskiwania tych środków jest i winno pozostać miesięczne wynagrodzenie z tytułu świadczenia pracy w zatrudniającej go jednostce doradczej.

Pomiędzy kompetencjami (K) a motywacją (M) zachodzą wzajemne zależności, które ilustruje schemat:

Znaczy to, że realizacja w danych warunkach określonych zadań wymaga od każdego doradcy rolniczego zarówno odpowiednich kompetencji, jak i motywacji. Aby bowiem wykonać pewną pracę musi on nie tylko umieć, ale i chcieć działać.

Określone zależności występują również pomiędzy kompetencjami, motywacją i cechami osobowymi doradcy rolniczego, co ilustruje kolejny schemat:

Ze schematu wynika, że cechy osobowości (Co) wywierają określony wpływ (pozytywny, negatywny) na kwalifikacje i odwrotnie, że istnieje związek między kwalifikacjami i motywacją oraz, że określone zależności występują między cechami osobowości i motywacją. Znaczy to, że np. łatwość komunikowania się doradcy z rolnikami, jego partnerami zwiększa szanse wykorzystania posiada-

nych kompetencji. Wysoki poziom kompetencji doradcy umożliwia wzrost skuteczności wzajemnych kontaktów. Ukształtowana pilność ułatwia chcenie, a umotywowane działania sprzyjają rozwijaniu cechy pilności. Można to ująć schematycznie za pomocą odpowiedniego wzoru:

$$Pn = f(K, M, Co)$$

Wynika z niego, że przydatność doradcy rolniczego (Pn) jest funkcją (f) jego kwalifikacji (K), motywacji (M) i cech osobowości (Co).

5. Awans zawodowy doradcy rolniczego

Powiedziano już wcześniej, że motywacja wiąże się z satysfakcją uzyskiwaną przez jednostkę w następstwie dobrze realizowanych zadań czy zaspokajaniem poprzez nią potrzeb wyższych (samorealizacja, prestiż, itp.), ale przede wszystkim z możliwością zaspokajania jej potrzeb egzystencjalnych, czego warunkiem niezbędnym jest dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi. W przypadku doradcy możliwości te w poważnej mierze może stwarzać przyjęcie przez państwowe rolnicze organizacje doradcze proponowanego zunifikowanego systemu awansu zawodowego doradców rolniczych.

Wg autora, naturalną konsekwencją uznania zawodu doradcy rolniczego wydają się być zgłaszana tu propozycja utworzenia w obu państwowych rolniczych organizacjach doradczych (Ośrodki Doradztwa Rolniczego oraz Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich) następujących rodzajów stanowisk:

- Doradca rolniczy stażysta
Wymagania:
 - ukończona wyższa szkoła rolnicza o kierunkach: rolniczy, ekonomiczno-rolniczy, zootechniczny, ogrodniczy i inne pokrewne;
 - czas stażu 6 m-cy.
- Doradca rolniczy asystent
Wymagania:
 - ukończona wyższa szkoła rolnicza o kierunkach: rolniczy, ekonomiczno-rolniczy, zootechniczny, ogrodniczy i inne pokrewne;
 - 6 miesięczny staż na stanowisku doradca rolny stażysta w państwowej rolniczej organizacji doradczej lub, co najmniej 12 miesięczne zatrudnienie w innym zakładzie pracy.
- Doradca rolniczy
Wymagania:
 - ukończona wyższa szkoła rolnicza o kierunkach: rolniczy, ekonomiczno-rolniczy, zootechniczny, ogrodniczy i inne pokrewne;
 - od 1 do 3 lat pracy w państwowych rolniczych organizacjach doradczych na stanowisku doradca rolny asystent lub min. 3 lata pracy

w innych organizacjach związanej z wykonywaniem zadań podobnych do przedstawionych w opisie zawodu doradcy rolnego;

- ukończony kurs podstawowy z zakresu metodyki i organizacji pracy doradcy rolnego;
 - posiadanie potwierdzonych przez doradcę - opiekuna asystenta lub kierownika rejonu doradczego podstawowych kompetencji niezbędnych do realizacji zadań zawodowych.
- Doradca rolniczy specjalista I stopnia
Wymagania:
 - ukończona wyższa szkoła rolnicza o kierunkach: rolniczy, ekonomiczno-rolniczy, zootechniczny, ogrodniczy i inne pokrewne;
 - minimum 5 lat pracy w państwowych rolniczych organizacjach doradczych na stanowisku doradcy rolny lub min. 5 lat pracy w innych organizacjach związanej z wykonywaniem zadań podobnych do przedstawionych w opisie zawodu doradcy rolnego i ukończony kurs podstawowy z zakresu metodyki i organizacji pracy doradcy rolnego;
 - kompetencje specjalistyczne niezbędne dla w pełni samodzielnej realizacji zadań zawodowych; potwierdzone ukończeniem wymaganych kursów przedmiotowych i metodycznych;
 - osiągnięcia zawodowe wymagane do zatrudnienia na stanowisku doradcy specjalisty I stopnia.
 - Doradca rolniczy specjalista II stopnia
Wymagania:
 - minimum 5 lat pracy w państwowych rolniczych organizacjach doradczych na stanowisku doradcy rolny specjalista I stopnia;
 - osiągnięcia zawodowe wymagane do zatrudnienia na stanowisku doradcy specjalisty II stopnia;
 - dobra znajomość przynajmniej jednego języka z państw członkowskich Unii Europejskiej, potwierdzona stosownym dokumentem.

W okresie przejściowym (np. 7–8 lat) dopuszcza się powoływanie na stanowisko „doradca rolniczy” osób z wykształceniem średnim rolniczym i pokrewnym zatrudnionych w państwowych rolniczych organizacjach doradczych oraz zaangażowanych bezpośrednio we wspieranie rozwoju rolników.

Doradcy rolniczy zatrudnieni w państwowych rolniczych organizacjach doradczych mogą ubiegać się o specjalizację w następujących dziedzinach:

- hodowla trzody chlewnej,
- hodowla bydła mlecznego,
- hodowla bydła opasowego,
- hodowla owiec,
- hodowla koni,
- hodowla kóz,

- hodowla zwierząt futerkowych,
- hodowla owadów użytkowych,
- hodowla ryb,
- uprawa r. zbożowych,
- uprawa r. strączkowych,
- uprawa r. okopowych,
- uprawa r. przemysłowych,
- uprawa r. sadowniczych,
- uprawa r. warzywniczych,
- dodatkowe i alternatywne źródła dochodu rodziny rolniczej,
- organizacja i rozwój gospodarstw rolnych,
- inne w zależności od potrzeb.

6. Zakończenie

W podsumowaniu niniejszych rozważań należy jeszcze raz podkreślić, że na sprawność działania państwowych rolniczych organizacji doradczych szczególnie istotny wpływ mają ich struktury i zasoby kadrowe. Skoro zaś zadania doradcy związane z realizacją przyjętych priorytetów mieszczą się w obszarze doradztwa rolniczego jako działalności podstawowej oraz wszystkich (lub niektórych) działań doradztwo uzupełniających, to doradca powinien posiadać zbiór pożądanых cech, odpowiednie kompetencje i motywację umożliwiającą mu właściwą realizację tych zadań. Posiadane kompetencje wymagają ustawicznego doskonalenia i samodoskonalenia. Doradca rolniczy musi nie tylko znać i akceptować podstawowy cel doradztwa rolniczego, ale musi mieć także głębokie przekonanie, że realizacja tego społecznie doniosłego celu jest w określonych warunkach możliwa, że został do niej należycie przygotowany. Powinien on być też emocjonalnie związany z zajmowanym stanowiskiem pracy, powinien chcieć i umieć ofiarne działać dla dobra rolników – swoich partnerów.

Warunki do powyższego daje przede wszystkim:

- a) nowe rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej, które m.in. ustanawia zawód doradcy rolniczego,
- b) przegląd istniejących struktur w państwowych rolniczych organizacjach doradczych pod kątem ich ewentualnego usprawnienia,
- c) możliwości awansu poziomego doradców związane z proponowanym przez autora rozwiązaniem odnośnie utworzenia odpowiednich dla nich rodzajów stanowisk pracy.

LITERATURA

1. *Klasyfikacja zawodów i specjalności* – Załącznik do rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 10 grudnia 2002 r. (Dz. U. Nr 222 z 20 grudnia 2002 r., poz. 1868).
2. Kocowski T. (1996): *Motywacja*. [w:] *Encyklopedia pedagogiczna* (pod red. W. Pomykała). Fundacja Innowacja, Warszawa.
3. Kujawiński W. (1997a): *Doradztwo rolnicze w zarysie*. CDiEwR, Poznań.
4. Kujawiński W. (1997b): *Program kursu adaptacyjnego „Metodyka i organizacja doradztwa rolniczego”*. CDiEwR, Poznań.
5. Kujawiński W. (2002a): *Metodyka i organizacja doradztwa rolniczego*. KCDRRiOW, Poznań.
6. Kujawiński W. (2002b): *Słownik metodyczny doradcy rolniczego*. KCDRRiOW, Poznań.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

NOWY ZAWÓD - DORADCA ROLNICZY

STRESZCZENIE

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania ustanawia zawód doradcy rolniczego.

Autor podejmuje próbę wskazania miejsca doradcy rolniczego w aspekcie dwóch propozycji rozwiązań dotyczących struktury państwowej rolniczej organizacji doradczej, przedstawienia jego sylwetkę zawodową, oraz propozycję zunifikowanego system awansu zawodowego.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

A NEW PROFESSION - AN AGRICULTURAL ADVISER

SUMMARY

Directive of The Minister of Labour and Social Policy of December 10, concerning classification of professions and specialists for the need of labour marked and use range of it, set up profession – agricultural adviser.

The author is trying to indicate the place of agricultural advisor with accordance to two solving propositions of state agricultural advisory service, present his professional profile, and suggest a standardized system of professional promotion.

SEWERYN KUKUŁA
STANISŁAW KRASOWICZ
*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa
w Puławach*

WSPÓŁDZIAŁANIE NAUKI I DORADZTWA ROLNICZEGO A ROZWÓJ ROLNICTWA W POLSCE

Aktualna sytuacja polskiego agrobiznesu oraz oddziaływanie procesów globalizacji i integracji decydują o zadaniach dla nauki i doradztwa. Z drugiej strony rolnictwo stanowiące element składowy agrobiznesu jest słabszym partnerem w warunkach gospodarki rynkowej. Decydujące znaczenie mają takie czynniki jak: powolny obrót kapitałem, zależność od warunków przyrodniczych i związane z tym ryzyko, długie cykle produkcyjne. Układ warunków makroekonomicznych także nie jest obecnie korzystny dla rolnictwa, ze względu na zmniejszony popyt krajowy na produkty rolnicze, brak alternatywy zatrudnienia dla nadwyżek siły roboczej oraz niewielkie możliwości wsparcia rolnictwa z budżetu. Nie ulega wątpliwości, że ze względu na liczbę występujących problemów oraz kierunki niezbędnych zmian w sferze nauki i doradztwa problemy wspierania agrobiznesu powinny być jednym z priorytetów działalności naukowo-badawczej, upowszechnieniowej i wdrożeniowej w naszym kraju. Doświadczenia rozwiniętych gospodarczo krajów wskazują, że warunkiem efektywnego wspierania sfery agrobiznesu jest właśnie współdziałanie nauki i doradztwa.

Zdaniem Drygasa [Klepacki i inni 2001b] doradztwo zapewnia przepływ wiedzy do praktyki, a jednocześnie informuje naukę o problemach wymagających rozwiązania. Współdziałanie ma więc charakter sprzężenia zwrotnego.

Dość często upowszechnia się opinie, że wzajemne relacje między nauką, doradztwem i praktyką charakteryzują się wieloma antagonizmami. Zarzuca się na przykład, że nauka nie dostarcza nowych rozwiązań, nie dostrzega problemów występujących w rzeczywistości gospodarczej oraz nie stwarza systemów wspierania decyzji. Taka ocena świadczy o braku znajomości podstawowych zasad wspierania decyzji lub wybiórczym spojrzeniu na problemy rolnictwa i obszarów wiejskich.

Runowski (2000) uważa, że wyznacznikiem roli nauki i doradztwa we wspieraniu praktyki rolniczej oraz agrobiznesu jest poziom rozwoju ekonomicznego kraju.

W najwyżej rozwiniętych krajach świata charakteryzujących się wysokim poziomem intensywności rolnictwa relatywnie maleje rola zagadnień technologicznych, a duży nacisk kładzie się na problemy ekologizacji. Z kolei w krajach tworzących gospodarkę rynkową lista problemów jest inna. Konieczne jest bowiem wspomaganie procesów technologicznych, racjonalizacji wykorzystania posiadanych zasobów ziemi, pracy i kapitału, a także wspieranie restrukturyzacji i modernizacji wszystkich ogniw agrobiznesu.

Analiza roli nauki i doradztwa powinna też uwzględniać zmianę kryteriów oceny wyników badań naukowych. Współcześnie w miejsce maksymalizacji produkcji i zysku dominuje kryterium jakości, efektywności ekonomicznej, bezpieczeństwa dla zdrowia ludzi i dla środowiska przyrodniczego. Należy również uwzględniać zróżnicowanie rolnictwa w kraju i specyfikę produkcji oraz zarysowującą się specjalizację regionalną. Wymienione przesłanki determinują model współdziałania nauki i doradztwa rolniczego w Polsce (zarówno aktualny jak i perspektywiczny).

Jego ilustracją mogą być niektóre kierunki prac prowadzonych w Instytucie Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach. Instytut ten, nawiązujący do tradycji 140 lat nauki rolniczej w Puławach, prowadzi badania środowiskowe (regionalne) i technologiczne. W trakcie przemian zachodzących w rolnictwie po roku 1989 bardzo ograniczono działalność doświadczalnictwa terenowego, odgrywającego ważną rolę w propagowaniu postępu technologicznego i wzbogacającego zbiory informacji potrzebnych nauce i praktyce.

W długim okresie czasu doświadczalnictwo terenowe realizowane pod nadzorem IUNG było bardzo efektywnym sposobem upowszechniania wyników badań naukowych. Doświadczenia prowadzone przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego bezpośrednio u rolników nie mogą być uważane za polską specyfikę, na bardzo dużą skalę prowadzi się je nadal w Danii i w Niemczech. Bardzo wiele doświadczeń o charakterze upowszechnieniowym prowadzono w Polsce jeszcze przed I wojną światową i w okresie międzywojennym.

W okresie po II wojnie światowej doświadczalnictwo terenowe stanowiło również szeroką bazę dla upowszechniania wielu innowacji w Polsce. W latach 1970-1989 liczba prowadzonych rocznie doświadczeń terenowych przekraczała 2 tysiące. Obecnie prowadzi się ich około 200.

IUNG zawsze realizował najwięcej doświadczeń terenowych, ale również inne JBR-y resortu rolnictwa wydatnie korzystały z bazy doświadczalnictwa terenowego. Mimo dużej przydatności doświadczeń terenowych dla praktyki rolniczej ich liczba drastycznie spadła, tylko niektóre Ośrodki Doradztwa Rolniczego i Centra Regionalne ciągle jeszcze podtrzymują tę działalność.

Ważnym argumentem który, jak wskazuje nauka, potęguje znaczenie doświadczalnictwa rolniczego jest także sytuacja jaka aktualnie występuje w polskim rolnictwie, w tym również w produkcji roślinnej. Cechą charakterystyczną polskiego rolnictwa są duże zaniedbania w agrotechnice roślin uprawnych. Ilustracją może być sytuacja rysująca się w produkcji zbóż, stanowiących średnio w Polsce około 70% powierzchni zasiewów. W Polsce uzyskuje się średnio dwukrotnie niższe plony zbóż niż w krajach Unii Europejskiej, ale również dwukrotnie niższe od osiąganych w doświadczeniach między innymi COBORU oraz w tzw. gospodarstwach wiodących.

Niewątpliwie w porównaniach z krajami Unii Europejskiej istotną rolę odgrywa niższa jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce (różnica in minus 30-40%). W porównaniach z wynikami doświadczeń prowadzonych w Polsce należy też postrzegać różnicę w poziomie agrotechniki i intensywności produkcji mierzonej wielkością nakładów.

Z reprezentatywnych badań IUNG wynika, że w Polsce około 30-40% zbóż wysiewa się w terminie opóźnionym w stosunku do optymalnego dla danego rejonu. Około 50% plantacji obsiewa się materiałem o niesprawdzonej sile kiełkowania, często o nieznanym pochodzeniu. Skala występowania zaniedbań agrotechnicznych jest zróżnicowana w zależności od gatunku rośliny i grupy gospodarstw.

Przeprowadzona w 2001 roku analiza symulacyjna wskazuje, że przy zdecydowanej poprawie poziomu agrotechniki, mimo wysokiego udziału gleb lekkich, o małej pojemności wodnej, średnio w Polsce można uzyskiwać plony zbóż na poziomie 39 dt z ha, a więc o około 30% wyższe od uzyskiwanych przeciętnie w ostatnich latach [Terelak i inni 2000]. Są to jednak plony wyraźnie niższe od osiąganych w doświadczeniach odmianowych COBORU. Kwestią istotną są niewątpliwie możliwości zbytu produktów, często ograniczone również ich jakością, nie dostosowaną do wymogów odbiorcy (skupującego). Oczywiście perturbacje związane ze znacznym importem np. zbóż są sprawą kluczową. Faktem jednak jest, że postęp technologiczny w produkcji roślinnej w całej Polsce jest potrzebny. Na postęp ten składa się cały szereg elementów wzajemnie ze sobą współdziałających.

Stwierdzenie to stanowiło podstawę opracowania w IUNG kompleksowych technologii uprawy. Ich autorzy zakładali, że plon jest wypadkową wielu współdziałających ze sobą, udokumentowanych naukowo, ilościowych i jakościowych elementów agrotechniki. IUNG oferuje praktyce rolniczej oparte na wynikach badań zalecenia agrotechniczne i technologie produkcji zbóż, roślin pastewnych oraz tytoniu i chmielu. Zalecane technologie różnią się poziomem intensywności i uwzględniają zróżnicowaną sytuację ekonomiczną różnych grup gospodarstw. Są one ponadto ukierunkowane na uzyskiwanie produktów o określonej jakości. Warto też podkreślić, że obok cech genetycznych roślin charakterystycznych dla

poszczególnych odmian np. pszenicy jakość i przydatność technologiczną ziarna można kształtować poprzez czynniki agrotechniczne. Przykładem może być nawożenie azotem. Poprzez odpowiednie dostosowanie dawki N do warunków siedliskowo-agrotechnicznych, trafny wybór terminu stosowania i właściwy podział dawki można uzyskiwać ziarno pszenicy konsumpcyjnej o wysokiej jakości. Poziom agrotechniki jest pochodną sytuacji ekonomiczno-organizacyjnej rolnictwa; w ostatnim okresie bardzo niekorzystnej, co dotkliwie odczuwają rodziny rolnicze.

Sytuacja ekonomiczna rolnictwa jest też jedną z podstawowych przesłanek koncepcji Porejestrowego Doświadczalnictwa Odmianowego opracowanej w COBORU w Słupi Wielkiej.

Postulowane poszerzenie systemu Porejestrowego Doświadczalnictwa Odmianowego o doświadczalnictwo agrotechniczne oznaczałoby wyjście naprzeciw potrzebom, szeroko rozumianej praktyki rolniczej. Doświadczalnictwo powinno więc być nadal ważną płaszczyzną współdziałania nauki i doradztwa. Współdziałanie to powinno także dotyczyć wspierania rozwoju regionów.

Regionalne zróżnicowanie rolnictwa i obszarów wiejskich jest dokładnie rozpoznane i przedstawiane w różnego rodzaju analizach oraz oficjalnych dokumentach o charakterze strategicznym. Problemy te od wielu lat są bowiem przedmiotem prac badawczych IUNG. Pracownicy naukowci doskonale znają istniejące w poszczególnych regionach kraju problemy i zagrożenia. Diagnoza stanu aktualnego jest jednym z ważnych wyznaczników kierunków badań naukowych, czy też podejmowanych zadań.

Najważniejsze zadania nauki i doradztwa ukierunkowane na wsparcie rozwoju regionów to:

- wskazywanie uwarunkowań regionalnych, określenie siły ich oddziaływania oraz wzajemnych zależności i związków;
- wskazywanie niezbędnych form wsparcia rzeczowego i finansowego;
- obiektywizacja oceny możliwości rozwoju rolnictwa i działalności pozarolniczej w regionach (przeciwstawienie się niekorzystnym dla Polski i poszczególnych jej regionów mitom i opiniom np. o dużym skażeniu środowiska przyrodniczego oraz realna ocena możliwości rozwoju produkcji ekologicznej w kraju i regionie), uwzględniająca sytuację gospodarstw rolnych w regionie i poziom dochodów ludności;
- stworzenie zintegrowanego systemu informacji, o rolnictwie i obszarach wiejskich pozwalającego na analizę zjawisk w różnych układach czasowych i przestrzennych, zarówno w odniesieniu do całego regionu jak i wybranych jego części (subregionów);

- opracowanie opartej na wielu kryteriach (przyrodniczych, ekonomiczno-społecznych i ekologicznych) waloryzacji obszarów wiejskich, istotnej z punktu widzenia prac analitycznych i planistycznych;
- udzielanie pomocy merytorycznej w zakresie prac nad strategiami rozwoju regionów i strategiami rozwoju lokalnego (powiaty, gminy);
- udział w tworzeniu programów rolno-środowiskowych i ich praktyczne wdrażanie;
- kształtowanie wizerunku Polski i umacnianie jej pozycji jako producenta dobrej pod względem jakości żywności (działania poparte wynikami badań i monitoringów);
- uwzględnienie w systemach doradztwa zróżnicowania intensywności gospodarowania i specyfiki rolnictwa w regionach (regionalne zalecenia agrotechniczne, systemy gospodarowania, wykorzystanie predyspozycji regionów do realizacji określonych kierunków produkcji rolniczej) i produkcji ziemiopłodów na cele nieżywnościowe.

W ostatnim okresie problemem niezwykle istotnym, wywierającym wpływ na kierunki prac badawczych i doradztwa jest analiza oraz ocena możliwości wykorzystania zasobów rolnictwa do wytwarzania produktów na cele nieżywnościowe [Klepacki i inni 2001a].

Koncepcja wykorzystania zasobów rolnictwa do wytwarzania produktów na cele nieżywnościowe powinna uwzględniać specyfikę regionów. Ponadto powinna ona być zobiektywizowana i oparta na wieloaspektowej ocenie możliwości oraz wariantów.

Zróżnicowanie oparte na wynikach badań i zasobach informacji, między innymi Zintegrowanego Systemu Informacji o Przestrzeni Rolniczej, powinno uwzględniać m.in. wykorzystanie zasobów rolnictwa dla produkcji:

- rzepaku na cele energetyczne;
- biomasy z przeznaczeniem na produkcję etanolu (zboża, ziemniaki);
- biomasy do bezpośredniego spalania (słoma).

Proponowane rozwiązania nie mogą mieć charakteru uniwersalnego. Powinny one uwzględniać możliwości i specyfikę różnych grup gospodarstw oraz regionów. Obiektywna ocena tych możliwości to także jedno z kluczowych zadań stojących przed nauką i doradztwem rolniczym.

Dotychczasowe osiągnięcia polskich placówek naukowych i doradztwa, potężne zasoby informacji (często niedoceniane) oraz potencjał kadrowy, stanowią gwarancję, że wsparcie udzielane sferze agrobiznesu, jest oparte na mocnych podstawach. Kwestią podstawową jest efektywne wykorzystanie potencjału, jaki stanowią nauka i doradztwo. Wymaga to jednak przezwyciężenia szeregu barier i ograniczeń. Uproszczoną analizę (SWOT) mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń w zakresie współdziałania nauki i doradztwa przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Analiza SWOT - Współdziałanie nauki i doradztwa

Mocne strony (atuty)	Słabe strony (ograniczenia)
1. Dobra dotychczasowa współpraca nauki i doradztwa; 2. Doświadczona kadra; 3. Zapotrzebowanie na transfer wyników nauki do praktyki; 4. Istniejąca baza lokalowa i informacyjna.	1. Nieuregulowany status prawny i organizacyjny doradztwa; 2. Ograniczenia finansowe; 3. Brak współpracy z dużą częścią gospodarstw (również dużych); 4. Niepełna informacja o zasadach integracji z UE; 5. Ogromny zasób niewykorzystanych informacji.
Szanse	Zagrożenia
1. Rozwój rodzimego agrobiznesu; 2. Możliwości szerszego korzystania z wzorców w krajach UE; 3. Powierzenie polityki regionalnej samorządom wojewódzkim; 4. Możliwości produkcji żywności o wysokiej jakości.	1. Procesy globalizacji i integracji; 2. Wyraźne pogorszenie sytuacji ekonomicznej rolnictwa; 3. Ograniczanie środków z budżetu na politykę regionalną; 4. Import żywności z innych krajów.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza przedstawiona w tabeli 1 ma charakter uproszczony. Świadczy ona jednak o możliwości wystąpienia poważnych zagrożeń dla polskiego agrobiznesu i obszarów wiejskich. Właśnie dziedziny te powinny stanowić płaszczyznę współpracy nauki i doradztwa. Za celowością takiej współpracy przemawia także fakt, że rozwój agrobiznesu, rozumiany jako wysoki stopień integracji rolnictwa, przemysłów obsługujących rolnictwo i handlu artykułami rolnymi jest jedną z przesłanek zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Jednocześnie jest to jedno z wyzwań procesów globalizacji i integracji.

Obok czynnika wiedzy, o sukcesach polskiego rolnictwa w procesach globalizacji i integracji, będą decydowały działania zbiorowe oparte na efektywnym wykorzystaniu roli nauki i doradztwa. Nie mogą one jednak być obszarem ciągłego oszczędzania gdyż takie podejście potęguje tylko skalę problemów i zagrożeń.

Podsumowanie

Istniejący w Polsce model współdziałania nauki i doradztwa rolniczego jest obciążony szeregiem czynników ograniczających efektywność jego oddziaływania na sferę agrobiznesu. Występujące ograniczenia są pochodną trudności ekonomicznych kraju oraz braku systemowego, kompleksowego podejścia. Istnieją-

ce bariery i ograniczenia sprawiają, że efekty działalności pracowników naukowych i doradców są słabo wykorzystywane w praktyce rolniczej, a współdziałanie ma często charakter werbalny i fragmentaryczny. W sytuacji polskiego rolnictwa, charakteryzującego się występowaniem szeregu barier i słabości, współpraca nauki i doradztwa powinna mieć charakter trwały, partnerski i systemowy. Konieczne jest stałe doskonalenie współpracy, krytyczna ocena proponowanych rozwiązań, ustawiczna identyfikacja problemów pojawiających się w poszczególnych ogniwach agrobiznesu oraz uwzględnianie różnicowania regionalnego możliwości rozwoju rolnictwa czy szerzej agrobiznesu.

LITERATURA:

1. Chyłek E. (2001): Restrukturyzacja zaplecza naukowo-badawczego na rzecz skuteczniejszego powiązania środowiska naukowego z praktyką. Materiały konferencyjne Brwinów, 5.04.2001 r.
2. Kukuła S., Krasowicz S. (2001): Badania naukowe jako wsparcie rozwoju regionalnego (na przykładzie IUNG). Materiały konferencyjne. Brwinów, 5.04.2001 r.
3. Runowski H. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw rolniczych. Roczniki Naukowe SERiA t. 2, z. 1, 57-63.
4. Terelak H., Krasowicz S., Stuczyński T. (2000): Środowisko glebowe Polski i racjonalne użytkowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej. IUNG Puławy, Pam. Puł., 2000, z. 120.
5. Praca pod red. B. Klepackiego (2001a): Procesy dostosowawcze produkcji roślinnej w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską. SGGW Warszawa.
6. Praca pod red. B. Klepackiego (2001b): Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych. Warszawa.

SEWERYN KUKUŁA, STANISŁAW KRASOWICZ

WSPÓLDZIAŁANIE NAUKI I DORADZTWA ROLNICZEGO A ROZWÓJ ROLNICTWA W POLSCE

STRESZCZENIE

Nauka i doradztwo rolnicze stanowią ogromny potencjał. Jest on słabo wykorzystany. Współdziałanie nauki i doradztwa jest warunkiem rozwoju i modernizacji rolnictwa w Polsce. W pracy, na przykładzie Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, przedstawiono główne, aktualne i perspektywiczne kierunki współpracy nauki i doradztwa rolniczego. Wskazano główne czynniki ograniczające efektywność tego współdziałania. Za niezbędne uznano stosowanie rozwiązań systemowych oraz uwzględnianie różnicowania regionalnego rolnictwa w Polsce i specyfiki różnych grup społecznych.

SEWERYN KUKUŁA, STANISŁAW KRASOWICZ

**THE IMPACT OF CO-OPERATION BETWEEN SCIENCE AND AGRICULTURAL
ADVISORY SERVICE ON AN AGRICULTURE DEVELOPMENT IN POLAND**

SUMMARY

Great potential of science and agricultural advisory service appears to be insufficiently used. Development and modernization of Polish agriculture is conditioned by close relations between science and advisory service. The paper deals with the main, present and perspective directions of the co-operation, giving an example of the Institute of Soil Science and Plant Cultivation in Pulawy. There were the most important factors limiting the co-operation effectiveness presented. It was recognized to be necessary to apply system solutions and consider both regional differentiation in Poland and peculiarities of various social groups.

EUGENIUSZ K. CHYLEK
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Warszawa

KIERUNKI ZMIAN W POLITYCE SEKTORA ROLNEGO I BARIERY WDRAŻANIA ROZWIĄZAŃ INNOWACYJNYCH

WSTĘP

Strategiczne dokumenty Rządu Rzeczypospolitej odnoszące się do zagadnień rolnictwa i obszarów wiejskich, w tym:

- „Strategia dla Polski”
- „Strategia Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich....”
- „Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej”
- „Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000”
- „Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa”
- „Narodowy Plan Rozwoju”
- „Kierunki działań Rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2002 roku”

oraz dokumenty Unii Europejskiej zwłaszcza

- „Stan obecny i perspektywy rolnictwa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej – Polska”
- „Agenda 2000”
- „Partnerstwo dla Członkostwa”
- „Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej w sprawie pomocy przedakcesyjnej....”

wskazują, że instrumenty i pomoc finansowa adresowane będą przede wszystkim w sposób szczególny na:

- modernizację rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań na rzecz poprawy standardów jakościowych produkcji i ochrony środowiska;
- wspieranie rozwoju pozarolniczych kierunków aktywności gospodarczej i społecznej;

- modernizację obszarów wiejskich – z szczególnym ukierunkowaniem, między innymi na tworzenie miejsc pracy na wsi dla członków rodzin rolniczych poszukujących dodatkowych dochodów poza rolnictwem lub/i rezygnujących z pracy w gospodarstwie rolnym;
- budowę i rozwój instytucji oraz rozwiązań legislacyjnych niezbędnych do integracji Polski z Unią Europejską, w tym zwłaszcza tworzenie Zintegrowanego Systemu Zarządzania i Kontroli (IACS) oraz warunków Bezpieczeństwa Żywności.

Z doświadczeń krajów rozwiniętych gospodarczo wynika, że realizacja wszystkich zadań wynikających z przedstawionych kierunków działań dostosowawczych do współczesnych reguł gospodarki rynkowej i przyszłej integracji z Unią Europejską skuteczna będzie przy aktywnym partnerskim współdziałaniu administracji publicznej, z pracownikami zaplecza naukowo-badawczego i służbami doradztwa rolniczego. Zakładając, że zdecydowana większość dotychczas zrealizowanych zadań wykonana była przy wsparciu nauki i doradztwa sądzić należy, że i dalsze prace na rzecz modernizacji polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich wykonywane będą przy wsparciu tych dwóch jakże ważnych instrumentów wsparcia.

Zmiany jakie wymuszone zostaną uczestnictwem Polski w strukturach Wspólnot Europejskich, a także te jakie dokonały się poprzez uczestnictwo naszej gospodarki w Światowej Organizacji Handlu (WTO), Środkowoeuropejskiej Umowie o Wolnym Handlu (CEFTA) i Organizacji Gospodarczej Współpracy i Rozwoju (OECD) przyśpieszają dalszą modernizację rolnictwa i obszarów wiejskich [Chytek 1999, Duczkowska-Małysz, Duczkowska-Piasecka 2000, Rowiński 1997]. Zmiany te poprzez poprawę skuteczności współpracy nauki i doradztwa z odbiorcami wyników ich pracy, zwłaszcza w zakresie tworzenia warunków do zwiększenia alternatywnych form zarobkowania w rolnictwie i na obszarach wiejskich powinny przyczynić się do poprawy sytuacji ekonomicznej mieszkańców obszarów wiejskich. Przykładem szansy jaka może być wykorzystana w warunkach polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich są takie kierunki działalności gospodarczej, które angażowałyby stosunkowo dużą grupę pracowników rekrutujących się spośród mieszkańców obszarów wiejskich, wpływając z jednej strony na poprawę stanu zatrudnienia i złagodzenie bezrobocia, a z drugiej strony zwiększając ofertę atrakcyjnych wyrobów na rynku konsumenckim [Heller 1998, Wiatrak 2001].

Przewidywane kierunki zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich

Proces kształtowania kierunków zmian w polskim rolnictwie powinien być realizowany z wykorzystaniem doświadczeń krajów wysokorozwiniętych, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) Unii Europejskiej [Adamus 2002, chyłek, Kaniszewski 2000]. Wspólna Polityka Rolna wyrażała wolę zapewnienia samowystarczalności żywnościowej Europy i motywowania rolników do aktywnego uczestniczenia w rozwoju gospodarczym krajów założycieli Wspólnoty. Kilka lat trwało wdrożenie tych zasad i odpowiadających im mechanizmów regulowanie cen oraz organizacji wspólnych rynków rolnych. WPR stała się w następnych okresach rozwoju Unii Europejskiej podstawą ukształtowania Europejskiego Modelu Rolnictwa, uwzględniającego historyczne uwarunkowania i wartości rolnictwa rodzinnego i wsi europejskiej. Dalsze zmiany WPR dokonywały się w odmiennych warunkach - pod wpływem rosnącej nadprodukcji żywności. Sukcesy WPR pierwszych dwudziestu lat stały się problemami tej polityki, zwłaszcza ostatnich kilkunastu lat, powodem reform z 1992 r. oraz zmian zawartych w „Agendzie 2000”, a także obecnych poszukiwań dalej idących zmian w kierunku bardziej naturalnego rozwoju rolnictwa. Dzięki WPR, możliwe było i jest utrzymanie w rolnictwie dominacji gospodarstwa rodzinnego - podstawy ustroju rolnego Unii oraz ochrona - historycznie ukształtowanego - modelu wsi europejskiej. Podstawowe cechy Europejskiego Modelu Rolnictwa (EMR) to:

- rolnictwo konkurencyjne, zdolne stopniowo zwiększać eksport (na rynek światowy), bez nadmiernego subsydiowania (albo bez subsydiowania w ogóle);
- zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w całej Unii;
- metody produkcji rolnej sprzyjające środowisku i zapewniające produkty o wysokiej jakości zdrowotnej, zgodnie z zapotrzebowaniem społecznym;
- rolnictwo zrównoważone, z bogatymi tradycjami, zorientowane nie tylko na wydajność ale i na środowisko wsi i krajobraz, zapewniające dochody społeczności wiejskiej i zwiększające jej zatrudnienie;
- prostsza, bardziej zrozumiała polityka rolna, która jasno rozgranicza decyzje wspólne (Unii) od tych, jakie powinny pozostać w kompetencji krajów członkowskich;
- polityka rolna zapewniająca, że wydatki na jej realizację są uzasadnione działaniem rolników oczekiwanym przez społeczeństwo (ochrona i kształtowanie środowiska).

Uwzględniając cechy Europejskiego Modelu Rolnictwa (EMR) planowane w Polsce procesy modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich powinny uwzględniać fakt przyszłej spójności z rozwiązaniami wspólnotowymi. Dlatego też

wszelkie działania podejmowane na rzecz rolnictwa i obszarów wiejskich powinny uwzględniać wyjątkową specyfikę naszego rolnictwa i wsi i polegać na stosowaniu instrumentów zarówno o charakterze gospodarczym jak i tam gdzie jest to niezbędne również o charakterze socjalnym. Według Karwant-Woźniak (2002) instrumenty gospodarcze w coraz większym zakresie powinny być stosowane wybiórczo i skierowane do gospodarstw rozwojowych, wysokotowarowych i specjalizujących się w produkcji nasiennej, ogrodniczej czy zielarskiej. Te drugie powinny być skierowane do gospodarstw, które nie mają szans rozwoju i sprostania konkurencji w warunkach integracji. Konsekwentna realizacja tych działań zapewnić powinna w stosunkowo krótkim czasie spójność systemową z krajami Wspólnot Europejskich. W dokumencie „Agenda 2000”, w części budżetowej Unia Europejska wydzieliła kwotę 3 mld EURO rocznie na pokrycie kosztów związanych z dodatkowymi wydatkami budżetowymi z Sekcji Gwarancji FEOGA, które związane będą z dofinansowaniem procesu dostosowawczego, do warunków pozwalających na faktyczne uruchomienie procesu integracji z UE w rolnictwie i na obszarach wiejskich, w kandydujących krajach. O tym, który z krajów i w jakim stopniu skorzysta z tej puli pieniędzy, zadecyduje stopień zgodności przygotowywanych wniosków z procedurami unijnymi i z kryteriami wcześniej ustalonymi dla każdego z trzech programów, tzn. programu SAPARD, ISPA i PHARE.

Przedakcesyjna pomoc dla polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich skierowana jest do dziedzin priorytetowych, takich jak poprawa struktur w przetwórstwie, komercjalizacja i kontrola standardów jakościowych artykułów spożywczych i dywersyfikacja działalności na obszarach wiejskich [Wiklin 2000, Żmija 2002]. Działania te są skoordynowane z działaniami finansowanymi przez Program PHARE w ramach „Partnerstwa na Rzecz Przystąpienia”. Z pewnością przyznanie Polsce przez Unię Europejską możliwości wykorzystania funduszy przedakcesyjnych, ma duże znaczenie na szybkość i skuteczność procesu przygotowania polskich obszarów wiejskich i naszego rolnictwa do pełnej integracji z krajami „piętnastki”.

Ponadto państwo odpowiedzialne za dostosowanie swoich struktur do wymagań wynikających z ustaleń negocjacyjnych z Unią, musi zapewnić sobie warunki do efektywnego i bezkolizyjnego ich wdrażania, co nierozdzielnie związane jest ze stałą możliwością korzystania z wyników prac badawczych. Skala zaistniałych trudności w procesie rozwoju wsi i rolnictwa spowodowała że Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi podjął działania na rzecz poprawy warunków kształtowania i realizacji polityki wobec wsi i rolnictwa. Działania te można ująć w dwie grupy. Jedną z nich stanowią działania zmierzające do pozyskania środków pomocowych na wspieranie rozwoju wsi i rolnictwa. Druga grupa działań skupia się wokół uporządkowania systemu prawno-instytucjonalnego prowadze-

nia polityki wobec wsi i rolnictwa przez państwo we współpracy instytucjami otoczenia rolnictwa i z samorządem.

Bariery procesów innowacji w modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich

Analiza czynników oddziałujących na niską innowacyjność w polskim rolnictwie przy udziale podmiotów działających bezpośrednio w jego otoczeniu była przedmiotem zarówno dyskusji w kręgach środowiska naukowego jak i osób odpowiedzialnych za przygotowanie systemu i mechanizmów ułatwiających procedury wdrożeń rozwiązań innowacyjnych do praktyki

Na proces innowacji (postępu) w rolnictwie składa się kilka grup czynników, przy czym można wyróżnić cztery najważniejsze. Pierwszą są *postawy rolników*. Zależą one od przede wszystkim od poziomu wykształcenia (rolnicy lepiej wykształceni są bardziej otwarci na nowoczesność), ale także od sytuacji ekonomicznej rolnictwa (dobra sytuacja finansowa raczej sprzyja innowacyjności, ale niekiedy może być jej hamulcem: po co dokonywać zmian jeśli wszystko idzie dobrze?). Ponadto na proces innowacyjności wpływają *instytucje związane bezpośrednio z postępem rolniczym*. Przykładem instytucji, której zadaniem jest wprowadzanie postępu do rolnictwa, są ośrodki doradztwa rolniczego a także rolnicze instytucje badawcze oraz ośrodki hodowlane. Równie ważne są instytucje, które wprowadzają do rolnictwa innowacje w sposób pośredni. Wśród nich ważne są przede wszystkim instytucje, działające na rynku rolnym i wymuszają postęp przy pomocy norm i standardów (Agencja Rynku Rolnego, skupująca jedynie zboża określonej jakości, cukrownie, zobowiązujące rolników do uprawy buraków zgodnie z instrukcją technologiczną i dostarczające plantatorom nasiona, mleczarnie, różnicujące ceny mleka w zależności od klasy i pomagające finansowo swym członkom modernizować obory. Drugą grupę instytucji stanowią *instytucje finansowe* takie jak banki oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, które wprowadzają do rolnictwa standardy ekonomiczne (analiza ekonomiczna projektowanych przedsięwzięć w postaci biznes planów) oraz elementy ogólnej analizy ekonomicznej gospodarstw rolnych (obowiązek prowadzenia księgowości przez gospodarstwa, otrzymujące pomoc ze środków ARiMR). Czwartą wreszcie grupę czynników stanowi *ogólna sytuacja rolnictwa, gospodarki żywnościowej i wsi*, którą kształtuje m.in. polityka rolna i rozwój regionów wiejskich (siłę jej wpływu ostatnio przecenia się; na sytuację społeczno – ekonomiczną wpływają również silnie różne czynniki autonomiczne). Przy tym ujęciu czynniki ekonomiczne i prawne przenikają się wzajemnie. Przepisy prawne są bowiem ujętymi w normy prawne regulacjami ekonomicznymi.

W dyskusjach często poruszane są zagadnienia niskiej innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym przy udziale podmiotów działających bezpośrednio

w jego otoczeniu. Konieczne jest podjęcie prac na rzecz określenia barier hamujących procesy innowacyjne, w tym barier: kompetencyjnych, finansowych, rynkowych, informacyjnych, inwestycyjnych, instytucjonalnych, prawnych oraz wynikających ze stanu przygotowania merytorycznego zasobów ludzkich. Bliższe poznanie wymienionych barier pozwoli na dokonanie analizy istniejącego stanu i przyczyn niewielkiej skuteczności procesów innowacyjnych w Polsce, związanych z brakiem korzystnej współpracy na linii: twórca innowacji (jbr), podmiot gospodarczy (zleceniodawca), bank (kredytodawca). Wymiernym efektem takich działań na rzecz spójnego systemu wprowadzania innowacji w rolnictwie i podmiotach gospodarczych działających na obszarach wiejskich, będzie przyspieszenie procesu oczekiwanych korzystnych zmian przy realizacji polityki wobec rolnictwa, rynków rolnych i wsi.

Nauki rolnicze w kraju reprezentują wysoki poziom naukowy szczególnie w takich dziedzinach, jak: weterynaria, fizyczne właściwości gleby, skażenia środowiska i żywności, genetyka roślin uprawnych, fizjologia zwierząt gospodarskich, zastosowanie biotechnologii do uzyskiwania organizmów o pożądanych cechach, a także technologia i technika na rzecz infrastruktury rolnictwa i obszarów wiejskich. Jednostki badawczo-rozwojowe pracujące na rzecz rolnictwa, jego otoczenia i obszarów wiejskich są bardzo zróżnicowane pod względem:

- wielkości i jakości kadry naukowo-badawczej,
- wyposażenia w środki trwałe, w tym w infrastrukturę trwałą oraz nowoczesną aparaturę badawczą,
- kondycji finansowej.

Istnieje również duże zróżnicowanie wagi oraz efektów naukowych i wdrożeniowych jak też przydatności dla gospodarki wyników prac realizowanych w jbr i wydziałach uczelni wyższych. Wyrazem tego zróżnicowana są częściowo wyniki oceny parametrycznej placówek naukowo-badawczych dokonanej przez Zespół Nauk Rolniczych i Leśnych P06 KBN oraz bardzo zróżnicowana wielkość dofinansowania działalności statutowej.

Obecna struktura instytucjonalna i organizacyjna oraz finansowanie badań naukowych stwarzają poważne bariery rozwoju nauk, ograniczające w warunkach umacniania się gospodarki rynkowej i zrzeszania ze wspólnotami europejskimi, zdolności do kreowania innowacji i konkurencyjności z podmiotami zagranicznymi. Ta sytuacja nie rokuje dobrze na przyszłość, zwłaszcza w kontekście opinii prezentowanych w Unii Europejskiej gdzie nauka, bardziej niż kiedykolwiek przedtem stała się podstawową siłą napędową wzrostu ekonomicznego i socjalnego oraz kluczowym czynnikiem w konkurencyjności przedsiębiorstw, zatrudnieniu oraz poprawie jakości życia. Jednocześnie coraz mocniej sygnalizuje się, że sytuacja i stan nauki w Europie jest niepokojący i może prowadzić do zahamowań wzrostu ekonomicznego i konkurencyjności. Na te zagadnienia zwrócili uwagę uczestnicy Międzynarodowej Konferencji [Chyłek, Kaniszewski 2000]

poświęconej problematyce Wspólnej Polityki Rolnej w kontekście wielofunkcyjności rolnictwa w europejskich obszarach badawczych.

Ten negatywny obraz nauki wynika z następującej analizy:

- średnie nakłady na naukę w krajach unijnych wynosiły w 2001 roku około 1,8% produktu krajowego brutto, w USA 2,7%, a w Japonii 3,1%;
- luka w nakładach na naukę pomiędzy UE a USA i Japonią pogłębia się. W 1992 r. różnica w nakładach na naukę pomiędzy UE i USA wynosiła 12 mld EURO, w 1998 60 mld, a 1999 r. 70 mld EURO;
- zatrudnienie pracowników naukowych w zakładach pracy w UE na 1000 zatrudnionych wynosi 2,5, podczas gdy w USA 6,7, a w Japonii 6.
- w bilansie wymiany handlowej, sprzedaż produktów wysokiej technologii wykazuje 20 miliardów EURO deficytu rocznie z tendencją wzrostową;
- liczba studentów europejskich w USA jest dwukrotnie większa niż amerykańskich studentów w Europie, a 50% europejskich studentów zdobywających stopień doktora w USA pozostaje tam na czas dłuższy lub na zawsze;
- badania naukowe i nowe technologie stanowią około 25-50% wzrostu ekonomicznego i mają bardzo duży wpływ na zatrudnienie i konkurencyjność wytwarzanych produktów a także na standard życia Europejczyków.

Jak widać Europa, nie tylko mniej niż Stany Zjednoczone czy Japonia inwestuje ze swojego bogactwa w postęp, ale i obraz o nauce jaki mają Europejczycy jest obecnie mniej pozytywny niż w latach 70. czy 80. XX w. Mimo stosunkowo nie najgorszej sytuacji nauki i warunków dla innowatyki w państwach Europy Zachodniej środowisko zarówno naukowe jak i administracja Komisji Europejskiej wskazuje na konieczność wypracowania nowej polityki, która wzmocniłaby pozycję nauki i jej znaczący wpływ na rozwój gospodarczy w Zjednoczonej Europie.

Wszystko to sprawia, że celowym jest doprowadzenie do zmian w organizacji nauki w Polsce, sposobu jej finansowania oraz przeprowadzenie działań restrukturyzacyjnych, działań prowadzonych etapowo poczynając od przeprowadzenia reorganizacji wewnętrznej jednostek do tworzenia jbr realizujących badania w większych niż dotychczas obszarach badawczych oraz przygotowujących je do przekształcenia w państwowe instytuty badawcze włącznie.

Restrukturyzacja jednostek badawczo-rozwojowych resortu rolnictwa, a także i całego zaplecza naukowo-badawczego pracującego na rzecz gospodarki, jest nieunikniona i z tego zdaje sobie sprawę większość kierownictw jednostek badawczych oraz ich pracowników. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dostrzegając rolę i znaczenie zaplecza badawczo-rozwojowego w naukowym wspieraniu programów społeczno-gospodarczych resortu, związanych między innymi z dostosowaniem przepisów prawnych jak i struktur organizacyjnych jednostek rolnictwa, rynków rolnych i rozwoju wsi do funkcjonujących w kra-

jach Unii Europejskiej opracowało „Program Reorganizacji Zaplecza Badawczo-Rozwojowego Resortu RiRW” oraz jego „Harmonogram Realizacyjny”.

Należy podkreślić, że restrukturyzacja nie może być procesem szybkim i powinna być zaplanowana na kilka lat. Działania te powinny być prowadzone tak aby zadbać o zachowanie najlepszych zespołów badawczych oraz zabezpieczyć warunki techniczno-organizacyjne do płynnego i nie kolizyjnego wprowadzenia w życie zaplanowanych przekształceń i reorganizacji. Ta forma działań wynika między innymi i z faktu, że jednostki MRiRW każdego roku realizują ponad 3 tysiące tematów w ramach działalności statutowej, z których corocznie zakończonych jest około 1,5 tysiąca. Wiele prac badawczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej wykonuje się w cyklu kilku- a nawet wieloletnim. Setki tematów i ekspertyz jest wykonywana przez jbr., również dodatkowo na zlecenie innych podmiotów organizacyjnych, głównie podmiotów gospodarczych.

Zgodnie z przyjętą polityką wobec wsi, rolnictwa i rynków rolnych ważne zadanie przy jej realizacji będzie powierzone instytucji doradczej. Doradztwo wspierane systemem oświaty ustawicznej, w tym zwłaszcza wysoce profesjonalnego kształcenia zawodowego i doskonalenia zawodowego tak ważnego zwłaszcza dla rolników powinno ułatwić proces dostosowania do warunków obowiązujących w Unii Europejskiej. **Znaczenie tego wsparcia nabiera szczególnego uzasadnienia, biorąc pod uwagę fakt, że gospodarstwem rolnym, które poddawane jest oddziaływaniu wszystkich reguł gospodarki rynkowej, zarządzać powinien wysokiej klasy fachowiec o wszechstronnej wiedzy specjalistycznej, ale także z zakresu przedsiębiorczości i zarządzania. Pozostali mieszkańcy wsi, posiadając również odpowiednio wysokie kwalifikacje powinni aktywnie uczestniczyć w rozwoju rynku pracy, dążąc do poprawy warunków życia na obszarach wiejskich i zapewniając modernizującemu się rolnictwu jak najefektywniejsze wsparcie dla realizacji procesu przemian** [Chyłek 2002, Wiatrak 2002].

Doradztwo rolnicze jest dziedziną, w ramach której realizuje się niezwykle ważną, bezpośrednią pomoc państwa najbardziej potrzebującym - mieszkańcom obszarów wiejskich, rolnikom, małym i średnim przedsiębiorcom, przedstawicielom samorządu terytorialnego i zawodowego, poprzez:

- podnoszenie kwalifikacji zawodowych,
- organizowanie rolników w branżowe grupy producenckie, marketingowe, związki, stowarzyszenia i różne organizacje rolnicze,
- wdrażanie nowoczesnych technologii w produkcji roślinnej i zwierzęcej,
- procesy innowacyjne najnowszych rozwiązań z zakresu marketingu, ekonomii, zarządzania, itd,
- kreowanie alternatywnych źródeł dochodu zarówno w produkcji jak i usługach, dla tych, którzy nie utrzymują się z produkcji rolniczej.

Polska ze swoją specyfiką struktury agrarnej oraz trudnymi uwarunkowaniami ekonomicznymi dotyczącymi prowadzenia działalności rolniczej powinna kontynuować i doskonalić system powszechnego doradztwa rolniczego. **Umocowanie ustawowe doradztwa rolniczego, dzisiaj jeszcze nieodpłatnego, ale z rozwiązaniami legislacyjnymi uwzględniającymi stopniowy proces wprowadzania odpłatności za usługi doradcze, powinno być nakazem chwili poprzedzającej uzyskanie pełnego członkostwa Polski w strukturach Unii Europejskiej. Takie rozwiązanie legislacyjne gwarantowałoby przygotowanie do stopniowego procesu przekształcania doradztwa i tworzyłoby przesłanki do systemowej pracy na rzecz racjonalnego ukierunkowania rozwoju gospodarstw, ich konsolidacji, utrzymania dochodowości i ciągłości gospodarowania oraz przygotowania polskich rolników do konkurencji w ramach integracji krajowego rolnictwa z rolnictwem Unii Europejskiej.**

Podsumowanie

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że o powodzeniu w zakresie efektywnego wykorzystania krajowych osiągnięć naukowych i technicznych decyduje w zasadniczym stopniu odpowiednie połączenie elementów gospodarki rynkowej z elementami interwencjonizmu państwowego. Żeby więc zwiększyć możliwość wdrażania w agrobiznesie rodzimych, nowych względnie zmodyfikowanych rozwiązań czy technologii, należy przede wszystkim dokonać systemowych zmian w sposobie finansowania nauki poprzez:

- zmniejszenie ilości tzw. strumieni finansowania działalności placówek naukowych i dzięki koncentracji systemu finansowania uczynić go jasnym i jednoznacznym,
- zmianę kryteriów systemu kategoryzacji placówek działających w sferze nauk aplikacyjnych, dostosowując je do roli jaką one pełnią w nauce i gospodarce państwa,
- zapewnienie ustawowe faktycznych wpływów resortów, zwłaszcza gospodarczych, na decyzje o sposobie i wielkości dofinansowania działalności placówek naukowo-badawczych oraz realizowanych tematach i pracach badawczo-rozwojowych,
- przyjęcie i konsekwentne realizowanie polityki preferencyjnego finansowania nauk aplikacyjnych,
- zwiększenie środków finansowych przeznaczonych na wynikające z przyjętej polityki rozwoju gospodarczego konkretne przedsięwzięcia wdrożeniowe,
- utworzenie funduszu ryzyka, który ubezpieczałby wdrożenia,
- umocowanie prawne i gospodarcze instytucji doradztwa rolniczego.

Przedstawione powyżej propozycje dotyczące zasad funkcjonowania badań i doradztwa w Polsce są wynikiem zsumowania licznych opinii i wniosków

z wielu dyskusji w kręgach zarówno środowiska naukowego jak i przedstawicieli administracji państwowej.

Przedstawiciele instytucji odpowiedzialnych za politykę naukowo-techniczną w obszarze nauk rolniczych powinni wziąć pod uwagę specyfikę nauk rolniczych, a zwłaszcza pewną ich odrębność. Dlatego też w pracach nad organizacją badań realizowanych na rzecz efektywnej modernizacji rolnictwa i obszarów wiejskich konieczne jest:

- skoordynowanie przez Ministra Rolnictwa działań nauki i praktyki rolniczej oraz podejmowanie w resorcie rolnictwa decyzji o priorytetach badawczych w naukach związanych z rolnictwem, rynkami rolnymi oraz rozwojem obszarów wiejskich i decydującego wpływu na ich finansowanie;
- usunięcie braku regulacji prawnych i działań organizacyjnych ułatwiających transfer procesów innowacyjnych i wyników badań;
- zbudowanie systemu, który poprzez odpowiednie ukierunkowanie badań naukowych, ich finansowanie i efektywne wdrażanie poprawiłby relacje nauki, doradztwa i praktyki;
- podjęcia pilnych działań na rzecz utworzenia „Programu informacyjnego” dostępnego poprzez internet oraz wydawanie (w dużych nakładach) serii broszur techniczno-ekonomicznych, informujących o obowiązujących w UE standardach i występujących różnicach między standardami UE a polskimi;
- współdziałanie nauki, oświaty i doradztwa w rozpoczętym już programie aktywizacji obszarów wiejskich, tak aby poza poprawą infrastruktury był również realizowany program „inwestowania na rzecz poprawy i poszerzenia wiedzy mieszkańców wsi o możliwościach pozyskiwania dodatkowych bądź alternatywnych źródeł dochodu”;
- powołanie przy Ministrze Rolnictwa Rady ds. Badań Naukowych i Wdrożeń, która powinna przedkładać propozycje kierunków prac badawczych wspierających rozwój gospodarczy i społeczny.

Przedstawione uwarunkowania dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce wskazują, że koniecznym będzie wprowadzenie do polityki rolnej rozwiązań pozwalających na:

- obniżenie kosztów jednostkowych produkcji rolniczej i zapewnienie opłacalności działalności gospodarczej,
- dostosowanie kierunków produkcji rolniczej do popytu,
- zwiększenie możliwości pozyskiwania dodatkowych alternatywnych dochodów w gospodarstwach rolnych,
- rozwój produkcji rolniczej, ze szczególnym uwzględnieniem tych działów produkcji w realizacji których występuje duże zaangażowanie pracy ręcznej,
- rozwój małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich przetwarzających i konfekcjonujących produkty rolno-spożywcze,

- poprawę standardów jakościowych produktów rolno-spożywczych,
- rozwój produkcji rolniczej z zachowaniem warunków odpowiadających kryteriom produkcji ekologicznej.

LITERATURA

1. Adamus W. (2002): Kierunki rozwoju gospodarstw rolniczych. Roczniki Naukowe SERiA Warszawa – Bydgoszcz, z. 5, s 7-12
2. Brodziński Z., Chyłek E. K., Gaziński B., Stopa R. (1998): Wspólna polityka rolna i jej konsekwencje dla polskiego rolnictwa w świetle członkostwa w UE. CROW - ART w Olsztynie, ss.104.
3. Chyłek E. K., Kaniszewski St. (2000): „Wspólna polityka rolna – wielofunkcyjność rolnictwa w europejskich obszarach badawczych”. Sprawozdanie z Konferencji w dniach 23 – 24 października 2000. Montpellier, Francja. Maszynopis MRiRW.
4. Chyłek E. K. (1999): „Kierunki zmian w polskim rolnictwie i na obszarach wiejskich w aspekcie przyszłego członkostwa w Unii Europejskiej”. [w:] „Przekształcenia strukturalne wsi i rolnictwa w świetle wyzwań Unii Europejskiej”. Materiały konferencji naukowej z cyklu Nauka Praktyce 1, Akademia Rolnicza we Wrocławiu, s. 51 – 75.
5. Chyłek E. K. (2002): „Stan i perspektywy rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w świetle dokumentów i programów rządowych”, [w:] Gospodarstwa młodych rolników w warunkach integracji europejskiej”. Red Brodziński Z., Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 239-250.
6. Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M. (2000): Korzyści i zagrożenia związane z integracją polskiego rolnictwa. [w:] Strategie rozwoju obszarów wiejskich – zarządzanie projektami Unii Europejskiej. CROW UWM w Olsztynie, s 108-116.
7. Heller J. (1998): Poza rolniczą działalność ekonomiczną ludności wiejskiej w ujęciu przestrzennym. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4.
8. Karwat-Woźniak B. (2002): Aktywność inwestycyjna gospodarstw rozwojowych w latach 1988-2000. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy. IERiGŻ Warszawa, ss. 32.
9. Rowiński J. (1997): Integracja Polski z Unią Europejską – niezbędne procesy dostosowawcze polskiej gospodarki żywnościowej [w:] Stowarzyszenie Polski z Unią Europejską. Red Rowiński J., Wyd. IERiGŻ Warszawa i FAPA Warszawa, s. 11-50.
10. Wiatrak A. P. (2001): Polityka ekologiczna rozwoju obszarów wiejskich. [w:] „Zeszyty Naukowe AR w Krakowie”, seria: „Sesja Naukowa”, z. 76, cz. II.
11. Wiatrak A. P. (2002): Przedsiębiorczość zespołowa w agrobiznesie. Roczniki Naukowe SERIA, z. 6, s. 181-185.

12. W i k l i n J. (2000): Struktura wsi i rolnictwa – Polska a kraje Unii Europejskiej. [w:] Chłop, rolnik, farmer. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
13. Żmija J. (2002): Przedsiębiorczość jako forma zmniejszania bezrobocia na obszarach wiejskich. Roczniki Naukowe SERiA, z. 6, s. 209-213.

EUGENIUSZ K. CHYŁEK

KIERUNKI ZMIAN W POLITYCE SEKTORA ROLNEGO I BARIERY WDRAŻANIA ROZWIĄZAŃ INNOWACYJNYCH

STRESZCZENIE

Zmiany jakie wymuszone zostaną uczestnictwem Polski w strukturach Wspólnot Europejskich, a także te jakie dokonały się poprzez uczestnictwo naszej gospodarki w Światowej Organizacji Handlu (WTO), Środkowoeuropejskiej Umowie o Wolnym Handlu (CEFTA) i Organizacji Gospodarczej Współpracy i Rozwoju (OECD) przyspieszają dalszą modernizację rolnictwa i obszarów wiejskich. Zmiany te poprzez poprawę skuteczności współpracy nauki i doradztwa z odbiorcami wyników ich pracy, zwłaszcza w zakresie tworzenia warunków do zwiększenia alternatywnych form zarobkowania w rolnictwie i na obszarach wiejskich, powinny przyczynić się do poprawy sytuacji ekonomicznej mieszkańców obszarów wiejskich.

W dyskusjach często poruszane są zagadnienia niskiej innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym przy udziale podmiotów działających bezpośrednio w jego otoczeniu. Konieczne jest więc podjęcie prac na rzecz określenia barier hamujących procesy innowacyjne, w tym barier: kompetencyjnych, finansowych, rynkowych, informacyjnych, inwestycyjnych, instytucjonalnych, prawnych oraz wynikających ze stanu przygotowania merytorycznego zasobów ludzkich. Wprowadzenie zmian w polityce rolnej oraz w polityce naukowo-technicznej powinno doprowadzić do zwiększenia udziału nauki i służb doradczych w procesie rozwoju gospodarczego, a potrzeba takich działań wymusi, zwłaszcza w świetle integracji z Unią Europejską, konieczność ich bezwzględnego wprowadzenia do praktyki.

EUGENIUSZ K. CHYŁEK

TRENDS OF CHANGES IN THE POLICY OF AGRICULTURAL SECTOR AND BARRIERS OF INNOVATIVE SOLUTIONS IMPLEMENTATION.

SUMMARY

Participation of our economy in WTO, CEFTA and OECD and Polands comming participation in the European Community forces changes which accelerate the modernisation of agriculture and rural areas. This changes, through the more effective collaboration between science, advisory and recipients of their work concerning especially alternative sources of income in agriculrue and rural areas, should contribute to an improvement of economic situation of rural areas inhabitants.

In discussions with participation of the agricultural and food sector and its direct environment, issues concerning the low innovativeness in this sector are often touched on.

It is necessary to characterize barriers which slow down innovative processes, e.g. competent, financial, market, information, investment, institutional and legal barriers. It also includes barriers resulted from the level of content-related preparation of human resources. Bringing up changes into agricultural and science and technical policy should result in a share increasing of science and advisory services in the process of economic development. A need of such activities, especially in the light of EU integration, forces the necessity of strict implementation into practice.

MARIA GRZYBEK
Uniwersytet Rzeszowski

ZNACZENIE KAPITAŁU INTELEKTUALNEGO W SYSTEMIE ZARZĄDZANIA PRZEDSIĘBIORSTW AGROBIZNESU

1. Wprowadzenie

Głównym celem zarządzania przedsiębiorstw agrobiznesu, funkcjonujących w realiach wolnego rynku, jest dążenie do wzrostu pozycji rynkowej i osiągnięcie trwałej przewagi konkurencyjnej. O sukcesie na rynku i w walce konkurencyjnej przedsiębiorstw decydują nie tyle zasoby materialne co przede wszystkim zasoby niematerialne. Kapitał materialny jest warunkiem koniecznym do wejścia przedsiębiorstwa na rynek ale nie wystarczającym do osiągnięcia sukcesu. W długim okresie czasu podstawowym czynnikiem, decydującym o uzyskaniu przewagi konkurencyjnej przez określone przedsiębiorstwo agrobiznesu, jest zdolność do tworzenia i kształtowania intelektualnych źródeł kapitału.

Wraz ze specyfiką zmieniającej się rzeczywistości, różnorodnością występowania dóbr i usług na rynku rolno – żywnościowym, rosnącymi wymaganiami producentów i konsumentów, współczesne przedsiębiorstwa powinny cechować się chęcią rozwoju i samodoskonalenia. Tą doskonałość gwarantują przedsiębiorstwom dobrze wykształceni, mądrzy pracownicy pełni, zapału i inwencji, w odpowiedni sposób motywowani. W opinii ekonomistów [Dąbrowska–Kraśnińska 2002] to zdolność przedsiębiorstw do zdobywania i jak najefektywniejszego wykorzystywania aktywów intelektualnych w XXI wieku, staje się ważniejsza, niż inwestycje i zarządzanie aktywami rzeczowymi.

2. Kapitał intelektualny – jego struktura i istota

W definicji sformułowanej przez Skrzypek [2002] kapitał intelektualny (Intellectual Capital) jest opisem infrastruktury, która umożliwia intelektualną twórczość organizacji. Edvisson i Malone [2001] stwierdzają, iż kapitał intelektualny jest sumą ukrytych aktywów przedsiębiorstwa, które uczestniczą w procesie

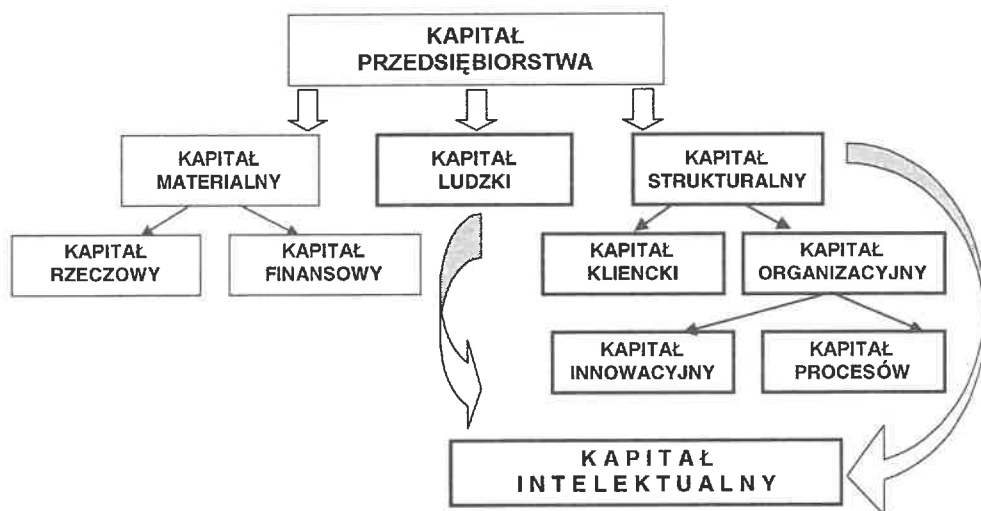
tworzenia wartości firmy, lecz nie są ujęte w bilansie. Dąbrowska-Krasińska [2002] natomiast dowodzi, iż kapitał intelektualny jest różnicą między wartością rynkową, a wartością księgową przedsiębiorstwa odzwierciedloną w bilansie.

Mimo różnorodnego sposobu definiowania kapitału intelektualnego przez ekonomistów, zgodnie z teorią zarządzania stanowi on integralną część kapitału przedsiębiorstwa, będąc obok materialnego drugim głównym elementem kapitału każdego przedsiębiorstwa, w tym również działającego w sferze agrobiznesu.

Elementy składowe kapitału przedsiębiorstwa z uwzględnieniem struktury kapitału materialnego i kapitału intelektualnego prezentuje rysunek 1.

Rysunek 1

Struktura kapitału przedsiębiorstwa

Źródło: Opracowano na podstawie Edvisson, Malone 2001 i Fazlagic 2000.

Jak widać na rysunku struktura kapitału przedsiębiorstwa składa się z kapitału materialnego (Material Capital), kapitału ludzkiego (Human Capital) i kapitału strukturalnego (Structural Capital). Kapitał ludzki jest ogółem zdolności, doświadczeń, wiedzy, umiejętności, kwalifikacji posiadanych przez pracowników przedsiębiorstwa, czyli jest wartością pochodzącą od człowieka. Kapitał strukturalny zaś, to organizacyjne zdolności firmy do spełniania wymagań rynku. Składa się on z efektów czynności intelektualnych, które występują w postaci kapitału klienckiego (Customer Capital), jako rezultat kształtowania przez przedsiębiorstwo dobrych stosunków z klientami a także kapitału organizacyjnego (Organizational Capital), obejmującego m. in. procesy zarządzania, kulturę organizacyjną, systemy informacyjne oraz prawa własności intelektualnej. W szczególowej analizie kapitału klienckiego wymienia się takie elementy jak: lojalność klientów, markę, kanały dystrybucji, relacje przedsiębiorstwa z partnerami ryn-

kowymi oraz inwestorami. W odniesieniu do kapitału organizacyjnego wyszczególnia się dwa główne jego źródła: kapitał innowacji i kapitał procesów. Kapitał innowacji dotyczy; patentów licencji, prac autorskich, znaków towarowych, nowych koncepcji, nowych procesów kooperacji, czyli odnosi się do umiejętności tworzenia i szybkiego wprowadzania produktów i usług na rynek. Kapitał procesów natomiast wiąże się z przepływem informacji, towarów i usług, gotówki oraz z procesami strategicznymi i formami kooperacji, co oznacza, że kapitał ten dotyczy procesów pracy, technik i programów pracowniczych, które mają na celu zwiększenie i wzmocnienie efektywności wytwarzania lub dostawy dóbr i usług. Zgodnie z najnowszą teorią zarządzania kapitał intelektualny obejmuje kapitał ludzki i kapitał strukturalny [Skrzypek 2002]. Okazuje się zatem iż kapitał intelektualny jest strukturą bardzo złożoną, a jego istotę stanowi umiejętność wykorzystania z pożytkiem dla organizacji przedsiębiorstwa agrobiznesu, zasobów wiedzy posiadanych przez wszystkich zatrudnionych, tworzących społeczność danego przedsiębiorstwa.

3. Znaczenie kapitału intelektualnego w rozwoju przedsiębiorstwa agrobiznesu

Przedsiębiorstwa agrobiznesu XXI wieku, działające w warunkach dużej zmienności otoczenia, rozwijającego się procesu globalizacji, niezwykle dynamicznego postępu biologicznego i technologicznego, powinny być przede wszystkim organizacjami profesjonalnymi. O profesjonalności przedsiębiorstw decydują w głównej mierze kapitał intelektualny, który staje się dominującą cechą współczesnego systemu społeczno – gospodarczego. Rosnąca rola kapitału intelektualnego, będącego podstawowym źródłem wiedzy, która ma decydujący wpływ na kondycję podmiotów gospodarczych jest bardzo ważną determinantą sukcesu gospodarczego każdego przedsiębiorstwa.

Zarządzanie kapitałem intelektualnym ze względu na jego złożoną strukturę, nie jest łatwe w przedsiębiorstwie. Jak stwierdzają Osbert–Pociecha i Karaś [1999] „Proces ten to nie tylko pozyskiwanie niezbędnej wiedzy dla realizacji celów firmy lecz zwłaszcza jej przetwarzanie w nowe technologie, produkty, usługi i systemy organizacyjne”. W procesie zarządzania przedsiębiorstwem niezbędne jest:

- tworzenie systemu informacyjnego nastawionego na pozyskiwanie, selekcję, dystrybucję oraz aktualizację informacji,
- stosowanie zespołowej orientacji w procesie pracy,
- prowadzenie orientacji na klienta, w celu zaspokojenia jego potrzeb,
- tworzenie klimatu organizacyjnego sprzyjającego innowacjom,
- uznanie zmiany za stałe zjawisko i zaangażowanie wszystkich pracowników w procesy tych zmian,

- osiągnięcie wysokiego poziomu motywacji pracowników ukierunkowanych na ciągły rozwój [Mikuła 2001].

W procesie zarządzania tworzenie i kształtowanie aktywów intelektualnych w przedsiębiorstwie pozwala na:

- wprowadzanie innowacyjnych produktów i usług, pożądaných przez docelowe grupy klientów,
- szybkie i efektywne kosztowo wytwarzanie produktów i świadczenie usług o wysokiej jakości, dostosowanych do indywidualnych potrzeb klientów,
- motywowanie pracowników do podnoszenia kwalifikacji, ciągłego doskonalenia procesów, poprawy jakości i skrócenie czasu reakcji na potrzeby rynku,
- rozwijanie technologii informatycznych, baz danych i systemów informacyjnych [Kaplan i Norton, 2001].

Wszystkie te działania usprawniają wewnętrzną organizację przedsiębiorstw agrobiznesu i wpływają na umacnianie pozycji na wolnym rynku.

4. Pomiar kapitału intelektualnego

Istotnym problemem do rozwiązania dla każdego przedsiębiorstwa staje się wycena kapitału intelektualnego.

Z tego względu, że kapitał ten jest strukturą niejednorodną, nie można określić jego łącznej wartości jako sumy składników. Ponadto część elementów wchodzących w skład poszczególnych rodzajów kapitału intelektualnego jest niemierzalna co oznacza, że jest niemożliwe przedstawienie ich wartości w postaci pieniężnej. Wśród tych elementów wyszczególnia się m.in. kwalifikacje zawodowe, zaangażowanie pracowników w wykonywaną pracę, kanały dystrybucyjne, lojalność klientów, kulturę organizacyjną przedsiębiorstwa. W stosunku do pozostałych elementów kapitału intelektualnego podejmowane są przez ekonomistów koncepcje pomiaru, dzięki któremu możliwe jest wyrażenie wartości tego kapitału. Wśród głównych koncepcji pomiaru, w literaturze przedmiotu, znajdują się:

- „Monitor Aktywów Niematerialnych” (Inangible Assets Monitor) opracowany przez K.E. Sveiby,
- „Navigator” koncepcja wdrażana w szwedzkiej firmie ubezpieczeniowej Scandia („Scandia Navigator”),
- „Model Strategiczny Karty Wyników” (Balance Score Card), której autorami są Amerykanie: R. Kaplan i D. Norton.

Wszystkie trzy modele umożliwiają analizę tych samych obszarów kapitału intelektualnego, tzn. potencjału pracowników, klientów oraz struktury organiza-

cyjnej przedsiębiorstwa, mimo występujących pewnych różnic między modelami [Strojny 1999].

Wskaźniki pomiaru obszarów aktywów intelektualnych, tj. kapitału ludzkiego i kapitału strukturalnego przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Wskaźniki pomiaru kapitału intelektualnego

Kapitał ludzki	Kapitał strukturalny	
	kapitał klienta	kapitał organizacyjny
– liczba pracowników	– ludźl w rynku	– wydatki na badania i rozwój
– udział pracowników operatywnych	– liczba klientów	– liczba patentów
– udział pracowników z wykształceniem:	– liczba klientów na 1 pracownika	– koszt utrzymania jednego patentu
a) wyższym	– indeks satysfakcji klientów	– liczba wprowadzanych na rynek nowych produktów
b) średnim	– wzrost (spadek) wartości sprzedaży	– wartość nowych pomysłów (oszczędności, dodatkowe dochody)
c) podstawowym	– liczba skarg klientów	– liczba pracowników na jeden komputer
– koszty szkolenia na 1 pracownika	– liczba zwrotów towarów w stosunku do ogólnej sprzedaży	– liczba połączeń z bazą danych na jednego pracownika
– liczba pomysłów, propozycji, usprawnień (innowacji) na 1 pracownika	– liczba i wartość kontraktów handlowych	
– udział pracowników wyrażających satysfakcję ze swojej pracy	– jakość produktów i usług	
– rotacja zatrudnionych		

Źródło: Opracowano na podstawie Dąbrowska–Karasińska 2002.

Zaprezentowane w tabeli wskaźniki służą do pomiaru efektywności zarządzania kapitałem intelektualnym w przedsiębiorstwach. Ich znaczenie jest bardzo istotne, gdyż zarządzanie zasobami jest znacznie ułatwione, w sytuacji, gdy są one mierzalne. Korzystając z obliczeń tych wskaźników menedżerowie określonych przedsiębiorstw agrobiznesu mogą stwierdzić w jakim stopniu kapitał intelektualny firmy przyczynia się do osiągnięcia efektów finansowych oraz jak skuteczniej należy zarządzać tym kapitałem.

Wnioski

Współczesne teorie zarządzania dowodzą, iż w skład kapitału intelektualnego wchodzi kapitał ludzki (pracowniczy) obejmujący wiedzę indywidualnych pra-

cowników oraz kapitał strukturalny złożony z systemów i procesów umożliwiających przedsiębiorstwom realizację konkretnych rozwiązań rynkowych.

Dynamicznie zachodzące zmiany w otoczeniu i w organizacji wymagają ewolucji poglądów na znaczenie kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwach sfery agrobiznesu.

Wpływ kapitału intelektualnego na wartość organizacji jest znaczący, gdyż dzięki kształtowaniu właściwych procesów pracy umożliwia najpełniejsze zaspokojenie potrzeb klientów, co przyczynia się do umacniania pozycji przedsiębiorstw na rynku.

Prowadzenie działań w zakresie pomiaru kapitału intelektualnego stanowi podstawę wyceny przedsiębiorstwa, a jednocześnie zwraca uwagę na znaczenie tego kapitału w rozwoju firmy.

Zarządzanie kapitałem intelektualnym powinno stawać się dla przedsiębiorstw, których celem jest permanentny rozwój i osiąganie sukcesu na rynku, priorytetowym zadaniem w ich organizacji.

LITERATURA

1. Dąbrowska-Karasińska E. (2002): Rola kapitału intelektualnego w systemie zarządzania nowoczesnych przedsiębiorstw. [w:] Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce. Wyd. UMCS, Lublin, s. 313 – 317.
2. Edvisson L., Malone M.S. (2001): Kapitał intelektualny. PWN, Warszawa, s. 33, 45.
3. Fazlagic A. (2000): Zarządzanie wiedzą. „Manager” nr 6, s. 36.
4. Kaplan R. S., Norton D. P. (2001): Strategiczna karta wyników. Jak przełożyć strategię na działanie. PWN, Warszawa, s. 23.
5. Mikuła B. (2001): Modele i metody zarządzania wiedzą i kapitałem intelektualnym firmy. [w:] Kapitał intelektualny – dylematy i wyzwania. Mat. Konf. Red. Pocztwowski A. Wyższa Szkoła Biznesu, Nowy Sącz, s. 102.
6. Osbert-Pocicha G., Karaś M. (1999): Wykorzystanie koncepcji zarządzania kapitałem intelektualnym w reengineeringu przedsiębiorstwa. „Przegląd Organizacji”, nr 3, s. 21.
7. Skrzypek E. (2002): Kapitał intelektualny jako czynnik stymulujący rozwój przedsiębiorstwa [w:] Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce. Wyd. UMCS, Lublin, s. 38.
8. Strojny M. (1999): Zarządzanie wiedzą i kapitałem intelektualnym jako nowe źródło przewagi konkurencyjnej. „Problemy Jakości”, nr 12, s. 7.

MARIA GRZYBEK

**ZNACZENIE KAPITAŁU INTELEKTUALNEGO W SYSTEMIE ZARZĄDZANIA
PRZEDSIĘBIORSTW AGROBIZNESU**

STRESZCZENIE

W pierwszej części opracowania przedstawiono sposób definiowania kapitału intelektualnego przez polskich ekonomistów, zaprezentowano jego strukturę oraz wskazano na istotę w organizacji przedsiębiorstw agrobiznesu. W drugiej części podkreślono znaczenie kapitału intelektualnego w procesie zarządzania oraz w rozwoju przedsiębiorstw agrobiznesu. W artykule zawarto również przykładowe wskaźniki pomiaru kapitału intelektualnego, możliwe do wykorzystania przy określaniu efektywności zarządzania przedsiębiorstwem.

MARIA GRZYBEK

**MEANING OF THE INTELLECTUAL CAPITAL IN THE MANAGEMENT SYSTEM
OF THE ENTERPRISES IN AGRIBUSINESS**

SUMMARY

In the very first part of this article there is shown by polish economists the way to define the intellectual capital. There is also introduced its structure and organization of enterprises in agribusiness.

In the second part there is stressed the meaning of the intellectual capital in the process of management and development in agribusinesss enterprises. The article includes examples of indexes which are used to measure the intellectual capital.

It is also possible to use them when the efficiency of management in enterprises is being defined.

SŁAWOMIR ZAWISZA

SABINA PILARSKA

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

LIDERZY WIEJSKICH SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

Obecnie największych zmian wymagają w Polsce obszary wiejskie, bowiem w najmniejszym stopniu zdołały dostosować się do nowych reguł funkcjonowania. Zmiana zasad gospodarowania z mechanizmów centralnego sterowania na reguły wolnorynkowe w kraju, szczególnie na obszarach wiejskich, stale jeszcze wymaga akceptacji i im prędzej ona nastąpi, tym szybciej można będzie liczyć na zmiany postaw wobec rzeczywistości gospodarczej. Transformacja gospodarcza, mająca miejsce obecnie w Polsce, napotyka bowiem na różnego rodzaju bariery. Brak zrozumienia istoty przemian gospodarczych i społecznych ostatniej dekady XX wieku oraz nieumiejętność funkcjonowania w nowych warunkach, jest ważną przeszkodą powodującą bierność wobec rzeczywistości oraz tęsknotę za minionym okresem. Jedną z głównych wszakże przeszkód w dokonywaniu zmian jest brak wiedzy o czynnikach mogących służyć modyfikacji otoczenia człowieka. Innowacje trafiają do systemu społecznego wtedy, gdy jest choćby jedna osoba zainteresowana zmianami. Jednostka taka stanowi źródło informacji dla pozostałych członków tego systemu społecznego i pełni rolę lidera. Najważniejszym mechanizmem wdrażania innowacji jest imitacja – naśladowanie wzorców. Lider pełni rolę owego wzorca podlegającego obserwacji oraz imitacji jego zachowań.

Liderzy obszarów wiejskich

Doświadczenia, poprzez które przeszli mieszkańcy wsi w ostatnich latach, prowadzą do przewartościowania wcześniejszych postaw i zachowań. Koszty przemian są szczególnie wysokie dla mieszkańców obszarów wiejskich związanych zawodowo z rolnictwem, a ich obniżenie wymaga doskonalenia systemu instytucji funkcjonujących w obszarze gospodarki w agrobiznesie. Dotyczy to zarówno instytucji tworzonych przez państwo, jak i instytucji gospodarczych i samorządowych rolników i przedsiębiorców wiejskich [Hunek 1998]. Wszelkie niedoskonałości, zarówno instytucjonalne jak i nieformalnych więzi pomiędzy

mieszkańcami wsi będą zapewne długo odczuwane jak dolegliwe. Szczególnie dotyczy to pozycji, roli i znaczenia nieformalnych przywódców wsi będących liderami przemian społeczności lokalnych. Mianem lidera, zdaniem Potok i Futymskiego [1996], określa się ludzi, wyróżniających się aktywnością, innowacyjnością, dobrze radzących sobie po przemianach gospodarczych, które zaszły w Polsce. Terminem „lider” obdarza się zwykle ludzi, którzy w prowadzonej przez siebie działalności osiągają lepsze efekty niż inni, prowadzący podobną działalność. Dotyczy to najczęściej sfery przedsiębiorczości, a osoby określane tym mianem to uzyskujący najlepsze efekty producenci rolni i przedsiębiorcy. U podstaw odniesionego przez nich sukcesu zawsze można znaleźć:

- silną motywację,
- wysokie kwalifikacje,
- doświadczenie,
- zdolność do podejmowania ryzyka.

Ich sukces ma z reguły charakter indywidualny, a rezultaty tego sukcesu wykorzystują zazwyczaj sami. Ich oddziaływanie na innych ludzi w otoczeniu z pewnością istnieje, ale byłoby trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Oddziaływanie to zresztą nie jest ich celem. Bywa, że dla innych stają się przykładem, wzorcem godnym do naśladowania, a czasem budzą nawet negatywne reakcje i emocje otoczenia [Futymski, Potok 1997]. Zdaniem wspomnianych autorów zajęcie pozycji lidera nie musi być więc świadomie zaplanowanym procesem, może bowiem nastąpić bez takich intencji ze strony przyszłego przywódcy.

Stach i Górniak [1997b] z kolei opisują lidera nieco odmiennie, jako osobę, która poprzez oddziaływanie na inne jednostki, przekonuje je do współdziałania ze sobą i innymi ludźmi. Wyobrażenie zmian, które chce wprowadzić sprawia, że działa w sposób intencjonalny a nie przypadkowy. Poprzez oddziaływanie na innych ludzi potrafi zjednać sobie zwolenników i współpracowników gotowych do współdziałania z nim i innymi ludźmi. Gotowość ta wyraża się chęcią, niekiedy nawet pragnieniem, współuczestnictwa w realizacji wizji lidera, zgodną ze spełnianiem oczekiwań oraz zobowiązaniem wypełniania wspólnych ustaleń lub poleceń lidera. Zmiany, których lider chce dokonać, niekoniecznie muszą być epokowymi czy rewolucyjnymi, nie zawsze także muszą być zgodne z tym, co określamy jako „kierunek postępowy”, choć najczęściej takimi są. Wizja zmian, a niekiedy przekonanie lidera o misji jaką ma do wypełnienia jest tym, co „wnosi” do interakcji ze swoimi potencjalnymi zwolennikami i współpracownikami. Tak zwana „wartość obiektywna” wizji i sposób jej prezentacji posiada kluczowe znaczenie dla rozważań możliwości współpracy z liderem i podjęcia decyzji o współpracy. Podjęcie decyzji o współdziałaniu z liderem, kontynuowaniu tego współdziałania oraz jego jakości, zależy od sześciu grup czynników. Wśród

czynników warunkujących skuteczną współpracę lidera z jego zwolennikami znajdujemy:

- cechy i stan zaspokojenia istotnych potrzeb osób współpracujących z liderem,
- sposób postępowania, cechy i umiejętności lidera,
- relacje pomiędzy osobami współpracującymi z liderem a nim samym,
- aktualizowanie przez lidera psychologicznych mechanizmów ułatwiających podejmowanie i uzasadnienie własnych decyzji i sposobów postępowania,
- cechy i właściwości sytuacji zewnętrznej, w jakiej działa lider,
- cechy grupy lub organizacji [Stach, Górniak 1997a, s. 72].

Jak wskazują Futymski i Potok [1997] lider nie zarządza grupą ani nie kontroluje struktury powiązań między jej członkami, wytwarza natomiast w jej uczestnikach gotowość do aktywnego uczestnictwa w samoorganizowaniu się. Wieś najbardziej potrzebuje takich właśnie liderów, którzy rozbudzą wzajemne zaufanie i wiarę w sens współpracy i solidarnych postaw. Zdaniem Potok i Futymskiego okres gospodarki centralnie sterowanej stłumił wśród ludności wiejskiej jak i miejskiej „potrzebę i umiejętność uczestnictwa w życiu społeczeństwa demokratycznego, w którym dialog i negocjacje są podstawą podejmowania decyzji” [Potok, Futymski 1996, s. 34]. Powoduje to poczucie braku sensu aktywnego działania i podejmowania przedsięwzięć, które dodatkowo łączą się z jakimkolwiek ryzykiem. Niestety wszelka działalność przedsiębiorcza jest ryzykowna, a w rolnictwie ryzyko gospodarcze spotęgowane jest dodatkowo wpływem nieprzewidywalnych sił natury. Czynnikiem ułatwiającym pokonanie przeświadczenia o zagrożeniach związanych z podejmowaniem aktywności może być przykład lidera, który odnosi sukcesy.

„W przypadku lidera głównymi źródłami władzy rozumianej jako posiadanie prawa do wydania poleceń i prawa do kontroli spełniania tych wytycznych jest autorytet moralny lub merytoryczny. Uleganie temu autorytetowi, tendencja do spełniania poleceń wydanych przez osobę uznaną za autorytet, jest bez wątpienia zjawiskiem złożonym, wieloaspektowym” [Stach, Górniak 1997b, s. 13]. Jest zapewne tak, że uleganie liderowi stanowi swoistego rodzaju „strefę bezpieczeństwa”, bowiem częściowo zwalnia osobę ulegającą od odpowiedzialności za decyzję, przebieg i rezultaty działania. Do umiejętności lidera możemy również zaliczyć wywieranie wpływu na innych, który może być realizowany przez szereg rozmaitych zachowań w różnorodnych okolicznościach, wspieranych często jeszcze innymi czynnikami niż władza i autorytet [Stach, Górniak 1997b].

Jak stwierdza Smykowski [1996] lider to osoba, która efektywnie przewodzi ludziom w procesie prowadzącym do realizacji ich własnych potrzeb. Doświadczony lider jest wrażliwy na sprawy innych ludzi, natomiast ciągła troska o innych, darzenie ich zaufaniem, budowanym nie tylko na wiedzy, ale i na wierze

w ludzkie możliwości, pozwalające powierzać ludziom trudne, odpowiedzialne zadania, pozwoli im uzyskać poczucie sprawstwa i samemu zaspakajać własne potrzeby. Lider jest więc osobą, która tworzy swoją siłę dzięki zjednoczeniu do wspólnych działań różnych możliwości (wiedzy, umiejętności, środków) grupy swoich zwolenników. To osoba, która wie, że jej autorytet zależy od efektywności przewodzenia grupą w celu realizacji wizji. To również osoba, która wie, że powodzenie grupowych działań nie tylko pozwala zrozumieć uczestnikom znaczenie wspólnego działania, ale i znaczenie powierzania przez nich komuś przywództwa.

Osoba lidera powinna posiadać określone umiejętności oraz cechy, które ułatwiają mu: realną ocenę istniejącej sytuacji, dążenie do realizacji przyjętych zadań oraz skuteczne działania i oddziaływania. W związku z tym Wiatrak [1998] zwraca uwagę na następujące cechy przywódcze lidera:

- umiejętność logicznego myślenia,
- kompetencje i fachowość,
- zdolność ogarniania całości zagadnień z punktu widzenia celów grupy,
- upór i dążenie do celu, stanowczość,
- umiejętność aktywowania innych,
- samokontrola.

Oznacza to, że lider powinien posiadać umiejętności interpersonalne, takie jak: właściwe diagnozowanie istniejącej sytuacji, wyczucie klimatu grupy, skuteczne komunikowanie się, dokonywanie oceny grupy i jej uczestników oraz takiego przedstawienia, które stanowiłoby zachętę do pracy. W działaniach powinien, będąc osobą twórczą i nastawioną na rozwój, dostrzegać wszelkie przejawy twórczości innych, właściwie je oceniać i wdrażać. Dostrzeganie innych, wsłuchiwanie się w ich potrzeby, pomysły oraz rozbudzanie ich aktywności, umożliwia lepsze zrealizowanie założonych celów. Nie bez znaczenia dla zostania liderem jest jego stosunek do innych i własnej rodziny. Dlatego lidera powinien cechować również wysoki poziom moralny. Należy się zastanowić w jaki sposób można zostać liderem? Otóż liderem można zostać jeśli posiada się odpowiednie zadatki wrodzone oraz kompetencje, uzyskane albo w procesie samokształcenia, albo kształcenia, np. w tzw. szkole liderów. Szkolenia liderów sprzyjają ukształtowaniu cech, które są potrzebne w ich „pracy” z uczestnikami grup i pomagają w ich aktywizowaniu [Wiatrak 1998].

W prawidłowym kształtowaniu liderów niezwykle ważne jest poznanie oczekiwań wobec lidera przez jego naśladowców. Lider będzie skutecznie oddziaływał w swoim otoczeniu, jeśli będzie charakteryzował się cechami wysoko ocenianymi przez owo otoczenie. Jak wynika z badań [Zawisza 1997], kryteria, którymi kierują się rolnicy wskazując lidera, to przede wszystkim:

- osiągnięte wysokie wyniki produkcyjne (21,0%),
- duże umiejętności praktyczne (20,4%),

- zyczliwość i chęć niesienia pomocy we wdrażaniu nowości, co można określić jako dobre relacje sąsiedzkie (17,8%).

Ważnym czynnikiem okazało się również bliskie położenie obiektu podlegającego obserwacji (14,6%), bowiem bliskość zamieszkania i łatwość obserwacji warsztatu pracy lidera jest czynnikiem umożliwiającym imitację wzorca.

Liderzy są najczęściej przedstawicielami swojej społeczności i koordynatorami jej działań. W ich kompetencjach leży pogodzenie rozbieżnych interesów oraz dążeń jednostek i grupy, są więc swego rodzaju planistami, którzy widzą dalej i głębiej niż inni potrzeby swojej wsi czy gminy. Lider powinien wciągać różne grupy i jednostki do wspólnego planowania będąc raczej tym, który kieruje wykonaniem planów w określonej kwestii niż bezpośrednio je wykonuje. Z planowaniem łączy się wychowywanie, bowiem liderzy muszą przekonać członków grupy do swojej wizji czy projektu, by uzyskać ogólną akceptację i wyzwolić chęć współdziałania. Muszą mieć nie tylko duże doświadczenie, lecz również wykazać znaczny zasób cierpliwości i tolerancji. Wreszcie można powiedzieć, że dobry przywódca jest do pewnego stopnia symbolem ideałów i celów grupy [Kalemba 1997].

Środowisko społeczne lidera

Znajomość zagadnień związanych z funkcjonowaniem najbliższego otoczenia człowieka w rozumieniu terytorialnym i społecznym, stanowi istotny element wiedzy o jednostce i grupach społecznych, których jest członkiem. Socjologia podjęła ten temat w kontekście społeczności lokalnej i uczyniła go istotnym fragmentem rozważań o przebiegu procesów społecznych. Olędzka [1996] do podstawowych cech tych społeczności zalicza: (1) terytorium, (2) interakcje społeczne, (3) trwałą więź między członkami. Autorka uważa, że każda osoba żyjąca i aktywna w danej społeczności lokalnej jest członkiem wielu grup społecznych: typu wspólnotowego i zrzeszeniowego. To właśnie przynależność do wspólnot, takich jak rodzina, krąg sąsiedzki, wieś, gmina oraz zrzeszeń prywatnych (krąg towarzyski) i publicznych (stowarzyszenia, organizacje, kluby) określa sposób funkcjonowania w społeczeństwie.

Według Wiatraka [1998] przywództwo i lider są pojęciami od dawna znanymi, choć różnie nazywanymi w poszczególnych latach, ale mającymi określoną rolę do spełnienia w środowisku, w którym żyją. Rola ta wiąże się z aktywną postawą, dawaniem przykładu własnego działania jako sposobu właściwego postępowania. Wzorowanie się na tej działalności i naśladowanie jej, zachęcanie do podobnego postępowania, wprowadzania innowacji, działań przedsiębiorczych oznacza, że lider działa w określonej grupie ludzi, zbiorowości, na którą poprzez swoje przywództwo wywiera wpływ. Każdy członek grupy ma pewną rolę do spełnienia, a efektywność działań zależy od uzupełniania się tych ról oraz ro-

dzaju działania i jego dostosowania do istniejących potrzeb. Lider odznacza się na tle swojej społeczności pewnymi typowymi cechami:

- szerszymi i bardziej zróżnicowanymi zainteresowaniami, jak i wiedzą wykraczającą poza sprawy lokalne,
- wyższą pozycją społeczną niż przeciętni uczestnicy, jednak nie wyjątkowo wysoką,
- tendencją do zmian i nowatorskich postaw,
- doświadczeniem w inicjowaniu i planowaniu wspólnych przedsięwzięć na rzecz swojej społeczności,
- doświadczeniem w kierowaniu lokalnymi grupami realizującymi wspólne projekty,
- gotowością do dalszego angażowania się w sprawy swojej społeczności i ponoszenia ryzyka.

Rozwój obszarów wiejskich i przekształcenie polskiego rolnictwa zapewne dokonają się, wcześniej czy później, dzięki konkretnym ludziom. To właśnie w wyniku ich aktywności stopniowo będzie przeobrażać się nasza wieś i rolnictwo. Kluczową rolę w aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych, mają trzy grupy osób: przodownicy, uczestnicy oraz urzędnicy zainteresowani aktywnością i rozwojem z tytułu pełnionych funkcji. Wszystkich możemy określić mianem liderów, w zróżnicowaniu na: (1) przywódców instytucjonalnych, działających w ramach istniejących instytucji i organizacji, (2) przywódców społecznych często o charyzmatycznych osobowościach, działających poza dotychczas istniejącymi strukturami, wciągających do współpracy innych oraz (3) przywódców cieszących się w danej społeczności największym prestiżem i szacunkiem, czyli tzw. przywódców opinii publicznej [Fedyszak-Radziejowska 1999].

Kategorię liderów wśród rolników można także scharakteryzować ze względu na typ przywództwa [Zawisza 2002a]. Wśród rolników można zatem wyróżnić liderów produkcji, czyli tych, którzy najlepiej prowadzą swoje gospodarstwa i osiągają najlepsze rezultaty gospodarcze, zarówno w wymiarze technologicznym, jak i ekonomicznym, są więc najlepszymi rolnikami. Drugi typ przywódców, to liderzy opinii – osoby, które cieszą się największym zaufaniem i uznaniem wśród członków własnej społeczności lokalnej. Mają najlepsze relacje sąsiedzkie, zatem z ich zdaniem inni liczą się najbardziej. Postępowanie tych osób jest najczęściej wyznacznikiem właściwego zachowania dla pozostałych jednostek systemu społecznego. Liderzy opinii oraz ich działania są więc najczęściej przedmiotem imitacji w środowisku. Trzecia kategoria to liderzy organizacji, to znaczy takie osoby, które inicjują wspólne podejmowanie działań w społeczności lokalnej. Chętnie angażują się w działalność różnych organizacji społecznych oraz zawodowych. Pragną odgrywać ważną rolę i mieć wpływ na losy szerszych społeczności w wymiarze lokalnym, regionalnym a nawet globalnym. To także

osoby, które nie tylko inicjują nowe, wspólne przedsięwzięcia w środowisku, ale potrafią też zainteresować innych swoim pomysłem, zachęcić do współpracy oraz przeprowadzić powstałą grupę. Są liderami w samoorganizowaniu się mieszkańców wokół ważnych problemów wymagających rozwiązania i wspólnej aktywności sąsiedzkiej. Tego typu przywództwo jest najbardziej pożądane aktualnie, gdy wiele kompetencji administracyjnych, niegdyś usytuowanych na szczeblu centralnym, przekazano samorządom. Ten typ przywództwa jest także bardzo potrzebny w okresie organizowania grup producenckich wśród rolników. W praktyce może się zdarzyć, że osoby aktywne wykazują swą aktywność we wszystkich 3 wymiarach przywództwa.

Lider to zatem nieformalny przywódca wsi, który dzięki specyficznym cechom osobowości ma wpływ na poglądy i przekonania pozostałych mieszkańców, inicjuje wspólne przedsięwzięcia i jako pierwszy przyswaja innowacje rolnicze. Wyrasta on na zasadzie dobrowolnego uznania własnego autorytetu wśród ludności wiejskiej, który rodzi się nie w oparciu o to, co i jak mówi, lecz w oparciu o rezultaty jego działania i pracy, wyniki produkcyjne we własnym gospodarstwie oraz skłonność do wszelkich nowości. Wśród liderów mogą wystąpić również osoby dążące do dominowania i narzucania swoich poglądów, zwłaszcza w środowisku charakteryzującym się biernością i nieumiejętnością podejmowania decyzji przez innych członków społeczności lokalnej [Wawrzyniak 2000].

Z obserwacji i analiz badawczych prowadzonych wśród ludności wiejskiej, wynika malejące znaczenie zjawiska pokrewieństwa w procesie samoorganizowania się tej społeczności [Smykowski 1996, Turowski 1995]. Zmienił się nie tylko obraz samej wsi, ale również działania łączące ludzi z prawami natury (rodzinny sposób zorganizowania wsi). Przede wszystkim zmieniły się potrzeby ludzi żyjących na wsi. Nabrały one bardziej materialnego charakteru, prowadząc do zróżnicowania form podejmowanych przez nich działań. W działaniach ludzi żyjących współcześnie na wsi widoczna jest często rywalizacja o środki realizacji potrzeb, konkurencyjność wyzwalająca niekiedy wrogość, zawiść, niechęć między ludźmi. Czynniki te wpływają na obecny wizerunek wsi. Wieś polska jest mało zorganizowana, brak solidarności społeczności wiejskiej przyczynia się niejednokrotnie do zwiększenia dystansu pomiędzy naszym rodzimym rolnictwem a konkurencyjnym rolnictwem Unii Europejskiej. W działaniach tych ujawniają się także sprzeczności wewnętrzne, wynikające z równoczesności występowania silnej tęsknoty za poczuciem siły grupowej z jednej strony i konieczności dbania przede wszystkim o własne sprawy z drugiej strony.

„Lider to przede wszystkim rola społeczna, która w określonej sytuacji zapewnia pewien zakres władzy” [Wawrzyniak 2000, s. 107]. Władza ta może przybrać konkretną postać i nierzadko powierza się liderowi funkcje społeczne takie jak radny czy sołtys itp. Lider stanowi wzór do naśladowania dla pozostałych członków społeczności nie tylko ze względu na posiadaną wiedzę, cechy

osobowościowe, doświadczenie, ale także dzięki prestiżowi i autorytetowi, stanowi on wzór do naśladowania. Wieś liczy się z jego zdaniem, poglądami i opinią, które to wpływają na kształtowanie się postaw i zachowań jej członków [Wawrzyniak 2000]. Osoby, które tworzą warunki do podejmowania wspólnych działań, gromadzą wokół siebie innych, obdarzone są umiejętnością rozmawiania i słuchania oraz udzielania porad, nie obawiają się sprzeczności i konfliktów, a raczej szukają sposobów ich rozwiązania. W społecznościach tych, prędzej czy później, pojawiają się grupy inicjatywne, rodzą się zasady współpracy, praktyczne cele działania stają się widoczne [Smykowski 1996]. Lider aktywizuje te procesy i kieruje nimi, poprzez tworzenie grup inicjatywnych, zespołów czy stowarzyszeń, które są nastawione na określone działanie i współdziałanie. Lider gromadzi wokół siebie innych ludzi, działa razem z nimi i oddziałując oraz kształtując zjawiska ze sfery społeczno-psychologicznej, w istotny sposób wpływa na przebieg procesu rozwoju społeczności lokalnej.

Ta rola lidera związana jest z dwoma jednocześnie zachodzącymi procesami. Według Kalemby [1997] pierwszy z nich to, mający wymiar indywidualny, proces dojrzenia i rozwoju osoby do pełnienia tej roli. Drugi – to proces społeczny, polegający na rosnącym przekonaniu ludzi, czy całej społeczności lokalnej, że niektóre ich potrzeby mogą być zaspokojone jedynie lub też najlepiej w działaniu grupowym, a dla sprawnej realizacji swoich celów muszą mieć kogoś, kto będzie im przewodził. Jeśli w określonej społeczności wyżej wymienione procesy spotkają się, i jednocześnie pojawi się osoba, która weźmie odpowiedzialność za ludzi zgromadzonych wokół oraz poprowadzi ich ku realizacji wspólnych potrzeb, wtedy wykreowanie lidera staje się faktem.

Lider w swojej działalności spełnia dwie role:

- sam wykazuje aktywność w społeczności lokalnej wsi dostarczając własnym działaniem wzorce właściwego postępowania dla odnoszenia sukcesów, co więcej jego powodzenie jest świadectwem tego, że sukces jest realny i osiągalny, jeśli tylko zostanie zaangażowany pewien wysiłek poparty umiejętnościami i uporem w realizacji zadań,
- pobudza innych do działania, a więc kieruje aktywnością grupy oraz wpływa na grupę, aby aktywnie postępowała i dążyła do rozwiązania powstających sytuacji problemowych, co związane jest z całą sferą stosunków międzyludzkich, sposobem rozwiązywania różnych problemów, zapewnianiem klimatu i współpracy w grupie.

Wykonując te role lider dąży do określenia problemu, wyboru właściwych metod rozwiązania oraz kieruje wykonaniem określonego planu działań. Prawdziwy lider przeprowadza wspólną interpretację istniejącego stanu i wspólnie z pozostałą społecznością rozwiązuje sytuacje problemowe, a inni poprzez naśladowanie podejmują się podobnych działań, indywidualnie lub zespołowo.

O powodzeniu omówionych działań decyduje zaangażowanie się mieszkańców wsi i ich wspólne działanie, w którym uwidaczniają się trzy aspekty:

- samodzielne rozwiązywanie własnych problemów przez lidera,
- działanie wspólnie z kimś dla osiągnięcia określonego konkretnego celu,
- wspieranie innych mieszkańców w rozwiązywaniu wspólnych problemów.

Charakterystyka liderów wiejskich w świetle badań empirycznych

Harmonijny i wszechstronny rozwój społeczności lokalnych nie jest możliwy bez lokalnej inicjatywy i bez pozytywnego zaangażowania szerszych kręgów danej społeczności. Prawidłowy przebieg wielu procesów w środowisku jest niemożliwy bez udziału najbardziej aktywnych i dynamicznych jednostek zwanych liderami [Kalemba 1997]. Badania mające na celu zidentyfikowanie i opisanie zjawiska przywództwa we współczesnych społecznościach wiejskich przeprowadzono w lipcu i sierpniu 2001 roku w 5 wsiach województwa kujawsko-pomorskiego. Respondenci odpowiadali na 38 pytań zawartych we wcześniej przygotowanym kwestionariuszu ankiety. Uzyskane wyniki posłużyły do scharakteryzowania badanych społeczności rolniczych pod względem wielu cech oraz określenia charakterystyki grupy wyłonionych liderów.

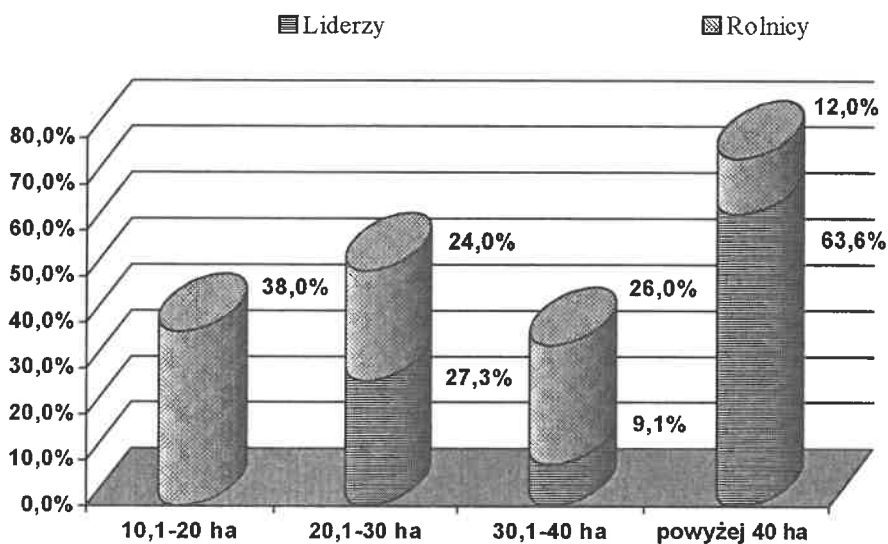
Osobami odpowiadającymi na pytania w 95,1% byli mężczyźni, pozostałe 4,9% stanowiły kobiety. Najliczniejszą grupę stanowili respondenci w wieku od 41–50 lat (48,2%), a najmniejszą do 30 lat (6,6%), w przedziale wiekowym od 31–40 lat (23,4%), 51–65 lat (21,8%). Większość rolników badanej populacji miała wykształcenie zawodowe – 69,1% ogółu respondentów. Szkoły średnie ukończyło 23,2% badanych, tylko 4,8% posiadało wykształcenie wyższe, natomiast z wykształceniem podstawowym było 3,0% respondentów. W badaniach poproszono respondentów o wskazanie swoich nieformalnych przywódców. Po sporządzeniu socjogramów określono pozycje społeczne rolników oraz wskazano liderów produkcji, opinii i pomocy społecznej badanych pięciu miejscowości.

Badania zwróciły uwagę na fakt, że gospodarstwa wskazanych liderów były większe obszarowo od pozostałych respondentów. Wśród tej grupy nie znajdowały się gospodarstwa mniejsze niż 20-30 ha, a i w tej kategorii było tylko 27,3% gospodarstw. Tylko jeden lider (9,1%) gospodarował na obszarze 30-40 ha, pozostali (63,6%) na ponad 40 hektarowych gospodarstwach. Natomiast gospodarstwa pozostałych badanych rolników były różnej wielkości od małych 10 ha do ponad 40 ha, ale tych było zaledwie 12,0%. Szczegółowe dane przedstawiono na rysunku 1.

Wiek liderów był zbliżony do ogółu przebadanej populacji. Nie wyróżniono w tej grupie osób do 30 lat. Najliczniejszą grupę stanowili liderzy w przedziale od 41 do 50 lat (45,5%), podobnie jak u pozostałych respondentów których w tym przedziale było 46,0%. Wiek liderów i rolników nie przekraczał 65 lat. Dane dotyczące wieku badanej populacji przedstawiono na rysunku 2.

Rysunek 1

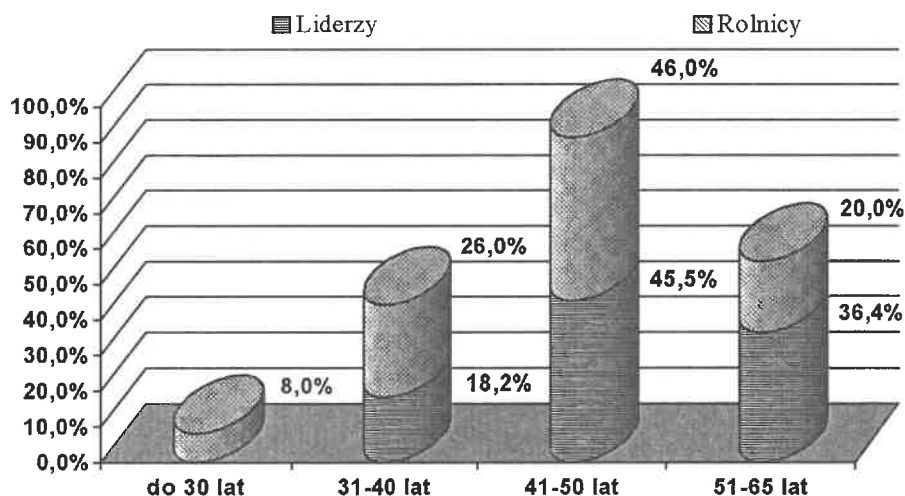
Wielkość gospodarstw liderów i rolników badanych miejscowości

Źródło: Badania własne.

Rysunek 2

Wiek liderów i rolników badanych miejscowości

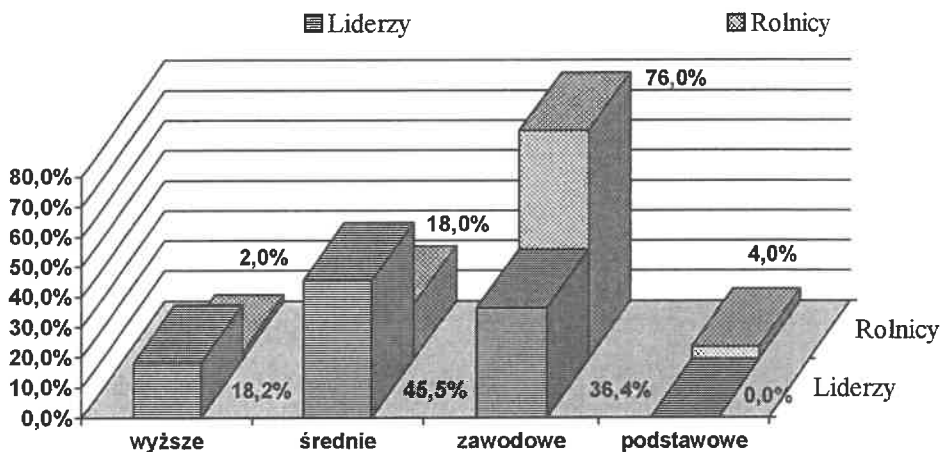

Źródło: Badania własne.

W badanej populacji 5 wsi, spośród 61 rolników, wskazano 11 liderów. Dwie osoby z nich posiadały wyższe wykształcenie (18,2%), pięciu ukończyło szkoły średnie (45,5%), czterech zawodowe (36,4%). Żaden z liderów nie posiadał wykształcenia podstawowego, jak to było można zaobserwować wśród pozostałych rolników, gdzie stanowi ono 4,0%. Wyższe uczelnie ukończyło w tej grupie 2,0% badanych, szkoły średnie 18,0%. Dominującym wykształceniem było tu zawodowe (76,0%). Na podstawie wyżej przedstawionych danych można stwierdzić, iż kwalifikacje liderów są wyższe od pozostałych rolników. Uzyskane wyniki potwierdzają uzyskane rezultaty w prowadzonych wcześniej badaniach [Zawisza 2002b] oraz są zgodne z rezultatami badań zagranicznych [Rogers 1983]. Szczegółowe dane zawiera rysunek 3. Liderzy w 100,0% posiadają następców, a w populacji pozostałych rolników badanych miejscowości wskaźnik ten wynosi 78,0%. Spadkobierców nie posiadało 22,0% badanych rolników. Dane przedstawia rysunek 4. Posiadanie następcy może być czynnikiem motywującym do utrzymywania posiadanego majątku na dobrym poziomie oraz do powiększania potencjału posiadanego gospodarstwa. Dążenia do większej troski o swoje gospodarstwo może być jednocześnie czynnikiem ułatwiającym zajęcie pozycji lidera w środowisku. Wysiłki właściciela zapewne są dostrzegane przez sąsiadów co przyczynia się do wysokiej oceny jego zachowań oraz uzyskanego stanu gospodarstwa.

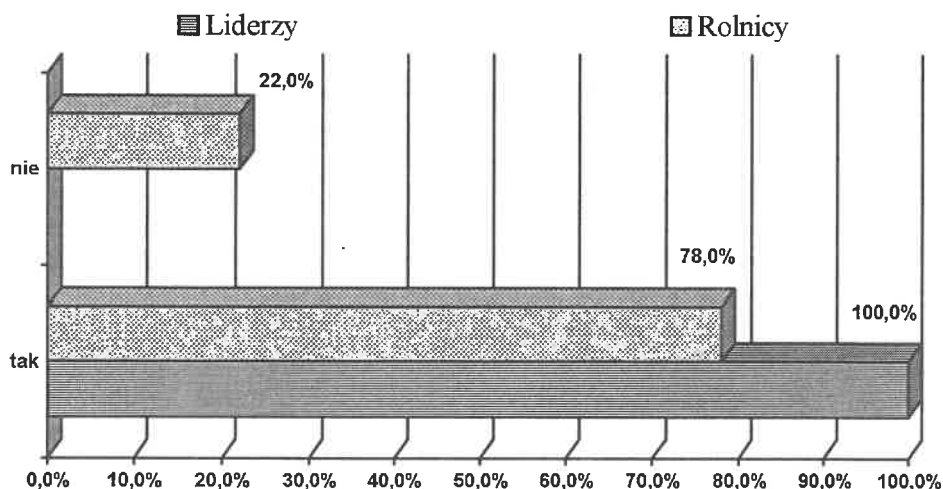
Rysunek 3

Wykształcenie liderów oraz rolników badanych miejscowości

Rysunek 4

Posiadanie spadkobiercy w badanych miejscowościach

Źródło: Badania własne.

Najliczniejszą grupę rolników, którzy nie posiadają spadkobiercy stanowili respondenci z przedziału wiekowego od 31 do 40 lat (45,4%) i od 41 do 50 lat (36,4%). Posiadanie spadkobiercy sygnalizowali natomiast częściej respondenci w wieku 41-50 lat (48,0%) oraz 51-65 lat (28,0%). Szczegółowe dane przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Zależność pomiędzy posiadaniem spadkobiercy a wiekiem respondenta

Wiek właściciela gospodarstwa	Posiadany spadkobierca	
	tak	nie
Do 30 lat	4,0%	18,2%
31-40 lat	20,0%	45,4%
41-50 lat	48,0%	36,4%
51-65 lat	28,0%	0,0%
Powyżej 65 lat	0,0%	0,0%
Razem	100,0%	100,0%

Źródło: Badania własne.

Wielu rolników, którzy nie posiadali spadkobierców (45,4%) wyraziło chęć zwiększenia powierzchni gospodarstwa. Jest to podyktowane tym, że pomimo

tego, że w chwili przeprowadzania badań nie mieli następcy stan ten może ulec zmianie. Natomiast rolnicy posiadający spadkobiercę najczęściej (42,0%) nie potrafili odpowiedzieć na pytanie. Taka sytuacja może być spowodowana tym, że rolnicy, w prowadzonych podczas wywiadu rozmowach, nie byli przekonani do korzystnego rozwoju rolnictwa w przyszłości. Najciekawszy wszakże rezultat wskazuje, że znacznie mniej respondentów posiadających spadkobiercę wyraziło negatywną opinię na temat zwiększenia gospodarstwa niż osób bez spadkobiercy (tabela 2). Wynika z tego, że posiadanie spadkobiercy może być dodatkowym czynnikiem motywującym do rozwoju gospodarstwa.

Tabela 2

**Zależność pomiędzy posiadaniem spadkobiercy
a chęcią zwiększenia gospodarstwa**

Chęć zwiększenia gospodarstwa	Posiadany spadkobierca	
	tak	nie
Tak	40,0%	45,4%
Nie	18,0%	27,3%
Nie potrafię odpowiedzieć	42,0%	27,3%
Razem	100,0%	100,0%

Źródło: Badania własne.

Podsumowanie

Współczesne przeobrażenia obszarów wiejskich wymagają wielu działań zarówno mieszkańców wsi jak też wsparcia instytucji i organizacji centralnych. Niewiele wszakże pomogą nawet największe dotacje budżetowe jeśli same środowiska społeczne nie będą w stanie wykreować wzorców aktywnego działania dla własnego dobra. Dla rozwoju obszarów wiejskich tak samo ważne jak wsparcie finansowe jest wykształcenie elitarniej grupy liderów – osób, które będą potrafiły na tyle zaangażować się w działalność w swoim środowisku, by osiągnąć pozycję osoby godnej zaufania, szacunku oraz naśladowania przez innych.

Przeprowadzone badania wykazały, że społeczności rolnicze wsi posiadają nieformalną strukturę hierarchiczną i potrafią określić swoich liderów. Rolnicy posiadający pozycję przywódcy społeczności lokalnej mają gospodarstwa o większym potencjale od pozostałych osób, są lepiej wykształceni od innych, nie różnią się zasadniczo wiekiem od swych naśladowców, chociaż częściej zajmują pozycję lidera osoby w wieku ponad 50 lat niż w kategorii 31-40 lat. Badani liderzy posiadają następcę, co może jeszcze bardziej mobilizować ich do utrzymywania swego gospodarstwa na dobrym poziomie. Uzyskane rezultaty badań są zgodne z wynikami znanymi z literatury zagranicznej.

Współczesna wieś potrzebuje liderów by móc skutecznie zmieniać się i dostosowywać do coraz to nowych wyzwań. Potrzebuje ludzi, którzy otworzą horyzonty do tej pory nieprzekraczalnych granic wiedzy i umiejętności. Potrzebuje wzorca, który będzie świadczył swym przykładem, że sukces czy powodzenie są możliwe, ale który także będzie dawał przykład aktywności, zaangażowania i dobrych relacji w systemie społecznym.

Polska wieś jest pełna obaw w obliczu zbliżającej się integracji z Unią Europejską, wydaje się, że śmiały krok w przyszłość można uczynić tylko wtedy, gdy znajdą się ludzie, którzy potrafią zainspirować innych do zmian. Liderzy mogą wykreować nowy wizerunek wsi, która przestanie być postrzegana jedynie jako balast w procesie transformacji, a społeczności wiejskie, skupione wokół swoich liderów, staną się aktywnym uczestnikiem tworzenia nowego kształtu Polski.

BIBLIOGRAFIA

1. Fedyszak-Radziejowska B. (1999): „Liderzy i ich rola w rozwoju przedsiębiorczości na wsi”. *Wiś i Rolnictwo*, nr 4, s. 28-37.
2. Futymski A., Potok A. (1997): „Rola lidera w rozwoju obszarów wiejskich”. *Wiś i Rolnictwo*, nr 4, s. 76-89.
3. Hunek T. (1998): „Teoretyczne i empiryczne aspekty transformacji systemowej krajów Europy środkowej i wschodniej”. *Wiś i Rolnictwo*, nr 2, s. 5-18.
4. Jaworska G., Pieniążek W. (1995): „Konteksty ekonomicznego myślenia. Wolny rynek na wsi z punktu widzenia antropologa”. IERiGŻ, Warszawa.
5. Kalembe M. (1997): „Liderzy wiejscy w procesie aktywizacji społeczności lokalnej”. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2, s. 55-65.
6. Olędzka E. (1996): *Społeczność lokalna – środowisko społeczne lidera*. [w:] A. Brzezińska, A. Potok (red.): *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*. Fundusz Współpracy, Poznań, s. 37-52.
7. Potok A., Futymski A. (1996): *Wiś w okresie transformacji*. [w:] A. Brzezińska, A. Potok (red.): *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*. Fundusz Współpracy, Poznań, s. 28-36.
8. Rogers E., M. (1983): *Diffusion of innovations*. Third Edition. The Free Press, New York.
9. Smykowski B. (1996): *Ludzie i ich liderzy*. [w:] A. Brzezińska, A. Potok (red.): *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*. Fundusz Współpracy, Poznań, s. 53-68.
10. Stach R., Górniak L. (1997a): „Szkola liderów społeczności wiejskiej”. Część I. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Kraków.
11. Stach R., Górniak L. (1997b): „Szkola liderów społeczności wiejskiej”. Część II. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Kraków.
12. Turowski J. (1995): *Socjologia wsi i rolnictwa*. TN KUL, Lublin.

13. Wawrzyniak B., M. (2000): „Doradztwo w agrobiznesie”. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek.
14. Wiatrak A., P. (1998): „Lider i przywództwo w środowisku wiejskim”. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4, s. 51-57.
15. Zawisza S. (1997): „Znaczenie struktury socjometrycznej wsi w procesie dyfuzji innowacji rolniczych”. Wieś i Rolnictwo, nr 1, s. 74-87.
16. Zawisza S. (2002a): „Innowacyjność oraz przywództwo w wiejskich społecznościach lokalnych”. Roczniki Naukowe SERiA, t. IV, z. 6, s. 204-208.
17. Zawisza S. (2002b): Przystawianie innowacji w wiejskich społecznościach lokalnych. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”, nr 1, s. 14-25.

SŁAWOMIR ZAWISZA, SABINA PILARSKA

LIDERZY WIEJSKICH SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje rozważania dotyczące znaczenia zjawiska przywództwa w przekształcaniu obszarów wiejskich. Najważniejszym mechanizmem wdrażania innowacji jest imitacja – naśladowanie wzorców. Lider pełni rolę owego wzorca podlegającego obserwacji oraz imitacji jego zachowań. Dla rozwoju obszarów wiejskich wsparcie finansowe jest tak samo ważne jak wykształcenie elitarnej grupy liderów. Współczesna wieś potrzebuje bowiem liderów by móc skutecznie zmieniać się i dostosowywać do coraz to nowych wyzwań.

SŁAWOMIR ZAWISZA, SABINA PILARSKA

LEADERS OF RURAL LOCAL COMMUNITIES

SUMMARY

The article presents discussion over the significance of the leadership phenomenon in rural areas transformation. The most important mechanism of putting into practice innovations is imitation their actions. The leader plays the role of such a pattern that is watched and imitated. For rural areas development financial support is as important as education of the elite group of leaders. Contemporary village needs leaders in order to be able to change effectively and face new challenges.

PIOTR PRUS
Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W ROLNICTWIE W OPINII ROLNIKÓW WSPÓŁPRACUJĄCYCH Z OŚRODKAMI DORADZTWA ROLNICZEGO W REGIONIE KUJAWSKO-POMORSKIM

Wstęp

Szybkie tempo rozwoju najnowszych technologii we wszystkich dziedzinach gospodarki w ostatnim stuleciu spowodowało z jednej strony wzrost i poprawę wydajności produkcji, jednak z drugiej strony doprowadziło do powstania niekorzystnych konsekwencji społeczno-środowiskowych, z problemami nadprodukcji, bezrobocia oraz zanieczyszczeniem środowiska naturalnego na czele [Piontek 2001, Woś 1995]. Nie ominęło to również rolnictwa, które w krajach wysoko rozwiniętych utraciło swój naturalny charakter i w coraz większym stopniu zaczęło przypominać przemysłową produkcję żywności, wykorzystując czynniki środowiska naturalnego w sposób prowadzący do jego degradacji [Fotyma, Kuś 2000, Gołaś 2001, Jankowiak, Bieńkowski 2001, Kośmicki 2001, Woś 1995, Zawisza 2000].

Wielu praktyków oraz naukowców zajmujących się rolnictwem zaczęło poszukiwać możliwości powrotu do bardziej naturalnych i przyjaznych środowisku form produkcji rolniczej, mającej pogodzić kilka najważniejszych celów: ekologicznego, ekonomicznego, społecznego i etycznego. Jest to tak zwana koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa, która zakłada kojarzenie kryteriów produkcyjnych z wymogami środowiska naturalnego, nie powodując jego zanieczyszczenia i degradacji. Ma także za zadanie zaspokajać podstawowe potrzeby ekonomiczne i społeczne rodzin utrzymujących się z pracy w gospodarstwie [Najder-Stefaniak 2001, Runowski 2000, Szymańska 2000, Woś 1998, Zawisza 2001a, Zawisza 2001b].

Cel i metody badawcze

Celem badań była próba znalezienia odpowiedzi na pytanie czy rolnicy stosują w praktyce zasady zrównoważonego rozwoju lub czy istnieje szansa na ich wprowadzenie.

Materiał badawczy uzyskano na podstawie ankiet, które wypełnili właściciele gospodarstw rolnych współpracujący z ośrodkami doradztwa rolniczego. Był to celowy dobór badanej próby, dzięki czemu starano się zapoznać z opinią gospodarzy, aktywnie poszukujących nowych rozwiązań oraz starających się ustawicznie podnosić wiedzę, dzięki której będą w stanie unowocześniać swoje gospodarstwa i skutecznie funkcjonować na coraz bardziej konkurencyjnym rynku produktów żywnościowych.

Technikami uzupełniającymi badania ankietowe były: wywiad oraz rozmowy kierowane. Pozwoliły one na uzyskanie dodatkowych danych, a niestandardowe pytania zadawane w czasie rozmów z rolnikami umożliwiły dokonanie pełniejszej oceny omawianego problemu. Prezentowane badania zostały przeprowadzone jesienią 2001 roku wśród 249 rolników mieszkających na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Błąd pomiaru przy tej liczebności populacji wynosi 7%.

Wyniki badań

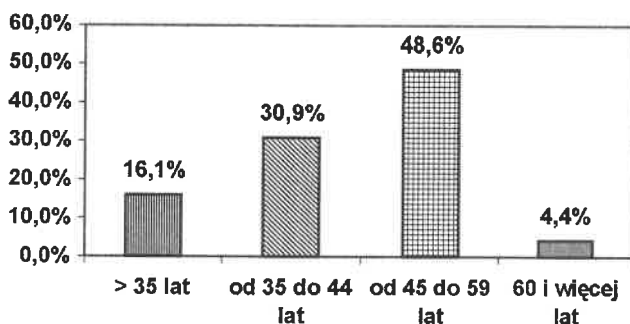
Ważnym czynnikiem wpływającym na tempo przemian zachodzących w gospodarstwie rolniczym jest wiek jego właściciela. 47,0% badanych rolników nie przekroczyła 44 roku życia. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby pomiędzy 45 a 59 rokiem życia (48,6%), a tylko 4,4% respondentów miała skończonych 60 lub więcej lat (rys. 1). Częstą przyczyną dużego udziału w tej grupie właścicieli gospodarstw „dojrzałego” wieku, jest późne urzędowe przepisanie gospodarstwa na swojego następcę, mimo, że to właśnie przyszły następca jest „rzeczywistym gospodarzem” podejmującym decyzje produkcyjne, a jego rodzice figurują jako właściciele oczekując na nadejście wieku emerytalnego i możliwość uzyskania emerytury po przejęciu gospodarstwa przez następcę. Sytuacja taka jest nie rzadko przeszkodą dla młodych rolników, którzy nie będąc pełnoprawnymi właścicielami gospodarstwa nie mogą w pełni samodzielnie nimi kierować. Takie opinie bardzo często powtarzały się w trakcie prowadzonych z badanymi rolnikami rozmów.

Kolejnym istotnym czynnikiem decydującym o poziomie życia rodzin rolniczych jest świadomość właścicieli gospodarstw o nieustannej potrzebie wprowadzania udoskonaleń w produkcji oraz zmian technologii, technik wytwarzania itp. W parze ze zrozumieniem tej konieczności idzie wykształcenie. Większość badanych ukończyła zasadniczą szkołę zawodową (44,6%). Osoby ze średnim wykształceniem stanowiły 39,4%. Wykształcenie podstawowe posiadało 12,4%

badanych rolników, a 3,6% ukończyło studia wyższe. Wykształcenia badanej zbiorowości w % ukazuje rys. 2.

Rysunek 1

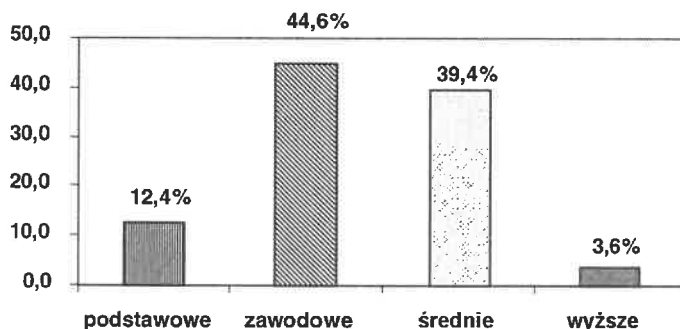
Wiek badanych rolników

Źródło: Opracowanie własne.

Rysunek 2

Wykształcenie badanych rolników

Źródło: Opracowanie własne.

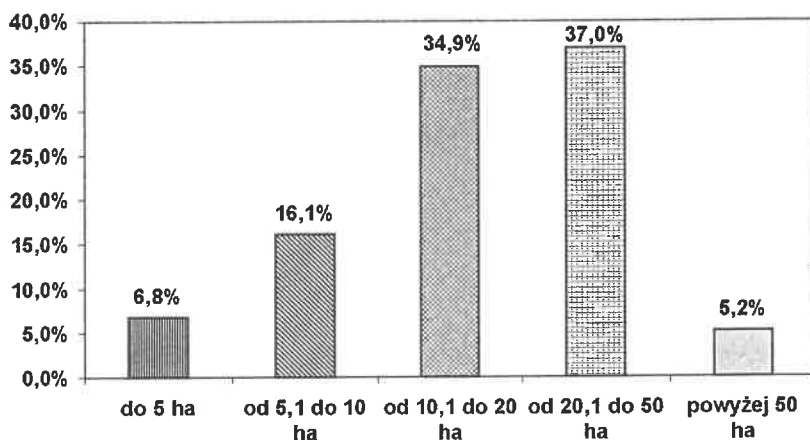
Ważnym determinantem skali produkcji rolniczej jest wielkość gospodarstwa. Wpływa ona na możliwości rozwojowe oraz sytuację ekonomiczno-socjalną gospodarstw. 71,9% badanych gospodarstw zajmowała powierzchnię od 10,1 do 50 ha. 16,1% stanowiły gospodarstwa o powierzchni pomiędzy 5,1 a 10 ha, następnie gospodarstwa do 5 ha (6,8%) oraz powyżej 50 ha (5,2%). Dokładne dane o wielkości badanych gospodarstw przedstawiono na rys. 3.

Rolnictwo jest działem gospodarki, który w znaczący sposób wpływa na stan środowiska naturalnego. Dlatego konieczne jest promowanie praktyk i technik produkcji wykorzystujących samoregulujące mechanizmy ekosystemów. Osiągnąć to można poprzez odpowiednie zarządzanie technologią produkcji w gospodarstwach rolnych. Wprowadzenie przyjaznych środowisku naturalnemu (czyli „zrównoważonych”) technik produkcji wymaga od rolników rzeczowej wiedzy,

wysokich kwalifikacji oraz znajomości wielu mechanizmów zachodzących w ekosystemach [De Buck, van Rijn, Roling, Wossink 2001, Runowski 2000]. Wiedza ta pozwala na takie zarządzanie technologią produkcji, aby mechanizmy te w pełni wykorzystywać dla osiągania wysokich oraz dobrej jakości plonów, przy jednoczesnym ograniczaniu nakładów pochodzących spoza gospodarstwa.

Rysunek 3

Wielkość badanych gospodarstw

Źródło: Opracowanie własne.

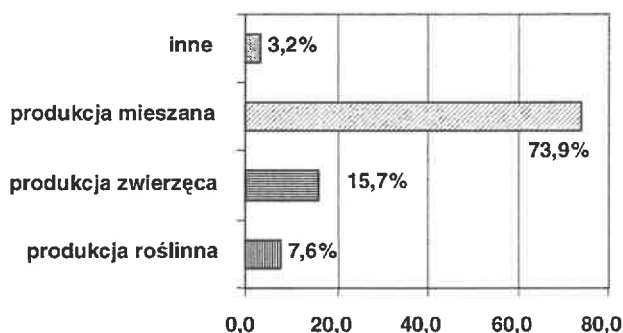
Dla pełnego wykorzystania potencjału tkwiącego w gospodarstwie zalecane jest połączenie produkcji roślinnej oraz zwierzęcej [Duer, Fotyma 1999, Lantinga, Oomen, Schiere 2000], co miało zastosowanie w 69,5% badanych obiektów. Pozwala to na zagospodarowanie nadwyżek pochodzących z produkcji roślinnej w postaci paszy, a co za tym idzie, przynajmniej częściowe uniezależnienie się od chwilowych tendencji panujących na rynku skupu produktów roślinnych. Ponadto dzięki produkcji zwierzęcej otrzymuje się nawóz organiczny, który właściwie zagospodarowany i użyty może się przyczynić do zmniejszenia wydatków na nawozy mineralne, a zarazem jest bezpieczniejszy dla środowiska naturalnego, poprawia strukturę gleby i stymuluje rozwój korzystnych mikroorganizmów. Związki azotowe w nim zawarte uwalniają się wolniej do środowiska glebowego i pozwalają na lepsze ich wykorzystanie w czasie [Brzezicki 2001].

Ukierunkowanie gospodarstwa tylko na produkcję roślinną (co miało miejsce w 7,6% badanych obiektów), pozbawia je możliwości wytwarzania i stosowania nawozu organicznego w postaci obornika, gnojówki bądź gnojowicy. Pozostaje tutaj tylko możliwość stosowania kompostów. Z drugiej strony nastawienie się głównie na chów zwierząt (15,7% badanych gospodarstw) stwarza zagrożenia związane z brakiem możliwości odpowiedniego zagospodarowania odchodów

zwierzęcych, co może powodować ewentualne zagrożenia ekologiczno-środowiskowe. Należy zatem pamiętać o wprowadzaniu ograniczeń koncentracji zwierząt w gospodarstwie, uniemożliwiających powstawanie takich niebezpieczeństw. Ta zasada znalazła zrozumienie i akceptację wśród 20,9% pytanych o to rolników.

Rysunek 4

Główne kierunki produkcji w badanych gospodarstwach

Suma % jest większa od 100 z uwagi na to, że jeden respondent zaznaczył dwie odpowiedzi: produkcja roślinna oraz inne (folie).

Źródło: Opracowanie własne.

Dzięki połączeniu produkcji roślinnej ze zwierzęcą można uzyskać wiele korzyści, zarówno ekonomicznych (oszczędności związane ze zmniejszeniem wydatków na nawozy), jak i ekologicznych (zmniejszenie obciążenia środowiska naturalnego wypłukiwanymi z gleby szkodliwymi związkami chemicznymi), pod warunkiem jednak, że odpowiednio dobierze się proporcje pomiędzy poszczególnymi działami produkcji, pozwalające na ich optymalne wykorzystanie.

Większość badanych rolników (82,3%) stara się zapewniać odpowiednie nawożenie roślinom opierając się na nawożeniu mineralnym, w dostosowaniu do wymogów siedliska i roślin. Wiązać się to może z przyzwyczajeniami, na które niewątpliwie miały wpływ stosunkowo niskie ceny na nawozy sztuczne przed rokiem 1989 [Rakowski 2001] oraz z łatwością obliczania potrzebnych dawek. Nie jest to charakterystyczne wyłącznie dla polskich rolników. Zjawiska takie występują również w innych krajach, szczególnie wysoko rozwiniętych, gdzie rolnictwo jest silnie dotowane [De Buck, van Rijn, Roling, Wossink 2001].

Zmniejszenie stosowanych dawek nawozów mineralnych spowodowało zwrócenie baczniejszej uwagi na nawozy organiczne, które były często wykorzystywane przez badanych rolników (72,3%), stając się uzupełnieniem lub podstawą w stosowanym nawożeniu. Dostarczenie pod uprawy odpowiedniej ilości substancji organicznej i związków mineralnych, można dokonać poprzez: uprawę roślin motylkowatych pozwalających na uzyskanie dodatkowego azotu (stosowane przez 12,1%

respondentów) oraz wykorzystywanie resztek poźniwnych wzmacniających również aktywność biologiczną gleby, stosowane przez 37,8% badanych.

Stosując nawozy sztuczne i naturalne trzeba znać zawartości poszczególnych składników mineralnych w nawozach naturalnych oraz je bilansować. Należy przy tym pamiętać, że stosowane w nadmiarze nawozy naturalne są równie groźne dla środowiska jak nawozy mineralne [Duer, Fotyma 1999]. Ważny jest również termin aplikacji nawozów organicznych, którego dotrzymywanie deklarowało 46,6% respondentów. Kłopot z bezwzględnym dotrzymaniem odpowiednich terminów mogą sprawiać: warunki pogodowe, brak czasu, który musi być poświęcony na inne prace gospodarskie oraz zbyt małe zbiorniki przeznaczone na przechowywanie odchodów zwierzęcych i wymuszające przez to częste ich wywożenie na pole. Dostatecznie duże zbiorniki, pozwalające na optymalne wykorzystanie odchodów stałych i płynnych, a także zabezpieczone przed wyciekami do gruntu posiadało 58,2% badanych gospodarstw.

Istotnymi mechanizmami naturalnego zapewniania żyzności gleby mającym zastosowanie u wielu respondentów są: prawidłowo ułożony płodozmian z udziałem roślin motylkowych oraz roślin uprawianych na zielony nawóz, nawożenie organiczne, wykorzystywanie resztek poźniwnych, wzmacniające również aktywność biologiczną gleby, oraz zmniejszanie ugniatania gleby przez ograniczenie ilości przejazdów w celu wykonywania mechanicznych zabiegów uprawowych (tab. 1). Można to osiągnąć stosując różnego rodzaju agregaty uprawowe. Zachowuje się przez to korzystną strukturę gruzelkową, dzięki której gleba jest w stanie przyjąć nawet trzykrotnie większą ilość wody (150l/m^2) niż gleba zbita (50l/m^2) [Metera, Knieć 2001]. Odpowiednio dobrane zmianowanie korzystnie wpływa na kształtowanie biologicznej aktywności gleby, która jest siedliskiem licznych grup mikroorganizmów, w tym również antagonistycznych form w stosunku do patogenów. Dzięki temu płodozmian może mieć działanie profilaktyczne, stwarzając dobre warunki do wzrostu i plonowania roślin [Helander 1997, Myśków 1984, Smagacz 2000]. Poza tym przyczynia się do stworzenia większej bioróżnorodności w wiejskich ekosystemach. Jest to ważna funkcja rolnictwa, która w ciągu nadchodzących lat będzie nabierać coraz większego znaczenia. Spotyka się ona ze zrozumieniem wśród licznej grupy rolników, którzy widząc konieczność kształtowania krajobrazu wsi, zakładają w swoich gospodarstwach różnego rodzaju użytki ekologiczne (27,3% badanych), takie jak: trawniki, skalniaki, zadrzewienia wokół pól, oczka wodne itp.

Prawidłowe zmianowanie, jako dodatkowy sposób naturalnej ochrony roślin, znajdowało zastosowanie u 43,4% poddanych badaniom gospodarzy. Niestety bardzo trudno jest całkowicie wyeliminować ochronę chemiczną. Mimo wysokich cen preparatów, postrzegana jest ona jako najskuteczniejsza metoda walki z chorobami i szkodnikami. Sposobem na zmniejszenie wydatków związanych z ich zakupem jest stosowanie obniżonych dawek, bez zmniejszania ich skuteczności działania, jeśli dotrzymuje się przy tym optymalnych terminów ich stoso-

wania [De Buck, van Rijn, Roling, Wossink 2001]. Dodatkowymi metodami ochrony roślin mającymi coraz częstsze zastosowanie wśród badanych rolników były: dobór do uprawy odmian odpornych na szkodniki i choroby (28,9%), przestrzeganie optymalnych zabiegów agrotechnicznych (53,4%) oraz stosowanie metod mechanicznej i biologicznej, przy jednoczesnym ograniczaniu chemicznej ochrony roślin (37,4%).

Zapewnienie trwałej żyzności gleby

Tabela 1

Wyszczególnienie	Odpowiedzi	
	Liczba	%
Stosowanie wielostronnych płodozmianów	136	54,6
Nawożenie organiczne	180	72,3
Wykorzystywanie resztek poźniwnych	94	37,7
Zmniejszanie ugniatania gleby przez ograniczanie liczby wykonywanych zabiegów uprawowych	41	16,5
Razem ^a	451	181,1

^a suma % jest większa od 100 z uwagi na to, że respondenci zaznaczali więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Obliczenia własne.

W systemie rolnictwa zrównoważonego poza aspektami technicznymi i technologicznymi ważne miejsce zajmują sprawy społeczne i ekonomiczne. Pod tym względem badani rolnicy nie byli nastawieni optymistycznie. Aż 80,3% wskazuje na niewystarczające dochody z produkcji rolniczej, które nie pozwalają na konieczne inwestycje, mające zapewnić dalszy stabilny rozwój w przyszłości. Rolnicy często ubolewają nad niedostatecznym wyposażeniem gospodarstw w urządzenia mechanizacyjne (66,7%), choć blisko jedna trzecia (28,9%) stwierdziła, że posiada wystarczającą ich ilość.

Pod względem wyposażenia w budynki gospodarskie 33,3% respondentów uważała, że posiada ich dostateczną ilość i że są one w dobrym stanie (50,6%). Na niedostatek budynków uskarża się 30,5% badanych rolników, a 29,3% uważa, że wymagają one napraw i remontów.

Mimo tak trudnej deklarowanej sytuacji, 46,2% badanych stwierdziła, że utrzymuje rodzinę wyłącznie z pracy na roli, nie mając żadnych dodatkowych dochodów. Jest to związane po pierwsze z trudnością znalezienia pracy poza własnym gospodarstwem, a po drugie z głęboko zakorzenionym przekonaniem, że dochód uzyskiwany z gospodarstwa powinien wystarczać na zaspokojenie wszystkich potrzeb rodziny rolniczej. Od tej reguły pojawiają się coraz częściej odstępstwa. 18,9% badanych rolników pracuje poza gospodarstwem i w ten sposób uzupełnia niedostatki w domowym budżecie. Innymi źródłami dochodów jakie wymieniali respondenci były: emerytury i renty (25,3%), oraz darowizny i spadki (0,4%). Poza tym, spora grupa rolników prowadziła dodatkową działal-

ność gospodarczą (tab. 2): prowadzenie sklepu (3,6%), wynajem maszyn i narzędzi (2,8%), punkt sprzedaży artykułów rolnych oraz warsztat usługowo-naprawczy (po 2,1%), usługi transportowe (1,2%), punkt skupu lub agroturystyka (po 0,8%). Jest to optymistyczny symptom, zwiastujący zmiany w kierunku rozwoju wielofunkcyjnego, pozwalającego na uzyskiwanie dochodów z różnych źródeł, nie tylko z typowej produkcji rolnej. Jest to zgodne z kierunkiem rozwoju zrównoważonego. Dzięki rozwijaniu się dodatkowych funkcji, możliwe będzie polepszanie się atrakcyjności wsi pod względem zaspokajania społecznych potrzeb jej mieszkańców.

46,2% rolników nie widzi w najbliższej przyszłości możliwości poprawienia swojej sytuacji ekonomicznej, odmiennego zdania jest 34,6%, reszta respondentów nie potrafiła na to pytanie udzielić odpowiedzi. Mimo tak pesymistycznych wizji, aż 49,8% respondentów zamierzało powiększyć obszar swojego gospodarstwa (tab. 3). Częściowo ma to się odbyć przez zakup ziemi, a częściowo poprzez dzierżawę. Innym sposobem polepszenia sytuacji finansowej może być wyspecjalizowanie się w jednym kierunku produkcji (28,5%), co jednak kłóci się z koncepcją rozwoju zrównoważonego, mającą na uwadze podtrzymywanie bioróżnorodności. Większe przychody można również osiągnąć dzięki lepszemu wykorzystywaniu informacji rynkowej (21,3%), korzystaniu z konsultacji z doradcami rolniczymi (11,7%) lub podjęciu działalności pozarolniczej (10,8%).

Tabela 2

Pozarolnicza działalność prowadzona w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Odpowiedzi	
	Liczba	%
Nie prowadzę działalności pozarolniczej	174	69,9
Sklep	9	3,6
Wynajem maszyn i narzędzi	7	2,8
Punkt sprzedaży artykułów rolnych	5	2,0
Warsztat usługowo-naprawczy	5	2,0
Usługi transportowe	3	1,2
Punkt skupu	2	0,8
Agroturystyka	2	0,8
Inne	10	4,2
Brak danych	36	14,5
Razem ^a	253	101,8

^a suma % jest większa od 100 z uwagi na to, że respondenci zaznaczali więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Obliczenia własne.

Tabela 3

Zamierzenia rolników w celu uzyskania wyższego dochodu z produkcji

Wyszczególnienie	Odpowiedzi	
	Liczba	%
Wyspecjalizowanie się w jednym kierunku	71	28,5
Zwiększenie obszaru gospodarstwa	124	49,8
Podjęcie działalności pozarolniczej	27	10,8
Konsultacje z doradcami rolniczymi	29	11,7
Lepsze wykorzystywanie informacji rynkowej	53	21,3
Inne	11	4,4
Brak danych	28	11,24
Razem ^a	343	137,74

^a suma % jest większa od 100 z uwagi na to, że respondenci zaznaczali więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Obliczenia własne.

Podsumowanie

Ze względu na złożoność zagadnienia bardzo trudno jest spotkać się z gospodarstwem w pełni spełniającym wszystkie zasady zrównoważonego rozwoju. Jednakże, jak prezentują omawiane badania, spora część rolników stosuje w praktyce wiele elementów pozwalających na prowadzenie produkcji przyjaznej środowisku. Często wymuszone to zostało niezależnie od woli samych rolników, np. wysokie ceny na chemiczne środki produkcji spowodowały ograniczenie ich zakupów i w konsekwencji obniżenie stosowanych dawek.

Kluczem do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich wydaje się być rozbudzenie świadomości ekologicznej wśród rolników, z których spora część już rozumie problemy środowiskowe i stara się podwyższać wiedzę i umiejętności w tym zakresie. Częstym powodem błędnych decyzji produkcyjnych mających negatywny wpływ na środowisko naturalne jest brak wiedzy, a nie zła chęć rolników.

Istnieje zatem szansa na zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych. Jednak wymaga to czasu potrzebnego na zdobycie odpowiedniej wiedzy, umiejętności i zmianę mentalności. Trudno jest bowiem zmienić od razu wszystkie przyzwyczajenia i stosowane dotychczas praktyki. Może odbywać się to stopniowo, poprzez zmianę kolejnych zasad produkcji, w ciągu kilku lub kilkunastu lat. Co prawda wymaga to od właścicieli gospodarstw szerokiej wiedzy i umiejętności, ale za to może prowadzić do poprawy sytuacji ekonomicznej, a także do uzyskania korzyści niewymiernych, jakimi są: poprawa środowiskowych warunków życia na wsi oraz satysfakcja z produkcji przyjaznej środowisku naturalnemu.

LITERATURA

1. Brzezicki K. (2001): Chów zwierząt w gospodarstwie ekologicznym. RCDRRiOW, Przysiek.
2. De Buck A.J., van Rijn I., Roling N.G., Wossink G.A.A. (2001): Farmers reasons for changing or not changing to more sustainable practices: an exploratory study of arable farming in the Netherlands. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, vol. 7, no. 3, 153-166.
3. Duer I., Fotyma M. (red.) (1999): Polski kodeks dobrej praktyki rolniczej. IUNG, Puławy.
4. Fotyma M., Kuś J. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 120/I, Puławy, 101-116.
5. Gołaś Z. (2001): Kierunki rozwoju i efektywność zmian technik wytwarzania w gospodarstwach indywidualnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1, 16-34.
6. Helander C.A. (1997): The Logarden project: development of an ecological and integrated arable farming systems. *Perspectives for Agronomy Developments in Crop Science* 25, Elsevier, Amsterdam.
7. Jankowiak J., Bieńkowski J. (2001): Wielokryterialna ocena zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 124, Puławy, 221-228.
8. Kośmicki E. (2001): Ekologiczne skutki chemizacji rolnictwa. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* nr 2-3, 70-77.
9. Lantinga E.A., Oomen G.J.M., Schiere H.B. (2000): The concept of sustainable agriculture. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 120/I, Puławy, 263-279.
10. Metera D., Knieć W. (2001): Rolnictwo ekologiczne na obszarach przyrodniczo cennych. RCDRRiOW, Przysiek.
11. Myśków W. (1984): Rolnicze znaczenie próchnicy oraz sposoby regulowania jej ilości w glebie. Puławy.
12. Najder-Stefaniak K. (2001): Znaczenie pojęcia „rozwój zrównoważony”. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2-3, 60-69.
13. Piontek F. (2001): Kontrowersje i dylematy wokół rozwoju zrównoważonego i trwałego. [w:] Piontek F. (red.): *Ekonomia a rozwój zrównoważony. Tom I. Teoria i kształcenie*. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
14. Rakowski S. (2001): Analiza rynku nawozowego w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej. [w:] *Przedsiębiorczość i ekologia a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*. Materiały konferencyjne, ATR Bydgoszcz, 22-23.
15. Runowski H. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstw i przedsiębiorstw rolnych. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Zamość, 94-102.
16. Smagacz J. (2000): Rola zmianowania w rolnictwie zrównoważonym. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 120/II, Puławy, 411-414.
17. Szymańska E. (2000): Zużycie chemicznych środków ochrony roślin i możliwości jego ograniczenia w zrównoważonym systemie produkcji zbóż. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 120/II, Puławy, 439-445.

18. Woś A. (1995): *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych*. PWN, Warszawa.
19. Woś A. (1998): *Rozwój zrównoważony*. [w:] Woś A. (red.) *Encyklopedia agrobiznesu*. Fundacja Innowacja, Warszawa, 735.
20. Zawisza S. (2000): *Regionalne zróżnicowanie rolnictwa w Polsce wobec integracji europejskiej*. [w:] *Problemy regionalizacji rolnictwa w procesie kształtowania obszarów wiejskich*. Materiały konferencyjne, ATR Bydgoszcz, 95-111.
21. Zawisza S. (2001a): *Innowacyjność i przedsiębiorczość w agrobiznesie wobec koncepcji zrównoważonego rozwoju*. [w:] *Rola agrobiznesu w rozwoju obszarów wiejskich*. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, AR w Szczecinie, 325-332.
22. Zawisza S. (2001b): *Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa zrównoważonego*. [w:] *Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa polskiego i europejskiego*. Materiały konferencyjne, ATR Bydgoszcz, 49-56.

PIOTR PRUS

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W ROLNICTWIE W OPINII ROLNIKÓW WSPÓŁPRACUJĄCYCH Z OŚRODKAMI DORADZTWA ROLNICZEGO W REGIONIE KUJAWSKO-POMORSKIM

STRESZCZENIE

Postęp technologiczny jaki dokonał się w ostatnim wieku w rolnictwie z jednej strony doprowadził do poprawy wydajności produkcji, jednak z drugiej spowodował wiele zagrożeń środowiskowych i społecznych. Wyjściem z tej trudnej sytuacji wydaje się być zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Celem artykułu było znalezienie odpowiedzi na pytanie czy istnieje możliwość zmian praktyk rolniczych w kierunku bardziej przyjaznym środowisku naturalnemu oraz co może powodować takie zmiany. Przeprowadzone badania ankietowe na populacji 249 rolników województwa kujawsko-pomorskiego wskazują, że już obecnie badani rolnicy stosują „elementy technologii produkcji” (gospodarowania) właściwe dla rolnictwa zrównoważonego lecz pełne jego wprowadzenie będzie procesem długotrwałym. Przyspieszenie zmian może nastąpić w rezultacie zastosowania stymulujących instrumentów ekonomicznych, połączonych z oddziaływaniem w sferze wiedzy i umiejętności.

PIOTR PRUS

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE OPINION OF FARMERS CO-OPERATING WITH AGRICULTURAL ADVISORY CENTRES IN THE KUJAWSKO-POMORSKI REGION

SUMMARY

Technological progress in agriculture has led to improvement of production efficiency, but on the other hand it has caused environmental and social threats. The solution can be sustainable development of rural areas.

The aim of the presented paper is to find an answer for the question if there is a chance to change the agricultural production to be more sustainable and which factor can

cause the changes. The research carried out on 249 farmers living in kujawsko-pomorski region shows that currently the farmers apply elements of sustainable farming. But complete introduction of sustainable development of rural areas will need a long term process. Acceleration of the process can be caused by changes stimulating economic situation and influence on farmers knowledge and skills.

ANNA JANKOWSKA-DYMET
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

FORMY I ZNACZENIE TURYSTYKI WIEJSKIEJ W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

W wielu krajach Europy coraz większą popularnością cieszy się ekoturystyka, agroturystyka natomiast, mimo wielu zwolenników powoli ustępuje jej miejsca. Zainteresowanie tą formą turystyki wynika m.in. z faktu, iż ekoturystyka opiera się na atrakcyjnym środowisku przyrodniczym i jest najbardziej zgodna z zasadami zrównoważonego rozwoju, w tym przypadku nazywanego ekorozwojem. Działalność turystyczna zintegrowana jest z celami ochrony przyrody oraz życiem społeczno – gospodarczym. Turystyka w gospodarstwach ekologicznych w następnych latach może stać się wizytówką naszego kraju, ważne jest by każdy otrzymał lekcję edukacji ekologicznej, która wykształci w nas świadomość proekologiczną. Dzięki temu zrozumiemy jak ważne jest zachowanie aktualnych zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego dla przyszłych pokoleń.

W Polsce jednak bardzo często utożsamia się pojęcia eko – i agroturystyki. Wynika to przede wszystkim z nieznanomości znaczenia, jak i z nieznanomości podstawowych idei wymienionych form turystyki.

2. Główne założenia turystyki zrównoważonej

Zrównoważony rozwój w turystyce często utożsamiany jest wyłącznie z oszczędnym gospodarowaniem zasobami środowiska naturalnego. Jednakże o poziomie rozwoju określonych segmentów turystyki decydują liczne uwarunkowania zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i pozaekonomicznym. W myśl zasad ekorozwoju postęp społeczny

i gospodarczy zapewniający zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa nie może naruszać możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń [Iwicki 2000, Kizielewicz 2001].

Idea turystyki zrównoważonej opiera się na takim modelu ekorozwoju, który godzi ze sobą cztery rodzaje ładów: ekologiczny, społeczny, gospodarczy i przestrzenny. Ład i porządek są kluczowymi pojęciami w ramach zrównoważonego rozwoju. Obecnie postuluje się stosowanie terminu „ekorozwój” w węższym, głównie ekologicznym zakresie, natomiast w odniesieniu do złożonych przestrzennych systemów społeczno – gospodarczych powinno się używać określenia **rozwój zrównoważony**. Rozwój zrównoważony nie jest rezygnacją z rozwoju gospodarczego, jest natomiast próbą zoptymalizowania w taki sposób, aby w maksymalnym stopniu były chronione zasoby naturalne, a produkowane wyroby miały wysoką jakość. Zakłada więc poprawę warunków życia człowieka bez powodowania degradacji środowiska [Niezgoda 2000].

Według definicji Federacji Parków Narodowych i Rezerwatów Przyrody Europy turystyka zrównoważona to „każda forma rozwoju turystycznego, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność terenów, a także zachowuje dla przyszłych pokoleń w niezmienionym składzie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów”. Podstawę koncepcji turystyki zrównoważonej stanowi zatem osiągnięcie harmonii między potrzebami turystów, środowiska naturalnego i lokalnych społeczności [„Parks for Life. Action....1994].

Turystyce zrównoważonej możemy przypisać trzy podstawowe cele:

- ekologiczny – zachowanie naturalnych zasobów, redukcja emisji zanieczyszczeń do środowiska,
- ekonomiczny – zapewnienie dobrobytu gospodarczego ludności miejscowej, utrzymanie i optymalne wykorzystanie infrastruktury turystycznej,
- społeczny – ochrona tożsamości kulturowej ludności miejscowej, wzrost partycypacji ludności miejscowej w polityce turystycznej, zapewnienie wypoczynku miejscowym i gościom, osiągnięcie zadawalających możliwości zatrudnienia w turystyce [Freizeit- und Fremdenverkehrsgeographie 1997].

Zrównoważone zarządzanie w turystyce wiąże się przede wszystkim z oszczędnym gospodarowaniem zasobami środowiska i przestrzenią oraz wykorzystywaniem już istniejącej infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. Sam proces zarządzania turystyką zrównoważoną ma charakter holistyczny, czyli rozwój takiej turystyki zintegrowany jest z rozwojem innych dziedzin gospodarki, m. in. z rolnictwem, leśnictwem, komunikacją, itp. oraz indywidualną działalnością gospodarczą i życiem mieszkańców [Tourism and Environment 1997].

Zarządzanie turystyką zrównoważoną we wszystkich sektorach gospodarki turystycznej sprowadza się do czterech ogólnych zasad:

- zapewnienie ochrony i zrównoważonego wykorzystania zasobów przyrodniczych, kulturowych i społecznych,

- podejście interdyscyplinarne do zarządzania turystyką (współpraca profesjonalistów z wielu różnych specjalności, tj. ekonomii, zarządzania i marketingu, prawa, ekologii, socjologii, itp.),
- planowanie długofalowe – powinna być prowadzona polityka zapobiegania a nie naprawiania szkód i błędów, plany rozwoju turystyki w regionie powinny być zintegrowane z planami strategicznymi dla większych obszarów, potrzebne jest też powiązanie projektów rozwoju turystyki z innymi sektorami gospodarki,
- wspieranie lokalnej gospodarki i udziału ludności miejscowej w rozwoju turystyki.

3. Formy turystyki na obszarach wiejskich

Najdogodniejsze warunki dla rozwoju alternatywnych – w stosunku do turystyki masowej – form wypoczynku stwarzają obszary wiejskie. Możemy tu wyróżnić:

- **turystykę na terenach wiejskich** – obejmującą każdą formę turystyki odbywającej się na administracyjnie wyznaczonym obszarze wiejskim,
- **turystykę wiejską** – obejmującą te formy turystyki, które odbywają się w środowisku wiejskim o nieurbanizowanej zabudowie, małej skali zakwaterowania, atmosferze lokalności, kontaktach osobistych, itp.,
- **agroturystykę** – obejmującą te formy turystyki gdzie pobyt turystyczny w gospodarstwie rolnym organizowany jest przez właścicieli gospodarstwa z udziałem rodziny, baza noclegowa i rekreacja w gospodarstwie,
- **ekoturystykę** – obejmującą te formy turystyki, które uwzględniają najpełniej zasady ekologii,
- **ekoagroturystykę** – obejmującą te formy turystyki, które umożliwiają wypoczynek u rolników uprawiających ziemię i produkujących żywność metodami ekologicznymi (z atestem „Ekolandu”) [Kisiel, Białobrzaska, Marks 2000, Kołoszko – Chomentowska 2001, Krupińska 2002, Zaręba 2000].

4. Ekoturystyka – pojęcie i zasady

Ekoturystyka stanowi rdzeń koncepcji turystyki zrównoważonej. Jest „najczystsza formą podróżowania przyjaznego środowisku, ponieważ odbywa się na obszarach o największych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, bezpośrednio przyczynia się do ochrony środowiska naturalnego i kulturowego tych regionów, a jej uczestnikami są ludzie o dużej świadomości ekologicznej i wrażliwości przyrodniczej” [Zaręba 2000]. Jej celem jest minimalizowanie szkód społecznych i ekologicznych przy jednoczesnym zapewnieniu ścisłego kontaktu z przyrodą. W założeniu turystyka wiejska powinna spełniać wszystkie te warun-

ki i stąd zapewne powszechny w literaturze pogląd, że stanowi ona formę ekoturystyki [Kachniewska 1995].

Istnieje wiele definicji ekoturystyki, zwanej także zieloną, przyrodniczą, czy ekototurystyką. Można powiedzieć, że ekoturystyka to podróżowanie w celu studiowania, podziwiania i czerpania zadowolenia z pięknych krajobrazów, obserwacji dzikich zwierząt i roślin, jak również podziwiania miejscowych obyczajów i kultury [Kamieniecka 1995]. Ekoturystyka, mimo iż oparta jest na systemie zakazów lub nakazów, spełnia rolę wychowawczą i kulturotwórczą.

Ekoturystyka jest integralnym elementem zrównoważonego rozwoju poprzez integrację działalności turystycznej z celami ochrony przyrody oraz życiem społeczno-gospodarczym. Stanowi ona jeden ze sposobów ekorozwoju, w którym ochrona środowiska naturalnego i kulturowego traktowana jest priorytetowo, począwszy od projektowania, poprzez zarządzanie, skończywszy na doborze odbiorców. Głównym celem ekoturystyki jest racjonalne korzystanie z zasobów przyrody, przez podmioty gospodarki turystycznej. Środowisko przyrodniczo – kulturowe obszarów wiejskich musi być tak zagospodarowane i wykorzystane, aby nie powodowało degradacji przyrody i wartości kulturowych. Turyści mogą korzystać z pobytu u rolników, którzy prowadzą gospodarstwa ekologiczne i jednocześnie prowadzą wynajem pokoi. Goście wypoczywają na łonie natury w możliwie najczystszej otoczeniu, korzystając z żywności produkowanej bez użycia środków chemicznych. Turystyce ekologicznej sprzyja budowa obiektów turystycznych zgodnie z wymogami ochrony środowiska. Polega to przede wszystkim na zastosowaniu nowych technologii i materiałów, racjonalnej gospodarce wodnej, ściekowej i energetycznej [Karbowski, Łejmel 2000].

Po przeanalizowaniu powyższych definicji możemy określić podstawowe zasady, którymi kieruje się ekoturystyka w zrównoważonym rozwoju. Są to:

- propagowanie zdrowego i produktywnego trybu życia w harmonii z przyrodą, udział ludności miejscowej we wszystkich przedsięwzięciach związanych z planowaniem i rozwojem turystyki na danym obszarze,
- dostosowanie działalności turystycznej do środowiska i krajobrazu,
- zachowanie zasobów przyrody oraz przywracanie obszarom ich pierwotnego charakteru,
- ochrona rdzennej kultury społeczności lokalnych,
- oparcie oferty turystycznej na miejscowym potencjale rozwojowym,
- dążenie do zmniejszania ilości odpadów oraz oszczędności energii i wody,
- nie stosowanie substancji niebezpiecznych i toksycznych,
- stymulowanie personelu, klientów społeczności lokalnych do zachowań proekologicznych,
- lepsze wykorzystanie istniejącej już infrastruktury,
- preferowanie projektów małych o niewielkim zasięgu przestrzennym,

- pozostawienie jak największej części zysku w gminie, a nie w obcych przedstawicielstwach,
- planowanie (całych regionów) – a dopiero potem zagospodarowanie,
- oszczędzanie terenu poprzez koncentrację zabudowy,
- pozostawienie niezbędnej przestrzeni dla zwierząt i roślin [Drzewiecki 1995, Garścia 1994, Iwicki 2000, Majewski 1993, Krupińska 2002, Wiatrak 1996, Woźniak 2001, Zaręba 2000].

Ekoturystyka wyróżnia się spośród innych form podróżowania przede wszystkim tym, że:

- jest ona formą aktywnego i dogłębnego zwiedzania środowiska przyrodniczego,
- strzeże harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności kulturowej lokalnych społeczności,
- dostarcza środków finansowych skutecznej ochronie wartości dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz przynosi realne korzyści ekonomiczne – społeczne ludności miejscowej [Zaręba 2000].

Mówiąc o jakiegokolwiek działalności gospodarczej, a do takiej ekoturystyka się zalicza, należy zwrócić uwagę na zagadnienia marketingowe. Otóż bardzo ważna jest strategia marketingowa, która w turystyce oznacza koncepcję rozwoju turystycznego regionu w dłuższej perspektywie czasowej. Nadaje ona kierunek wszystkim poczynaniom i określa sposób zachowania na rynku turystycznym [Sznajder 1995]. Do najistotniejszych zasad tworzenia strategii z punktu widzenia działalności ekologicznej w usługach turystycznych należą:

- objęcie priorytetem ochrony przyrody i kultury,
- edukowanie i mobilizowanie do zachowań zgodnych z wymogami ochrony środowiska,
- tworzenie produktu turystycznego, który nie zagraża środowisku przyrodniczemu i kulturowemu danego regionu,
- zwiększenie świadomości ekologicznej społeczeństwa,
- przeprowadzanie badań naukowych dotyczących m.in.: wskaźników chłonności i pojemności turystycznej, wpływu turystyki na środowisko, itp. [Adamczyk 1997, Zaręba 2000].

Z rozwojem ekoturystyki w regionie wiąże się wiele możliwości pracy zarówno stałej jak i sezonowej np.:

- praca w usługach noclegowych, gastronomicznych, transportowych,
- obsługa przewodnictwa, organizacja wycieczek i specjalistycznych wypraw,
- prowadzenie zajęć związanych z ekologiczną edukacją,
- wytwarzanie pamiątek, sprzedaż artykułów spożywczych.

Tym samym rozwój ekoturystyki przyczynia się do:

- wzrostu dochodów rolników,
- poprawy warunków życia,
- poszerzenia horyzontów myślowych rolników,
- aktywizacji gospodarzy, którzy starają się stworzyć ciekawe, bardziej atrakcyjne warunki pobytu dla ekoturystów,
- zahamowania odpływu młodych ludzi z wsi do miast,
- zwiększenia szacunku do lokalnej kultury.

Społeczności lokalne odgrywają najważniejszą rolę w promocji ekorozwoju, ludność miejscowa nie musi rezygnować z wyuczonego zawodu, gdyż to jak pracuje, mieszka i co robi na co dzień jest dla turystów jedną z atrakcji [Kaliszczak 2000, Zaręba 1998]. Musi ona jednak dostrzegać korzyści i zalety płynące z rozwoju ekoturystyki w ich regionie. Jej udział potrzebny jest przede wszystkim w takich działaniach jak:

- zbieranie informacji na temat zasobów regionu, kluczowych problemów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych,
- planowanie,
- realizacja planów ekoturystycznych,
- podział korzyści ekonomicznych, społecznych, politycznych, kulturowych związanych z rozwojem ekoturystyki [Drake 1991].

Niestety z wielu różnych powodów liczba gospodarstw ekoturystycznych w Polsce jest ciągle mała. Rolnicy zaangażowani w tego typu działalność turystyczną to najczęściej wiejska elita, czyli ci najbardziej przedsiębiorczy, aktywni i wykształceni.

Poziom zarządzania zrównoważonym rozwojem danej gminy lub miasta zależy w dużej mierze od świadomości jego mieszkańców. Ważne jest, aby użytkowe wartości środowiska zyskały wyższą rangę niż wartości przyrodnicze, aby odczuwać potrzebę ograniczeń związanych z ochroną środowiska naturalnego i kulturowego, posiadać wiedzę na temat źródeł i skutków zagrożeń [Boltromiuk 2000].

Instytucje odpowiedzialne za kreowanie polityki rozwoju, czyli władze samorządowe powinny prowadzić szeroką kampanię informacyjną i propagandową naświetlającą celowość podejmowania działań. Należy pamiętać, aby przy planowaniu rozwoju gospodarczego przez turystykę, uwzględniać potrzeby oraz propozycje wszystkich zainteresowanych rozwojem regionu podmiotów, pamiętając jednocześnie o harmonii ze środowiskiem przyrodniczym, kulturowym, społecznym i gospodarczym [Kizielewicz 2001].

Wszystkie formy ekoturystyki powinien łączyć specyficzny sposób organizowania podróży, w tym przede wszystkim troska o jak najmniejsze ingerowanie we wrażliwe ekosystemy oraz szerzenie edukacji ekologicznej, pobudzającej

naszą wrażliwość na sprawy przyrody. Przyjmując za kryterium klasyfikacji główny cel wyjazdu możemy wyróżnić następujące rodzaje turystyki ekologicznej:

- **ekoturystykę aktywną** (wędrowki piesze i rowerowe, wycieczki kajakowe, wycieczki konne),
- **wyprawy faunistyczne** (w celu obserwacji, fotografowania, malowania, itp.), w tym: wyprawy ornitologiczne, wyjazdy tematyczne, hobbystyczne, wyjazdy organizowane dla osób zainteresowanych gatunkiem lub grupą zwierząt,
- **wyprawy florystyczne** (w celu poznania, fotografowania, itp. roślin), w tym: wycieczki w celu poznania roślinności danego regionu, nauka rozpoznawania grzybów i ziół,
- **wyprawy kulturowe i etnograficzne**, w tym wycieczki piesze lub objazdowe po zabytkach regionu, wycieczki po tzw. szlakach dziedzictwa kulturowego, wyjazdy na festiwale i imprezy kulturalno – folklorystyczne, wycieczki edukacyjne z nauką miejscowych języków, rzemiosła, tańca ludowego,
- **wyprawy społeczne i naukowe** (zbieranie śmieci, wyprawy badawcze, warsztaty, wyprawy geologiczne, itp.) [Zaręba 2000].

5. Porównanie eko – i agroturystyki

W Polsce bardzo często utożsamia się pojęcia eko- i agroturystyki, czynią to nawet osoby z branży turystycznej. Dzieje się tak dlatego, że rynek usług ekoturystycznych w naszym kraju jest jeszcze mało popularny. Wypoczynek na wsi w gospodarstwie agroturystycznym może mieć wiele wspólnego z ekoturystyką i często odpowiada niektórym jej priorytetom (podtrzymywanie dobrobytu mieszkańców wsi, korzystanie z istniejącej już bazy noclegowej, dostarczanie turystom zdrowej żywności z własnych pól). Oczywiście właściciele niektórych gospodarstw świadczących usługi agroturystyczne wykazują dużą wrażliwość na sprawy ochrony środowiska, a swoją postawą i poglądami wpływają na zachowanie odwiedzających ich gości. Organizują oni swoim klientom atrakcje, które można zaliczyć do form ekoturystyki. Są to przede wszystkim: wycieczki konne, piesze, rowerowe, oprowadzanie po rezerwatach przyrody i parkach krajobrazowych, nauka rozpoznawania ziół i grzybów, itp. [Zaręba 2000]. Tylko w takim przypadku pojęcia agro- i ekoturystyki możemy traktować jako synonimy.

Najczęściej agroturystyka przybiera postać tzw. wczasów pod gruszą. Agroturystom zależy głównie na ucieczce od zgiełku wielkich miast, zanieczyszczonego powietrza, hałasu i pracy zawodowej. Ich celem jest bierna obserwacja, wypoczynek i upajanie się środowiskiem polskiej wsi. Właściciele gospodarstw agroturystycznych nie dokonują selekcji turystów, lecz przyjmują wszystkich, którzy chcą odpocząć w ich gospodarstwie. Jest to argument, który przemawia za tym, że występują sytuacje niebezpieczne dla środowiska przyrodniczego oraz

ludności miejscowej [Jalinik 2000]. Inspiracją dla ekoturystyki jest natomiast chęć poznania czegoś nowego, czegoś nie skażonego cywilizacją, czegoś wręcz dziewiczego. Propaguje ona zbliżanie się człowieka do środowiska naturalnego poprzez jego dogłębne poznanie i kontemplację.

Aby w najbliższych latach agroturystyka stała się domeną naszego regionu konieczne jest uświadomienie wszystkim zainteresowanym zależności między środowiskiem a turystyką. Rolnicy są właścicielami naturalnych dóbr, które wykorzystane w odpowiedni sposób mogą przynieść korzyści ekologiczne, jak i ekonomiczne zarówno poszczególnym gospodarstwom jak i całym społecznościom lokalnym. Domowe sposoby niewymagające wygórowanych nakładów to przede wszystkim:

- minimalizacja odpadów przez ograniczanie zużywanych opakowań oraz segregację odpadów,
- oszczędne gospodarowanie wodą przez naprawę uszkodzonych kranów,
- oszczędne gospodarowanie energią, przez stosowanie żarówek energooszczędnych.

Takie proste działania w agroturystyce powinny stać się normą i standardem. Wizerunkiem jakości i obowiązującym kanonem usług turystycznych świadczonych na wsi polskiej w XXI wieku powinien być certyfikat jakości ekologicznej, a światowe tendencje ekologizacji wielu dziedzin życia powinny stać się głównym kierunkiem rozwoju turystyki [Mysiak 2000].

Analizując sposób w jaki turystyka rozprzestrzeniła się przez ostatnie dekady nie dbając o środowisko, czy regionalną kulturę można dojść do wniosku, że wciąż jest dużo do zrobienia. Dlatego kontrolowanie turystyki na terenach wiejskich jest bardzo istotne. Czy jest to na pewno całkowicie nieszkodliwy rodzaj działalności?

W literaturze panuje pogląd, że turystyka wiejska stanowi formę ekoturystyki. Niemile doświadczenia wyniesione z kontaktów z turystami powodują niechęć ludności miejscowej do przyjezdnych. Świadczy to o tym, że ochrona środowiska społecznego w przypadku agroturystyki jest fikcją. Ochrona środowiska naturalnego wygląda jeszcze żałośniej. Krótki pobyt w dowolnej miejscowości letniskowej pozwala dostrzec jaki stopień zanieczyszczenia osiągnęły już woda, powietrze i grunty (niewydolność infrastruktury techniczno – usługowej). Degradacja środowiska w tych miejscowościach polega m.in. na natężeniu hałasu, zbyt dużym ruchu w stosunku do chłonności obszaru i jego zdolności regeneracyjnej.

Rozwój turystyki powinien sprzyjać kształtowaniu estetyki danego regionu. Jednak coraz częściej mamy do czynienia z zanieczyszczeniem akwenów czy ze zwiększoną ilością śmieci. W czasie sezonu turystycznego niemalże stałym elementem krajobrazu lasów, łąk, plaż stały się plastikowe butelki, puszki, foliowe opakowania, papierki. Z przykrością należy stwierdzić, że mimo rozmieszczo-

nych pojemników na śmieci turyści jakby na przekór wszystkim zasadom rzucają je na ziemię lub do wody [Jalinik 2000]. Tego rodzaju zanieczyszczenia stanowią bardzo duże zagrożenie dla wszystkich elementów przyrody ożywionej i nieożywionej, a biorąc pod uwagę wymiar estetyczny tego zjawiska, może ono zubożyć w sposób drastyczny każdy pejzaż [Zaręba 2000]. Istotnym zagrożeniem są także śmieci wytwarzane przez organizatorów ruchu turystycznego. Zdarza się, że owe odpadki składowane są na tzw. „dzikich wysypiskach” lub bezpośrednio trafiają do rzek i jezior. Dodatkowym źródłem zanieczyszczeń wody, tak jak w przypadku zanieczyszczeń powietrza są związki toksyczne ze spalin samochodowych oraz wycieki ropy i benzyny z łodzi motorowych [Winpenny 1995]. W konsekwencji przyczynia się to do wzrostu nakładów na oczyszczanie miejscowości, poprawę stanu kanalizacji, itp. [Kachniewska 1995].

Żywiotowy rozwój ruchu turystycznego na określonym terenie negatywnie oddziałuje na środowisko naturalne i lokalną strukturę społeczną. Oddziaływanie człowieka na środowisko przyrodnicze i szatę roślinną nazywamy **antropopresją**. [Jalinik 2000]. Podstawowym atrybutem antropopresji jest zmiana całości lub określonego elementu środowiska jako rezultatu działalności człowieka. Zmiany antropogeniczne nie zawsze mają charakter destrukcyjny, zakłócający równowagę ekologiczną, gdyż mogą się przyczynić, np. do ożywienia krajobrazu. Wiele jednak jej form można uznać za bezpośrednią przyczynę degradacji środowiska. Oddziaływanie negatywne może występować w formie niszczenia flory, fauny, tradycyjnych sprzętów i budynków, ugniatania gleby, zanieczyszczania środowiska spalinami, itp. – i jest to oddziaływanie bezpośrednie. Skutki pośrednie znane są dopiero po pewnym czasie. Szczególną uwagę należy tu zwrócić na związki ołowiu wydzielane przez pojazdy mechaniczne. Po przekroczeniu pojemności turystycznej regionu następuje zubożenie całego ekosystemu, co powoduje zachwianie jego równowagi ekologicznej.

Zmniejszenie wpływu turystyki na kulturę społeczności lokalnych jest bardzo trudne, a czasem i nie możliwe. Dotyczy to przede wszystkim obszarów zacofanych ekonomicznie, oddalonych od wpływu cywilizacji i krajów rozwijających się. Z jednej strony turystyka przyczynia się do rozwoju społeczno – ekonomicznego tych regionów, poprawiając byt ludności miejscowej, ale z drugiej strony w zamian za to zanikają wartości kulturowe zarówno duchowe, jak i materialne [Zaręba 2000].

Najistotniejsze szkody wyrządzone w środowisku społeczno – kulturowym obszarów wiejskich to:

- akulturacja, czyli przejmowanie wzorców zachowań od przyjezdnych [Jędrzejczyk 1995],
- komercjalizacja kultury regionalnej,

- zanik autentyczności kultury regionalnej (pseudopamiętki) [Małachowicz 1997],
- niszczenie struktur społecznych i rozbijanie wspólnoty lokalnej, m.in. stosunków w rodzinie [Jędrzejczyk 1995],
- wzrost postaw konsumpcyjnych ludności miejscowej (wszystko za pieniądze, brak życzliwości gościnności, itp.),
- wzrost zjawisk patologicznych,
- niszczenie obiektów zabytkowych, wykopalisk, itp.

O sile wpływu przyjezdnych na ludność miejscową decyduje m.in.: dystans kulturowy, czas oddziaływania turystów na miejscowych, różnice ekonomiczne pomiędzy przyjezdnymi a społecznością lokalną oraz sposób zetknięcia się turystów z „gospodarzami”.

Prawie wszyscy właściciele gospodarstw agroturystycznych przeszli specjalistyczne szkolenia, jednak w kwestii ochrony środowiska nic nie robią, gdyż uważają, że leży to w gestii władz samorządowych [Sławiński 2002]. Dla wielu z nich agroturystyka to tylko sposób by poprawić sytuację finansową swojego domostwa, a nie sytuację otaczającej ich natury. Zależy im na zysku czysto ekonomicznym, a nie takim, który jednocześnie wpłynie pozytywnie na przyrodę i „sąsiadów”.

Istotna rola eko- i agroturystyki w zrównoważonym rozwoju wsi przejawia się także w kontekście integracji z Unią Europejską, ponieważ według programu Wspólnoty Europejskiej turystyka nie może być uciążliwa dla środowiska naturalnego. Wspierane jest zatem inwestowanie w niezbędną infrastrukturę zapewniającą trwałą równowagę zarówno turystyki jak i stanu zasobów naturalnych i kulturowych. Bardzo ważna jest również problematyka unifikacji krajowego rynku turystycznego z istniejącymi rozwiązaniami na rynku Unii Europejskiej. Dążąc do rozwoju zwłaszcza agroturystyki należy ją dostosować do wymagań i norm unijnych [Kisiel, Białobrzeska, Marks 2000].

6. Podsumowanie

Bardzo często z ekoturystyką utożsamiana jest agroturystyka. Wydaje się jednak, że pojęcia te nie są równoznaczne. Zasadnicza różnica polega na tym, że ekoturystyka podkreśla związek ze środowiskiem przyrodniczym, a agroturystyka ze środowiskiem wiejskim. W przypadku agroturystyki można mieć mieszane uczucia. Istnieje bowiem wiele wątpliwości, czy agroturystyka może być zaliczana do tych form turystyki wiejskiej, które kładą nacisk na ochronę środowiska. Aczkolwiek agroturystyka jest organizowana na terenach o dużych walorach przyrodniczych, społecznych i kulturowych, to nie zawsze podmioty świadczące usługi turystyczne, jak również turyści posiadają świadomość ekologiczną, czyli czują się zobowiązani do ochrony i racjonalnego korzystania z tych zasobów.

Spośród wszystkich form turystyki wiejskiej najbardziej zgodna z zasadami zrównoważonego rozwoju jest ekoturystyka. Powinniśmy dążyć do tego, by pozostałe rodzaje turystyki organizowanej na obszarach wiejskich (w tym agroturystyka) opierały się na podstawowych zasadach ekoturystyki.

LITERATURA

1. Adamczyk J. (1997): Eko-produkt w strategii rozwoju przedsiębiorstw. [w:] *Ekologia wyrobów*. Materiały Konferencyjne. Katedra Ekologii Wyrobów. AE Kraków; 142 – 144.
2. Bołtromiuk A. (2000): Funkcje ochronne obszarów wiejskich a świadomość ekologiczna społeczeństwa. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2; 56 – 60.
3. Drake S.P. (1991): Local Participation in Ecotourism Projects. [w:] *Nature Tourism*. Whelan T. – red., Islands Press, Waszyngton 1991.
4. Drzewiecki M. (1995): Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania. Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz.
5. Freizeit- und Fremdenverkehrsgeographie (1997): Institut für Tourismus, Freie Universität Berlin, Materialien Nr. 16. Berlin 1997.
6. Garścia E. (1994): Ekoturystyka. *Aura* 11/1994.
7. Iwicki S. (2000): Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach wiejskich. [w:] *Problemy rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie kujawsko – pomorskim, Synteza badań oraz kierunki działania*. Łojewski S., Skinder Z. – red., Wydawnictwo Uczelniane ATR, Bydgoszcz.
8. Jalinik M. (2000): Antropopresja w agroturystyce. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2; 41 – 45.
9. Jędrzejczyk I. (1995): Ekologiczne funkcje i uwarunkowania turystyki. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
10. Kachniewska M. (1995): Aktywizacja rozwoju obszarów wiejskich przez turystykę – szanse i zagrożenia. [w:] *Regionalne aspekty agroturystyki w Polsce*. Materiały Konferencyjne, III Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne; 19 – 25.
11. Kaliszczak L. (2000): Świadomość ekologiczna jako warunek wdrażania zrównoważonego rozwoju w skali lokalnej. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2, 25 – 30.
12. Kamieniecka J. (1995): (Eko)turystyka zielonym rynkiem pracy. Instytut na rzecz Ekorozwoju, zeszyt nr 6/95, Warszawa.
13. Karbowiak K., Łejmel K. (2000): Turystyka wiejska na obszarach chronionych. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2; 61 – 65.
14. Kisiel R., Białobrzeska R., Marks R. (2000): Rola i miejsce agroturystyki w ekorozwoju wsi. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2; 7 – 11.
15. Kizielewicz J. (2001): Turystyka zrównoważona szansą rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom III, zeszyt 6; 80 – 84.
16. Kołoszko-Chomentowska Z. (2001): Ekologiczne aspekty rozwoju agroturystyki. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 6; 85 – 89.

17. Krupińska W. (2002): Wybrane problemy rozwoju turystyki na obszarach wiejskich. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom IV, zeszyt 6, 2002; 111 – 115.
18. Majewski J. (1993): Źródła i warunki turystyki wiejskiej jako formy turystyki alternatywnej. *Zeszyty Naukowe AR w Poznaniu*.
19. Małachowicz E. (1988): *Ochrona środowiska kulturowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków.
20. Mysiak K. (2000): Ekologiczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki na pojezierzu kaszubskim. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom II, zeszyt 2; 92 – 95.
21. Niezgoda A. (2000): Nowe trendy w popycie turystycznym a idea zrównoważonego rozwoju. [w:] *Turystyka wiejska w perspektywie europejskiej, Materiały Konferencyjne, VIII Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne*; 43 – 50.
22. Parks for Life. Action for Protected Areas in Europe. (1994). The IUCN Commission on Natural Parks and Protected Areas (CNPPA), IUCN, The World Conservatorium Union, Gland 1994.
23. Sławiński K. (2002): Zmiany społeczno-gospodarcze wsi w następstwie działalności agroturystycznej na przykładzie powiatu złotowskiego. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom IV, zeszyt 6, 2002; 161 – 166.
24. Sznajder A. (1995): *Strategie marketingowe na rynku międzynarodowym*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
25. *Tourism and Environment. Questions and Answers*. (1997). No 3, Council of Europe, Strasbourg 1997.
26. Wiatrak A.P.(1996): Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1; 34 – 45.
27. Winpenny J.T. (1995): *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
28. Woźniak M. (2001): Turystyka wiejska i jej powiązania z rolnictwem, ekologią i etyką. *Zeszyty Naukowe SERiA*, tom III, zeszyt 6; 21 – 24.
29. Zaręba D. (2000): *Ekoturystyka – wyzwania i nadzieje*. Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa.

ANNA JANKOWSKA-DYMET

FORMY I ZNACZENIE TURYSTYKI WIEJSKIEJ W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

STRESZCZENIE

W artykule poruszono zagadnienia związane ze zrównoważonym rozwojem turystyki. Spośród wszystkich form turystyki najbardziej zgodna z zasadami ekorozwoju jest ekoturystyka, która opiera się na atrakcyjnym środowisku naturalnym i krajobrazowym. Jej celem jest minimalizowanie szkód społecznych i ekologicznych przy jednoczesnym zapewnieniu ścisłego kontaktu z przyrodą. W założeniu turystyka wiejska powinna spełniać wszystkie te warunki i stąd zapewne „błędny” w literaturze pogląd, że stanowi ona formę ekoturystyki. W opracowaniu przedstawiono podstawowe różnice między eko – i agroturystyką. Porównując obie formy turystyki należy stwierdzić, że ekoturystyka podkreśla związek ze środowiskiem przyrodniczym, a agroturystyka ze środowiskiem wiejskim.

ANNA JANKOWSKA-DYMET

FORMS AND IMPORTANCE OF RURAL TOURISM IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

SUMMARY

In the hereby article there have been discussed the problems regarding definition of the sustainable tourism development. Among all forms of tourism, eco-tourism is particularly consistent with the principles of sustainable development as it is based on the attractive environment and landscape. The aim of it is to minimize social damages simultaneously provided accurate contact with nature. Rural tourism should fulfill all these conditions and therefore in the literature you can encounter the misjudged” opinion that rural tourism is a form of eco-tourism. This study presents fundamental differences between agri-tourism and ecotourism. Comparing the both forms of tourism there can be state that eco-tourism emphasize connection with environment, and agri-tourism with rural environment.

KATARZYNA GRALAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

WPLYW DZIAŁALNOŚCI AGROTURYSTYCZNEJ NA SYTUACJĘ EKONOMICZNĄ RODZIN ROLNICZYCH

Wstęp

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza wpływu działalności agroturystycznej na sytuację ekonomiczną rodzin rolniczych. Dokonano charakterystyki zasobów gospodarstw agroturystycznych, wielkości i struktury produkcji rolniczej, charakterystyki działalności agroturystycznej oraz jej wyników ekonomicznych. Analiza oparta jest na materiale empirycznym pochodzącym z badań ankietowych gospodarstw agroturystycznych przeprowadzonych w 2000 r. Próba badawcza liczyła 60 gospodarstwach zlokalizowanych na terenie pięciu gmin w północno-wschodnim regionie Polski. Do badań wytypowano funkcjonujące gospodarstwa rolne, zarejestrowane w ewidencji obiektów hotelarskich, posiadające powierzchnię powyżej 1 ha UR i prowadzące działalność agroturystyczną przez co najmniej rok.

1. Charakterystyka zasobów gospodarstw agroturystycznych

Znaczenie gospodarstwa rolniczego dla rodziny zajmującej się działalnością agroturystyczną, a także jego charakter i funkcje, wynikają w znacznej mierze z jego potencjału produkcyjnego. W neoklasycznej analizie ekonomicznej potencjał wytwórczy gospodarstwa rolniczego określa się tradycyjnie jako sumę zespolonych czynników wytwórczych, tj. ziemi, pracy i kapitału. Na obecnym etapie rozwoju społeczno-ekonomicznego zmniejsza się rola elementów rzeczowych (kapitału i zasobów naturalnych), zaś istotnie zwiększa się znaczenie zasobów ludzkich. **Zasoby ludzkie** odgrywają kluczową rolę zarówno w zakresie podejmowania decyzji produkcyjnych, jak i w rozwijaniu przedsięwzięć zarobkowych, szczególnie zaś przedsięwzięć opartych na stałych kontaktach międzyludzkich. Działalność agroturystyczna należy do tej grupy przedsięwzięć, której potencjał tkwi we wspólnym wysiłku i inicjatywie rodziny rolniczej decydującej

się na świadczenie usług turystycznych, a sukces zależy od jej zaangażowania, predyspozycji i umiejętności niezbędnych do efektywnego działania [Gralak 2002].

W grupie badanych gospodarstw największy udział stanowiły rodziny składające się z 4 lub 5 osób (60%) oraz rodziny liczące 6 i więcej osób (23,3%). Liczebność rodziny użytkującej gospodarstwo agroturystyczne wynosiła przeciętnie 4,7 osoby. Dominującą pozycję zajmowały rodziny dwupokoleniowe, składające się z rodziców i przeważnie dwojga lub trojga dzieci w różnym wieku. Udział tych rodzin w badanej zbiorowości wynosił 78,3%, natomiast średni wiek dzieci wynosił 8,2 lat. Pozwala to na sformułowanie wniosku, iż wśród przesłanek skłaniających rolników do podejmowania działalności agroturystycznej, zasadnicze znaczenie posiadało poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodów w celu zaspokojenia potrzeb licznej rodziny.

Badani kierownicy i ich współmałżonkowie podejmowali działalność agroturystyczną najczęściej w wieku nie przekraczającym 45 lat. W tej grupie znalazło się 68,4% kierowników badanych gospodarstw oraz 77,6% współmałżonków. Znacznie rzadziej decyzję o uruchomieniu tej formy dodatkowej działalności gospodarczej podejmowali rolnicy w wieku 45-55 lat (26,7% kierowników i 22,4% współmałżonków). Na świadczenie usług agroturystycznych sporadycznie decydowali się rolnicy w wieku 55 lat i więcej (5% kierowników). Kierownicy badanych gospodarstw legitymowali się w większości wykształceniem średnim (43,7%) lub wyższym (10%). Korzystnie przedstawiał się również poziom wykształcenia współmałżonków, wśród których udział osób z wykształceniem średnim wynosił 34%, zaś z wyższym 3,4%. Wyniki badań wykazały również, że przeciętny poziom wykształcenia rolników decydujących się na prowadzenie działalności agroturystycznej był wyższy w stosunku do przeciętnego poziomu wykształcenia rolników w badanych gminach.

Zasoby ziemi w gospodarstwie agroturystycznym pełnią rolę miejsca i środka realizacji działalności agroturystycznej. Na gruntach gospodarstwa lokalizowane są urządzenia rekreacyjne, budynki i pomieszczenia służące turystom, szlaki piesze oraz organizowane są imprezy plenerowe itp. Sposób zagospodarowania gruntów określa również poziom atrakcyjności gospodarstwa dla turystów.

W strukturze obszarowej badanej zbiorowości gospodarstw dominowały gospodarstwa o obszarze 15-20 ha UR (32%). Równie wysoki był udział gospodarstw o obszarze powyżej 20 ha (17%) i gospodarstw o obszarze 5-10 ha UR (23%). Natomiast relatywnie niewielka była grupa gospodarstw małych, o obszarze do 5 ha UR (13%). Średnio na jedno gospodarstwo przypadało 15,8 ha UR. Badane gospodarstwa charakteryzowały się znaczną powierzchnią użytków rolnych, gdzie na jedno gospodarstwo przypadało średnio 13,7 ha, w tym 7,5 ha, czyli ponad połowę stanowiły grunty orne, a niewiele mniej niż połowę – trwałe użytki zielone (5,2 ha).

Potencjał ekonomiczny gospodarstwa określają również zasoby oraz stan techniczny **majątku trwałego**. Wyposażenie gospodarstw w techniczne elementy produkcji było wyraźnie skorelowane z obszarem gospodarstwa. Małe gospodarstwa, o obszarze poniżej 5 ha w posiadały tylko niektóre podstawowe maszyny rolnicze. Gospodarstwa o średniej powierzchni użytków rolnych (10-15 ha) dysponowały podstawowym sprzętem rolniczym, niezbędnym do poprawnego prowadzenia procesów produkcyjnych. Jednakże użytkowany sprzęt znajdował się w niskim stanie technicznym oraz był w znacznym stopniu zamortyzowany. Badane gospodarstwa były z kolei stosunkowo dobrze wyposażone w budynki i budowlę gospodarskie. Ponadto większość tych obiektów znajdowała się w stosunkowo dobrym stanie technicznym. Sporadycznie występowały budynki wykonane z drewna i najczęściej były to stodoły. Tylko w dwóch gospodarstwach (w gminie Kruklanki) zachowały się zabudowania będące pozostałością architektury poniemieckiej z charakterystycznym murem pruskim, które znacząco podnosiły atrakcyjność zagród.

Czynnikami w istotny sposób wpływającym na podejmowanie działalności agroturystycznej są zasoby mieszkaniowe. W badanych gospodarstwach agroturystycznych domy mieszkalne w składały się z przeciętnie z 7,5 izb, a ich średnia powierzchnia wynosiła 188 m². Większość, bo aż 75% badanych gospodarstw dysponowała co najmniej jednym lub dwoma wolnymi pomieszczeniami mieszkalnymi. Większość badanych gospodarstw posiadała niezbędne wyposażenie domów mieszkalnych w podstawowe urządzenia i instalacje, w tym: zaopatrzenie w bieżącą wodę (100%), centralne ogrzewanie (96,7%), sieć elektryczną (95%), własny system gromadzenia ścieków (80%), telefon (96,7%). Do rzadkości należało natomiast wyposażenie gospodarstw w pojemniki do składowania odpadów (15%) oraz przyzagrodowe oczyszczalnie ścieków (3,3%).

2. Produkcja rolnicza w gospodarstwach

Większość badanej zbiorowości stanowiły gospodarstwa tradycyjne o wielogaleździowej strukturze produkcji. Ich udział wynosił 75%, natomiast prawie co piąte z badanych gospodarstw (15 gospodarstw) było wyspecjalizowane (w opinii rolnika) w produkcji zwierzęcej. 9 gospodarstw wyspecjalizowało się w chowie bydła mlecznego, zaś pozostałe zajmowały się chowem trzody chlewnej przy zachowaniu upraw polowych, główne roślin zbożowych (4 gospodarstwa). Ponadto jeden z badanych rolników specjalizował się w chowie i trenowaniu koni sportowych (wielkość stada wynosiła 15 szt.).

Przeciętna wartość produkcji rolniczej przypadająca na jedno gospodarstwo w roku gospodarczym 1999/2000 wynosiła 29 tys. zł, w tym produkcji roślinnej 10 tys. zł, zaś produkcji zwierzęcej 19 tys. (tabela 1). W strukturze globalnej produkcji rolniczej dominujące znaczenie posiadała zatem produkcja zwierzęca,

której udział przeciętnie wynosił 65,5%, czyli prawie dwukrotnie przekraczał udział produkcji roślinnej. Gałęziami produkcji rolniczej posiadającymi najwyższy udział w strukturze produkcji globalnej były: produkcja zbóż (29,2%), trzoda chlewna (29,1%) oraz mleka (18,5%).

Przeprowadzone badania wykazały, iż gospodarstwa agroturystyczne realizowały stosunkowo niską produkcję towarową. Przeciętna wartość tej produkcji przypadająca na jedno gospodarstwo w roku gospodarczym 1999/2000 wynosiła 14,9 tys. zł, w tym produkcji roślinnej 0,84 tys. zł, zaś produkcji zwierzęcej 14 tys. zł. W strukturze produkcji towarowej zdecydowanie przeważającą pozycję posiadała produkcja zwierzęca, której udział wynosił przeciętnie 94,3%, czyli ponad 16-krotnie przekraczał udział produkcji roślinnej. Zatem produkcja zwierzęca w badanych gospodarstwach agroturystycznych była zasadniczym działem produkcji kształtującym poziom dochodu rolniczego.

Tabela 1

Wartość produkcji globalnej i towarowej gospodarstw agroturystycznych

Wyszczególnienie	Produkcja globalna		Produkcja towarowa		Towarowość produkcji w %
	wartość na 1 gospodarstwo w zł	udział w %	wartość na 1 gospodarstwo w zł	udział w %	
Produkcja rolnicza	29029	100,0	14880	100,0	51,3
Produkcja roślinna	10027	34,5	843	5,7	8,4
Zboża	8467	29,2	530	3,6	6,3
Ziemniaki	1507	5,2	312	2,1	20,7
Warzywa	38	0,1	0	0,0	0,9
Owoce	16	0,1	0	0,0	0,0
Produkcja zwierzęca	19002	65,5	14037	94,3	73,9
Trzoda chlewna	8443	29,1	6584	44,2	78,0
Bydło	3071	10,6	2711	18,2	88,3
Drób	147	0,5	16	0,1	10,9
Mleko	5356	18,5	3725	25,0	69,6
Produkty mleczne	1420	4,9	685	4,6	48,3
Jaja	441	1,5	24	0,2	5,4
Konie	46	0,2	233	1,6	509,1
Kozy	42	0,1	21	0,1	50,0
Świniodziki	38	0,1	38	0,3	100,0

Źródło: Opracowanie na podstawie wyników własnych badań empirycznych.

Produkty roślinne, takie jak zboża i ziemniaki, sprzedawało na rynek niewiele rolników - odpowiednio 18% i 31%. Z reguły na rynek przeznaczane były jedynie nadwyżki, a główny cel wytwarzania artykułów pochodzenia roślinnego

stanowiło samozaopatrzenie produkcyjne. Znacznie więcej badanych gospodarstw kierowało na rynek artykuły pochodzenia zwierzęcego, co wynika z większej skali produkcji w tym dziale. Produkcja zwierzęca przeznaczona na rynek była prowadzona przez 95% gospodarstw, przy czym towarową produkcją żywca wieprzowego zajmowało się 68% ogółu badanych gospodarstw, produkcją żywca wołowego i cielęcego 45%, zaś mleka 30% ogółu gospodarstw. W co czwartym gospodarstwie chów trzody chlewnej nie miał charakteru towarowego, a inwentarz żywy utrzymywany był wyłącznie na zaspokojenie potrzeb żywnościowych rolnika i jego rodziny oraz przebywających w gospodarstwie turystów. Natomiast wśród gospodarstw posiadających bydło mleczne (48% ogółu), niewiele ponad połowa (62%) wytwarzała mleko bądź produkty mleczne (masło, śmietana, sery) o przeznaczeniu towarowym.

3. Charakterystyka działalności agroturystycznej w gospodarstwach

Dominujący rodzaj zakwaterowania stanowiły pokoje gościnne, które oferowało 85% badanych gospodarstw. Niewielki udział miały pozostałe formy zakwaterowania, tj. mieszkania wakacyjne (23,3%), domy wakacyjne (5%) oraz pola namiotowe (11,7%). Ponad 88% rolników wynajmujących pokoje gościnne oferowało maksymalnie 5 pokoi, co oznacza, że najważniejszym czynnikiem limitującym zakres oferowanych usług noclegowych był obowiązujący system podatkowy. W pozostałych gospodarstwach rolnicy oferowali maksymalnie do 12 pomieszczeń, w związku z czym mogli opłacać podatek dochodowy zryczałtowany, wynoszący 3% osiągniętego przychodu z tytułu wynajmu pokoi i żywienia gości przyjmowanych w tych pokojach.

W strukturze pomieszczeń sypialnych zdecydowanie przeważały pokoje trzyosobowe i czteroosobowe (68%), 32% stanowiły pokoje dwuosobowe, nie było natomiast pokoi jednoosobowych. Rolnicy przeznaczali na cele turystyczne pokoje o dużej powierzchni i sporadycznie podejmowali inwestycje w zakresie przekształcania posiadanych pomieszczeń na mniejsze. Przeciętna liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie wynosiła 11,4, natomiast na jedno pomieszczenie sypialne przypadały średnio 2,9 osoby. Słabą stroną oferowanej bazy noclegowej była mała liczba pomieszczeń sanitarnych. Oddzielna łazienka dla gości (najczęściej jedna) znajdowała się w 67% gospodarstw oferujących pokoje gościnne, jednak przypadała ona na kilka pokoi. W co trzecim gospodarstwie istniała konieczność korzystania z łazienki wspólnie z gospodarzami. Tylko nieliczne gospodarstwa posiadały, najwyżej cenione przez turystów, pokoje z łazienką przeznaczoną do wyłącznej dyspozycji ich mieszkańców. Wyższy standard wynajmowanych pomieszczeń dotyczył natomiast mieszkań wakacyjnych oraz samodzielnych domków wakacyjnych, oferowanych przez – odpowiednio – 23% i 5% badanych gospodarstw.

W prawie co drugim gospodarstwie (43,4%) oferowano turystom całodzienną wyżywienie. W nielicznych gospodarstwach (16%) tylko obiad, określony posiłek na życzenie gości (10,6%) lub wyłącznie nocleg bez możliwości wyżywienia (28,3%). W badanych gospodarstwach nie spotkano oferty noclegu ze śniadaniem, która cieszy się dużą popularnością w krajach zachodnioeuropejskich, natomiast w polskiej ofercie agroturystycznej pojawia się na razie sporadycznie. W zasadzie usługi gastronomiczne w gospodarstwach stanowiły istotne uzupełnienie skromnej bazy gastronomicznej istniejącej na terenie badanych gmin.

Niezależnie od oferowanych posiłków, w prawie 35,8% gospodarstw istniała możliwość sporządzenia posiłków we własnym zakresie, dzięki udostępnieniu kuchni i potrzebnego sprzętu, a w większości gospodarstw (prawie 77%) możliwość zakupu produktów, głównie mleka, przetworów mlecznych i jaj. Większość właścicieli (63,4%) oferowała całoroczny pobyt w gospodarstwie, mimo to działalność agroturystyczna miała charakter wybitnie sezonowy, bowiem w opinii respondentów sezon turystyczny wynosił średnio 2 miesiące.

Oprócz zakwaterowania i wyżywienia rolnicy oferowali również usług dodatkową, w tym m.in.: organizowanie ognisk (93,3%), wypożyczanie i przechowywanie sprzętu wodnego i sportowego (88,3%) oraz usługi przewozowe (75%). W znacznie mniejszym zakresie oferowano usługi związane z funkcjonowaniem gospodarstwa rolniczego oraz ze specyfiką wiejskiego stylu życia, jak np. praca w gospodarstwie, udział w produkcji żywności (zbiór owoców i warzyw, wyrób serów i masła, pieczenie chleba, przygotowywanie przetworów itp.), pokazy zwyczajów i lokalnych tradycji. Większość rolników (89%) oferowała turystom różnorodne możliwości aktywnego spędzania wolnego czasu w gospodarstwie i jego najbliższym otoczeniu. Najczęściej oferowano możliwość korzystania z łódek (73,3%) i kajaków (38,3%). Mniejsza liczba gospodarstw posiadała sprzęt wodny, jak: rowery wodne (16,7%), łodzie surfingowe (10%) oraz żaglówki (8,3%). Możliwość jazdy konnej istniała zaledwie w co szóstym spośród badanych gospodarstw.

4. Wyniki ekonomiczne działalności agroturystycznej

Zasadniczą korzyścią wynikającą z prowadzenia działalności agroturystycznej jest pozyskiwanie przez rodzinę rolniczą dodatkowych wpływów pieniężnych. Oceny efektów ekonomicznych tej formy przedsiębiorczości można dokonać poprzez określenie wysokości uzyskiwanych dochodów oraz ich udziału w strukturze łącznych dochodów gospodarstwa agroturystycznego.

Zespolecie gospodarstwa rolniczego i domowego stwarza znaczne trudności w ustaleniu dokładnej wielkości kosztów wytworzenia i sprzedaży usług. Brak ogólnych zasad obliczania kosztów w agroturystyce przy jednoczesnym braku ewidencji ich rzeczywistego stanu stwarza ogromne trudności w analizie wyso-

kości i struktury kosztów. Ograniczenie to spowodowało, iż do oceny wyników ekonomicznych działalności agroturystycznej przyjęto szacunkowe wielkości dochodów pochodzących z poszczególnych źródeł, deklarowane przez rolników. Na podstawie łącznej wysokości dochodu rodziny rolniczej wyodrębniono pięć grup gospodarstw, zróżnicowanych pod względem dochodowym.

Przeciętny dochód rodziny rolniczej kształtował się na poziomie 19,2 tys. zł, przy czym dysproporcja pomiędzy skrajnymi pod względem dochodowym gospodarstwami (2,5 tys. i 50 tys. zł) była dwudziestokrotna. We wszystkich badanych gospodarstwach dochody pochodziły z kilku źródeł. Tylko w co piątym z badanych gospodarstw (20%) działalność agroturystyczna była jedynym źródłem dochodów, uzupełniającym dochody z działalności rolniczej. W ponad połowie gospodarstw (62%), oprócz dwóch wymienionych, występowało także trzecie źródło dochodów, najczęściej związane z pobieranymi przez co najmniej jednego członka rodziny świadczeniami socjalnymi. Dochody z czterech lub więcej źródeł pozyskiwało 18% rodzin. Zatem dla 80% badanych rodzin dochody z gospodarstwa agroturystycznego nie były jedynym źródłem utrzymania. Dochody spoza gospodarstwa pochodziły z licznych źródeł (praca najemna, praca dorywcza, renty inwalidzkie i emerytury, pozarolnicza działalność gospodarcza) i były wnoszone przez różnych członków rodziny. Dochody z tytułu świadczeń socjalnych uzyskiwała prawie połowa (45%) rodzin prowadzących gospodarstwo agroturystyczne, z pracy stałej poza gospodarstwem - 30% rodzin, z pracy dorywczej - 13% rodzin, zaś z pozarolniczej działalności gospodarczej, innej niż agroturystyka (np. prowadzenie sklepu lub pensjonatu) - 10% rodzin. Strukturę dochodów badanych gospodarstw agroturystycznych według wyodrębnionych grup dochodowych prezentuje tabela 2.

Tabela 2

Struktura dochodów badanych gospodarstw agroturystycznych (w %)

Grupy gospodarstw według dochodu osobistego (w tys. zł)	Udział gospodarstw w grupie w liczbie ogółem w %	Udział dochodów z poszczególnych źródeł					Dochód osobisty w przeliczeniu na 1 osobę (w zł)
		działalność rolnicza	działalność agroturystyczna	inna pozarolnicza działalność gospodarcza	praca poza gospodarstwem	świadczenia socjalne	
Poniżej 10	11,7	37,9	32,6	0	4,9	24,6	1850
10-15	20,0	46,8	30,3	0	16,5	6,4	3300
15-20	30,0	38,7	28,0	0	12,5	20,8	3900
20-25	16,7	27,3	29,1	0	33,3	10,3	4650
25 i więcej	21,6	14,0	26,4	30,4	13,7	15,4	6450
Przeciętnie	–	28,4	28,1	11,1	17,4	15,0	4200

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych.

Procentowy udział dochodu z działalności agroturystycznej w strukturze dochodu osobistego, agregującego wszystkie źródła dochodów, był zróżnicowany. Przeciętnie w badanej zbiorowości gospodarstw udział ten wynosił 28,1%, jednakże zmniejszał się wraz z przechodzeniem do coraz wyższych grup dochodowych. Pozwala to wnioskować, iż o sytuacji dochodowej rodzin w większym stopniu niż agroturystyka decydowały, poza działalnością rolniczą, inne źródła dochodów.

Relatywnie najwyższy udział dochodów ze świadczenia usług agroturystycznych odnotowano w pierwszej z wyodrębnionych grup dochodowych gospodarstw (poniżej 10 tys. zł), gdzie przeciętnie kształtował się na poziomie 32,6%. W drugiej grupie gospodarstw, uzyskujących dochody osobiste na poziomie 10-15 tys. zł, z agroturystyki pochodziło 30% tych dochodów. Jednocześnie gospodarstwa te posiadały relatywnie najwyższy udział dochodu z działalności rolniczej (47%) i najniższy – z pracy poza gospodarstwem (5%). W dwóch kolejnych wyodrębnionych grupach dochodowych (15-20 tys. zł i 20-25 tys.) udział dochodu z działalności agroturystycznej w strukturze dochodu osobistego oscylował w granicach średniej dla całej zbiorowości (odpowiednio: 28% i 29,1%). Należy jednocześnie zaznaczyć, iż w grupie 20-25 tys. agroturystyka posiadała wyższą pozycję dochodotwórczą, aniżeli działalność rolnicza (odpowiednio: 29,1% i 27,3%). W tej grupie gospodarstw uwagę zwraca również najwyższy – w skali całej zbiorowości – udział dochodów z pracy zarobkowej, wynoszący 33% dochodu osobistego. W grupie gospodarstw uzyskujących najwyższe dochody (25 tys. zł i więcej), agroturystyka dostarczała relatywnie najniższych dochodów (26,4%), przy czym jej udział w strukturze dochodu osobistego znacznie, bo prawie dwukrotnie, przewyższał udział działalności rolniczej (14%). Należy jednocześnie odnotować, iż sytuacja materialna rodzin uzyskujących najwyższe dochody kształtowana była głównie pod wpływem dochodów pochodzących z prowadzenia dodatkowej, poza agroturystyką, formy pozarolniczej działalności gospodarczej. Dostarczała ona rodzinom związanym z gospodarstwami agroturystycznymi przeciętnie 30% dochodu osobistego.

W celu ukazania skali zróżnicowania efektów ekonomicznych uzyskiwanych przez rolników z tytułu świadczenia usług agroturystycznych, badane gospodarstwa podzielono na grupy dochodowe, przyjmując za kryterium klasyfikacji szacunkowy dochód z działalności agroturystycznej (tabela 3).

W badanej zbiorowości gospodarstw, wysokość deklarowanego przez rolników dochodu z działalności agroturystycznej wynosiła średnio 5,4 tys. zł. Natomiast zakres jego zróżnicowania w zbiorowości badanych gospodarstw zawierał się w przedziale od 1 tys. zł do 14,6 tys. zł. Wśród badanych gospodarstw najliczniejsza grupa (45% ich ogółu) uzyskała dochód z działalności agroturystycznej w wysokości od 2,5 tys. do 5 tys. zł (przeciętnie 3,8 tys. zł). Przeciętnie co piąte z gospodarstw (21,7%) osiągnęło dochód z tego tytułu na poziomie 5-7,5 tys. zł (przeciętnie 6,3

tys. zł). Najmniej liczne były grupy gospodarstw o wysokim (7,5-10 tys. zł) i bardzo wysokim (powyżej 10 tys. zł) poziomie dochodu z agroturystyki; ich udział badanej zbiorowości wynosił po 10%. Przeciętne wartości dochodu w tych grupach przewyższały średnią w całej zbiorowości odpowiednio o: 57% i 124%. Natomiast prawie co ósme gospodarstwo (13,3%) zostało zakwalifikowane do przedziału o najniższym poziomie dochodu z agroturystyki (poniżej 2,5 tys. zł), zaś wartość tego dochodu była o 67% od średniej w całej zbiorowości.

Tabela 3

Struktura badanych gospodarstw według wysokości szacunkowego dochodu z działalności agroturystycznej

Grupy gospodarstw według dochodu z działalności agroturystycznej (w tys. zł)	Udział gospodarstw w grupie w liczbie ogółem (w %)	Przeciętny szacunkowy dochód z działalności agroturystycznej na 1 gospodarstwo (w zł)	Relacja dochodu z działalności agroturystycznej do:	
			dochodu osobistego	dochodu z działaln. rolniczej
Poniżej 2,5	13,3	1800	0,19	0,43
2,5-5	45,0	3800	0,24	0,61
5-7,5	21,7	6300	0,31	1,11
7,5-10	10,0	8500	0,32	2,22
Powyżej 10	10,0	12100	0,37	2,36
Przeciętnie	–	5400	0,28	0,99

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań empirycznych.

W wyodrębnionych grupach gospodarstw, dochód z działalności agroturystycznej pozostawał w różnej relacji do dochodu osobistego oraz dochodu z działalności rolniczej. W gospodarstwach zaliczonych do pierwszej grupy dochodowej (do 2,5 tys. zł) stosunek dochodów ze świadczenia usług agroturystycznych do wysokości dochodu osobistego wynosił 0,19 i był najniższy spośród wyodrębnionych grup dochodowych. Natomiast na najwyższym poziomie relacja ta kształtowała się (0,37) w grupie obejmującej gospodarstwa o najwyższych dochodach z działalności agroturystycznej (powyżej 10 tys. zł). Również relacja wielkości dochodu z działalności agroturystycznej do dochodu z działalności rolniczej wykazywała prawidłowość zwiększania się wraz z przechodzeniem do wyższych grup dochodowych. Najwyższy poziom tej relacji dotyczył ostatniej grupy dochodowej (powyżej 10 tys. zł), gdzie kształtowała się ona przeciętnie jak 2,2:1, co oznacza, że dochód z działalności agroturystycznej ponad dwukrotnie przewyższał dochód z działalności rolniczej. Z kolei w pierwszej grupie dochodowej gospodarstw (poniżej 2,5 tys. zł) dochód z agroturystyki pozostawał w najniższej relacji do dochodu z działalności rolniczej (0,43), ponad dwukrotnie niższej w porównaniu ze średnią w całej zbiorowości (0,99).

Podsumowanie

1. Przeprowadzona analiza sytuacji dochodowej rodzin zajmujących się agroturystyką ukazuje rozmiary zjawiska wielodochodowości rodzin rolniczych, jak również potwierdza niesamodzielność ekonomiczną znacznej części gospodarstw rodzinnych, opartych na produkcji rolnej, głównie gospodarujących w niesprzyjających warunkach zarówno przyrodniczych, jak i ekonomicznych. Pozwala to na sformułowanie wniosku iż, działalność agroturystyczna jest podejmowana przez rodziny rolnicze, uzyskujące dodatkowe - poza produkcją rolniczą - źródła dochodów. Jest to związane z możliwościami sfinansowania koniecznych zakupów wyposażenia technicznego mieszkań oraz przeprowadzeniem niezbędnych remontów i prac adaptacyjnych do przyjmowania gości.
2. Działalność agroturystyczna, na tle innych form pozarolniczej działalności gospodarczej, jest źródłem relatywnie niewysokich dochodów. Ponad połowa badanych gospodarstw uzyskała dochód z działalności agroturystycznej poniżej 5 tys. zł (przeciętnie 3 tys. zł), zaś niespełna 22% gospodarstw osiągnęło dochód z tego źródła na poziomie 5-7,5 tys. zł (przeciętnie 6,3 tys. zł). Wysoki (7,5-10 tys. zł) i bardzo wysoki (powyżej 10 tys. zł) poziom dochodu z agroturystyki uzyskało łącznie 20% gospodarstw. Ograniczone efekty ekonomiczne uzyskiwane z działalności agroturystycznej wynikają przede wszystkim z małej skali tego rodzaju przedsięwzięć oraz z wysokiej sezonowości świadczenia usług.
3. Wzrost poziomu stopy życiowej osiągnięty dzięki działalności agroturystycznej zmniejsza zainteresowanie rodziny rolniczej uzyskiwaniem wysokich dochodów z produkcji rolniczej, a zwiększa rolę gospodarstwa rolniczego jako miejsca wypoczynku turystów. Dochody uzyskiwane z działalności agroturystycznej tylko w nielicznych przypadkach przeznaczane są na inwestycje w gospodarstwie rolniczym. Obserwowane odchodzenie od gospodarstwa rolniczego na rzecz agroturystyki oraz skłonność do inwestowania w ofertę agroturystyczną może być symptomem przekształcania się gospodarstw agroturystycznych w obiekty turystyki wiejskiej.

LITERATURA

1. Gralak K. (2002): *Czynniki wpływające na podejmowanie działalności agroturystycznej przez rolników* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
2. Sikora J. (1999): *Organizacja ruchu turystycznego na wsi*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, ss. 78.
3. Steffen G. (2001): *Wielkość i organizacja rodzinnych gospodarstw rolniczych w Niemczech*. Wyd. SGGW, Warszawa, ss. 11.

KATARZYNA GRALAK

WPŁYW DZIAŁALNOŚCI AGROTURYSTYCZNEJ NA SYTUACJĘ EKONOMICZNĄ RODZIN ROLNICZYCH

STRESZCZENIE

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza wpływu działalności agroturystycznej na sytuację ekonomiczną rodzin rolniczych. Przeprowadzona analiza sytuacji dochodowej rodzin zajmujących się agroturystyką wskazuje, że działalność agroturystyczna jest źródłem relatywnie niewysokich dochodów. Ograniczone efekty ekonomiczne uzyskiwane z działalności agroturystycznej wynikają przede wszystkim z małej skali tego rodzaju przedsięwzięć oraz z wysokiej sezonowości świadczenia usług. Jednakże wzrost poziomu stopy życiowej osiągnięty dzięki działalności agroturystycznej zmniejsza zainteresowanie rodziny rolniczej uzyskiwaniem wysokich dochodów z produkcji rolniczej, a zwiększa rolę gospodarstwa rolniczego jako miejsca wypoczynku turystów. Dochody uzyskiwane z działalności agroturystycznej tylko w nielicznych przypadkach przeznaczane są na inwestycje w gospodarstwie rolniczym.

KATARZYNA GRALAK

THE INFLUENCE OF AGRI-TOURISM ACTIVITY ON A SITUATION OF ECONOMIC AGRICULTURAL FAMILIES

SUMMARY

In this article was analysed the influence of agri-tourism activity on situation economic agricultural families. Effected analysis of incomes situation the families, who are engaged in agri-tourism activity, is source of relatively not very high incomes. Limited economic effects obtained from agri-tourism activity result first of all from little scale this kind of enterprises and from high of seasonal agri-tourism services. However height of level standard of living reached thanks of agri-tourism activity diminishes interest of agricultural family with obtaining of high incomes from agricultural production, and enlarges part of farm agricultural as places of tourists rest. Incomes obtained from agri-tourism activities only in small chances intended are on investments in agricultural farm.

MAŁGORZATA SŁODOWA-HELPA
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

ZRÓŻNICOWANIE ZDOLNOŚCI ABSORPCYJNYCH POLSKICH GMIN I REGIONÓW DO KORZYSTANIA Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ

Uwagi wstępne

Im bliższa jest perspektywa integracji, tym częściej w dyskusjach naukowych i publicystycznych przewijają się nie tylko pytania dotyczące skali i charakteru możliwej pomocy finansowej, stanowiącej przecież dla polskich samorządów niepowtarzalną szansą na zmniejszenie dystansu rozwojowego, lecz także uzasadnione obawy czy uda się w pełni z tej pomocy skorzystać, czy czasem polski wkład do wspólnej unijnej kasy nie okaże się większy niż pula otrzymanych środków. Obecne trudności z zagospodarowaniem kilkakrotnie mniejszych kwot środków przedakcesyjnych nie mogą napawać optymizmem. Dlatego nie dziwi fakt, że zdolności absorpcyjne stały się przedmiotem tak ożywionej dyskusji, że coraz częściej pojawiają się opracowania i doniesienia prasowe opatrzone między innymi tytułami: *Przybywa pieniędzy i kłopotów* [Bielecki i inni 2002], *Unijna pomoc, polska niemoc* [Guz-Vetter 2002]. Istnieje bowiem niebezpieczeństwo zderzenia olbrzymich środków europejskich z niedostatecznym potencjałem absorpcyjnym.

Nie wszystkie województwa, powiaty i gminy w równym stopniu uczestniczyły w dotychczasowych formach pomocy, ich doświadczenia na tym polu są zatem różne. Podobnie, jak różna jest jakość opracowanych lub tworzonych strategii, możliwości zapewnienia niezbędnego wkładu własnego. Nadal dość duża jest liczba polskich gmin, które jeszcze nie korzystały z transferów rozwojowych UE, ani nawet nie zabiegały o takie wsparcie. W tych warunkach niezwykle ważne pozostaje ciągle poszukiwanie odpowiedzi na zasadnicze pytanie: jak zwiększyć ich zdolności absorpcyjne?

Nie chodzi zatem o roztaczanie katastroficznych wizji płatnika netto, lecz o zainspirowanie przedstawicieli środowiska samorządowego i naukowego do szerszej dyskusji nad zintensyfikowaniem działań na rzecz efektywnego wyko-

rzystania oferowanej przez UE pomocy finansowej, do szukania, tam gdzie to jest możliwe, sposobów na pogłębienie wiedzy i umiejętności, usprawnienie procedury tworzenia i wdrażania strategii, zarządzania projektami, czyli na poprawę obecnego stanu rzeczy. Taki jest cel tego opracowania.

Na tle czynników decydujących o zdolnościach absorpcyjnych polskich regionów i wspólnot lokalnych, ich dotychczasowych doświadczeń w zakresie wykorzystania funduszy UE oraz skali i charakteru przewidywanego wsparcia finansowego, podjęta została próba oceny zróżnicowanych przestrzennie barier utrudniających pozyskanie i efektywne wykorzystanie tych znaczących środków.

Czym są zdolności absorpcyjne?

Zdolności absorpcyjne, są to możliwości efektywnego wykorzystania napływających z zewnątrz środków finansowych (pomocowych i kredytów). Ujmuje się je w kategoriach:

- finansowych (w przypadku UE, zdolność do wymaganego współfinansowania projektów);
- organizacyjnych i administracyjnych (zdolność do efektywnego programowania, zarządzania, monitorowania i ewaluacji);
- makroekonomicznych (zdolność do zachowania równowagi makroekonomicznej).

Nie chodzi jednak o jakiekolwiek zagospodarowanie tych środków, lecz o takie ich wykorzystanie, które stymulować będzie rozwój polskich regionów, uruchamiać tak pożądany mechanizm mnożnikowy. Nierzadko bowiem przytacza się przykłady zachodnie wskazujące jednoznacznie, że jeżeli środki zewnętrzne nie trafiały na podatny grunt lokalny i regionalny, to z reguły były zmarnotrawione. Podkreśla się też jak niebezpieczny może być syndrom uzależnienia od takiego wsparcia, zwłaszcza gdy poszukiwanie środków finansowych staje się głównym celem strategicznym i nie idzie w parze z rozwijaniem własnego potencjału społeczno-gospodarczego.

Jakie czynniki decydują o możliwościach absorpcji funduszy UE?

Możliwości absorpcji środków UE są funkcją szeregu wzajemnie powiązanych czynników. Najogólniej rzecz biorąc zależą one od: warunków, na jakich środki te są udostępnione, poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i instytucjonalnego oraz od umiejętności efektywnego pozyskiwania przyznanych funduszy. Decyduje o tym w dużej mierze:

- właściwe przygotowanie odpowiednich dokumentów planistycznych na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym oraz respektowanie wymogu ich spójności;

- uruchomienie sprawnych mechanizmów identyfikacji potencjalnych projektów, ich przygotowania w formie odpowiadającej standardom UE;
- odpowiedni montaż środków finansowych zapewniający niezbędny wkład własny;
- utworzenie i sprawne funkcjonowanie odpowiednich struktur instytucjonalnych na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, określenie ich uprawnień, zadań i wzajemnych powiązań;
- właściwe przygotowanie administracji rządowej i samorządowej oraz wszystkich potencjalnych beneficjentów tej pomocy.

Czynniki determinujące w największym stopniu możliwości pozyskania środków unijnych, zostały już dostrzeżone we *Wstępnym Narodowym Planie Rozwoju*, określającym - zgodne z celem 1 aktualnej polityki strukturalnej UE oraz z ogólną perspektywą finansową działań o charakterze strukturalnym, współfinansowanych przy udziale środków przedakcesyjnych - najważniejsze priorytety w dziedzinie spójności społeczno-ekonomicznej w okresie poprzedzającym akcesję [WNPR 1999]. Znalazł się tam zapis, że główne zagrożenia dla realizacji tego planu oraz *Narodowego Planu Rozwoju* mogą wynikać zarówno z niemożności wygenerowania odpowiednich krajowych środków publicznych na współfinansowanie projektów realizowanych z udziałem funduszy unijnych, jak i ze zbyt powolnej budowy systemu programowania, monitorowania oraz kontroli finansowej operacji strukturalnych.

Od kilku lat w wielu opracowaniach wyraźnie akcentowano, że środki dostępne na realizację polityki spójności będą zależne od kilku powiązanych ze sobą procesów:

- zwiększania środków przeznaczonych na finansowanie inwestycji publicznych i prywatnych związanych z realizacją programu rozwoju kraju zgodnie z zapisami opracowanych strategii;
- efektywnie przeprowadzonej reorientacji wydatków z działań o charakterze socjalnym i sektorowym na działania ukierunkowane regionalnie, pozwalającej na zapewnienie znacznej części wymaganego współfinansowania programów pomocowych UE z budżetu państwa;
- stopniowego zwiększania udziału samorządów w strukturze dochodów i wydatków publicznych umożliwiającego wzrost ilości środków przeznaczonych na samodzielną lub realizowaną w powiązaniu ze środkami krajowymi i środkami UE politykę spójności;
- zwiększenia umiejętności administracji publicznej w zakresie programowania, zarządzania, monitorowania i kontroli środków przeznaczonych na realizację polityki spójności.

Niestety te czynniki w niedostatecznym stopniu były respektowane i nie zostały podjęte istotne działania, które w zasadniczy sposób przyczyniłyby się do

zaistnienia takich warunków, nie widać też szybkich i klarownych perspektyw poprawy obecnego stanu rzeczy. Nie można więc samorządów obarczać wyłączną odpowiedzialnością za kłopoty z zagospodarowaniem oferowanej pomocy UE. Podłoże tych trudności jest znacznie szersze. Zdolności absorpcyjne zależą przecież w dużej mierze od odpowiednich działań państwa. Na nim spoczywa bowiem nie tylko odpowiedzialność za przygotowanie i przedłożenie Komisji Europejskiej odpowiednich dokumentów planistycznych, za realizację programów, ale także za zapewnienie wymaganego wkładu finansowego do realizowanych projektów. Ono decyduje nie tylko o mapie regionów wspomaganych oraz środkach dla nich przeznaczanych, ale także czuwać powinno nad spójnością wszystkich planów, nad ich kompatybilnością z politykami wspólnotowymi.

Jaka jest skala regionalnego zróżnicowania potencjalnych zdolności absorpcyjnych?

Pozycję regionów w zakresie potencjalnych możliwości do przyjęcia pomocy europejskiej ukazuje zaprezentowany w tabeli 1 ranking województw, sporządzony na podstawie tzw. czynników obiektywnych, wpływających w największym stopniu na zdolności absorpcyjne.

Jak wynika z tego rankingu potencjalnie największe możliwości korzystania z transferów UE ma województwo mazowieckie. Wysoką pozycję zajmują też województwa: dolnośląskie, pomorskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie. Województwami mogącymi sprawnie wchłaniać środki pomocowe są zatem te, które uznaje się za najbardziej rozwinięte w skali kraju. Trzeba jednak podkreślić, że głównie ze względu na przyjętą zasadę stopniowego włączania wytypowanych centralnie województw i kierowanie środków do regionów uznanych za najbardziej potrzebujące, dotychczasowe doświadczenia tych województw w zakresie korzystania z unijnej pomocy są znacznie skromniejsze niż województw znajdujących się na końcu zaprezentowanego rankingu, zwłaszcza podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego. Najniżej zaszerogowane tu województwo świętokrzyskie, mimo słabego potencjału nie znalazło się bowiem w grupie pięciu województw wytypowanych do korzystania z Phare 2000.

W tabeli 1 województwa uszeregowane zostały według każdej z pięciu następujących grup czynników:

- A – jakość struktury gospodarki,
- B – jakość zasobów ludzkich,
- C – rozwój sfery instytucjonalnej (administracji i okołobiznesowej),
- D – polityka władz lokalnych i regionalnych (proinwestycyjna lub konsumpcyjna),
- E – czynniki niezależne (tj. renta lokalizacyjna, szczególne zasoby).

Tabela 1

Ranking województw według czynników wpływających na zdolność do przyjęcia pomocy UE

Województwa	A	B	C	D	E	Średnia rang	Lokata w kraju
Dolnośląskie	5	4	7	2	1	3,8	2
Kujawsko-pomorskie	9	14	8	11	11	10,6	10
Lubelskie	15	6	12	15	14	12,4	13
Lubuskie	7	12	1	6	8	6,8	8
Łódzkie	12	10	11	10	12	11	11
Małopolskie	8	2	8	7	2	5,4	7
Mazowieckie	2	1	8	1	6	3,6	1
Opolskie	10	16	3	7	10	9,2	9
Podkarpackie	13	12	12	13	13	12,6	14
Podlaskie	14	8	14	14	16	13,2	15
Pomorskie	1	2	6	5	7	4,2	3
Śląskie	3	8	5	4	5	5	6
Świętokrzyskie	15	15	10	12	15	13,4	16
Warmińsko-Mazurskie	11	11	14	16	9	12,2	12
Wielkopolskie	5	7	4	3	3	4,4	4
Zachodniopomorskie	3	5	2	9	4	4,6	5

Uwaga: Porównanie to nie uwzględnia jednak zróżnicowanej liczby ludności w województwach, nie jest więc klasycznym rankingiem. Wyróżnione wyżej grupy czynników opisane zostały przez następujące wskaźniki:

A – PKB *per capita*, liczba aktywnych MSP na 1000 mieszkańców, zatrudnienie w usługach rynkowych, liczba przedsiębiorstw państwowych na 10 tys. ludności (tu wyjątkowo im mniej tym wyższa ranga),

B – odsetek osób z wyższym wykształceniem,

C – sprawność samorządów gminnych, firmy otoczenia biznesu,

D – nakłady na inwestycje,

E – renta lokalizacyjna (dostępność rynku UE), atrakcyjność turystyczna.

Źródło: M. Kozak (2001): „Zdolność absorpcyjna” województw. Wspólnota, nr 49, s. 30.

Jaka pula środków Phare kierowana jest obecnie do poszczególnych województw?

Wprawdzie za wcześnie jeszcze na pełną ocenę transferu funduszy przedakcesyjnych i nie jest możliwe pełne zestawienie kwot absorbowanych przez poszczególne województwa, tabela 2 obrazuje jednak najlepiej, jak dalece w latach 2000-2003 zróżnicowany jest w skali kraju poziom oferowanej pomocy przedakcesyjnej Phare. Przy średniej krajowej 22,5 euro na 1 mieszkańca, poziom możliwych do wykorzystania funduszy Phare waha się w województwach

od 307,4 do 16,4 euro. Wystarczy porównać wartość przewidywanej pomocy przypadającej na 1 mieszkańca w województwach lubuskim czy podlaskim z kwotami w województwach mazowieckim i wielkopolskim. W tych ostatnich doświadczenia wspólnot lokalnych w zakresie korzystania z funduszy unijnych są więc siłą rzeczy znacznie mniejsze i tym samym mogą one z większym trudem sięgać po środki UE, niż „zaprawione już w bojach” województwa.

Największe środki w kwotach nominalnych alokowane są obecnie w województwach: lubelskim, podlaskim, śląskim, podkarpackim oraz lubuskim i zachodniopomorskim. W przeliczeniu na 1 mieszkańca największymi beneficjentami Programu Phare w latach 2000-2003 są województwa: lubelskie, lubuskie, podkarpackie, podlaskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie, najmniejszymi zaś wielkopolskie i mazowieckie.

Tabela 2

Przewidywana alokacja środków funduszu Phare w latach 2000-2003

Lp.	Województwo	Phare spójność społeczno-gospodarcza w latach 2000-2003			
		Phare ogółem		Phare na 1 mieszkańca	
		w mln Euro	w %	w Euro	Polska=100
1.	Dolnośląskie	67,1	7,7	22,6	100,3
2.	Kujawsko-Pomorskie	35,6	4,1	17,0	75,4
3.	Lubelskie	128,2	14,7	57,4	255,3
4.	Lubuskie	70,8	8,1	69,1	307,4
5.	Łódzkie	43,2	5,0	16,3	72,6
6.	Małopolskie	40,1	4,6	12,4	55,2
7.	Mazowieckie	19,2	2,2	3,8	16,8
8.	Opolskie	20,9	2,4	19,2	85,6
9.	Podkarpackie	78,3	9,0	36,8	163,6
10.	Podlaskie	82,5	9,5	67,5	300,3
11.	Pomorskie	24,9	2,9	11,3	50,3
12.	Śląskie	79,3	9,1	16,4	72,8
13.	Świętokrzyskie	30,9	3,6	23,4	103,8
14.	Warmińsko-Mazurskie	59,4	6,8	40,4	179,8
15.	Wielkopolskie	12,4	1,4	3,7	16,4
16.	Zachodnio-pomorskie	76,4	8,8	44,1	196,0
	Polska	869,0	100,0	22,5	100,0

Uwaga: Phare ogółem obejmuje: ESC - środki na realizację programu spójności społeczno-gospodarczej,

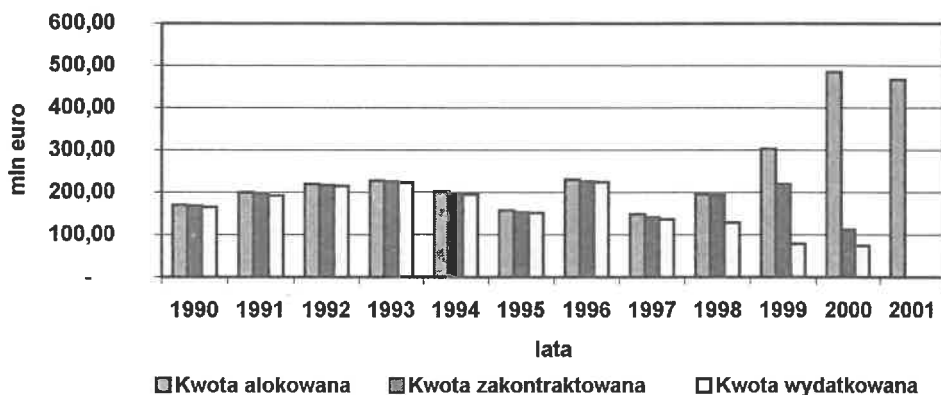
CBC - środki na realizację programu współpracy przygranicznej, Phare Crossborder oraz zintegrowanego programu granica wschodnia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zintegrowany program operacyjny rozwoju regionalnego 2004-2006. Projekt, Wersja Robocza Nr 4.1 Warszawa, wrzesień 2002.

Tezę o niedostatecznych zdolnościach absorpcyjnych i rosnących trudnościach na tym polu najlepiej potwierdza rysunek 1 obrazujący dotychczasowe wykorzystanie funduszy Phare. Pod tym względem można wyróżnić przynajmniej dwa okresy.

Rysunek 1

Wykorzystanie środków z programu Phare w latach 1990-2001

Źródło: J. Bielecki, A. Myczkowska, P. Apanowicz, A. Burak, M. Piskorski: *Przybywa pieniędzy i kłopotów*, op.cit., s. A2.

Do 1997 r., gdy strumień środków był relatywnie niski, stopień zakontraktowania nigdy nie spadał poniżej 97%, a wielkość wypłacanych środków była niewiele mniejsza. W latach 1998-2000, gdy UE przyznała Polsce w ramach Phare 980 mln euro, nastąpiło już wyraźne pogorszenie sytuacji. W tym okresie zakontraktowano 610 mln, a wypłacono 315 mln euro. Największe trudności zaczęły się jednak w 2000 r., kiedy z roku na rok Fundusz Phare urósł z 250 mln euro do prawie 500 mln euro. Zmieniły się także reguły gry. Odpowiedzialność za wykorzystanie funduszy Phare Komisja Europejska przekazała władzom polskim. Z przyznanej w 2000 r. kwoty 484 mln euro do listopada 2002 r. zakontraktowano jedynie 30%, a wypłacono 16% środków¹.

Jaka alokacja funduszy strukturalnych przewidziana jest w latach 2004-2006?

Tabela 3 ukazują najlepiej z jak wielkim wyzwaniem, w stosunku do dotychczasowej skali pomocy UE, przyjdzie zmierzyć się już niebawem (w latach 2004-2006) polskim regionom.

¹ Od chwili zatwierdzenia projektów Polska ma 2 lata na wykorzystanie środków, później przyznane kwoty przepadają. Z raportu UKIE wynika, że nieumiejętne gospodarowanie może prowadzić do utraty ich części. Polska utraciła już bowiem 20 mln euro. Premier zobowiązał nawet Minister D. Hübner do opracowania planu bardziej efektywnego ich wykorzystywania [Bielecki i inni 2002].

Tabela 3

**Przewidywana alokacja funduszy strukturalnych przeznaczonych
na rozwój regionalny w latach 2004-2006**

Lp.	Województwo	Fundusze strukturalne w latach 2004-2006		
		w mln Euro	w %	na 1 mieszkańca Polska =100
1.	Dolnośląskie	227,30	8,1	105,4
2.	Kujawsko-Pomorskie	144,44	5,1	94,7
3.	Lubelskie	204,25	7,3	126,2
4.	Lubuskie	83,93	3,0	112,8
5.	Łódzkie	159,59	5,7	83,4
6.	Małopolskie	188,24	6,7	80,0
7.	Mazowieckie	304,76	10,9	82,7
8.	Opolskie	78,00	2,8	99,3
9.	Podkarpackie	195,18	6,9	126,2
10.	Podlaskie	111,79	4,0	126,2
11.	Pomorskie	162,24	5,8	101,4
12.	Śląskie	284,33	10,1	81,0
13.	Świętokrzyskie	135,32	4,8	141,1
14.	Warmińsko-Mazurskie	185,07	6,6	173,5
15.	Wielkopolskie	199,12	7,1	81,5
16.	Zachodnio-pomorskie	142,30	5,1	113,0
Polska		2805,85	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zintegrowany program operacyjny rozwoju regionalnego 2004-2006 op. cit.

Wiadomo, że Polska uznawana jest za jednego z największych potencjalnych beneficjentów UE. Aktualny poziom PKB na 1 mieszkańca (ok. 40% średniego poziomu krajów UE) sprawia bowiem, że od momentu akcesji cały kraj zaliczony będzie do obszarów objętych zasięgiem oddziaływania celu 1 wspólnotowej polityki spójności społeczno-gospodarczej, na realizację którego przeznaczonych jest najwięcej środków. Na podstawie postanowień Agendy 2000 szacowano, że w ramach pomocy z funduszy strukturalnych i funduszu spójności kraj nasz może więc otrzymać od 3,6 mld euro w 2003 r. do 7,4 mld euro w 2006 r.².

² Z pierwotnej kwoty zobowiązań zakładano, że ponad 4,2 mld zostanie zaangażowanych w realizację projektów Funduszu Spójności, 9,3 mld w realizację Podstaw Wsparcia Wspólnoty, a pozostała kwota w wysokości 340 mln w realizację dwóch Inicjatyw Wspólnoty: Współpracy Przygranicznej INTERREG oraz promowania równości szans EQUAL. W styczniu 2002 r. Komisja Europejska przedstawiła propozycję skorygowania tych założeń. Nastąpiło ograniczenie kwot przewidywanych w trakcie Szczytu w Berlinie wynikające z: ograniczenia wydatków planowanych pierwotnie na lata 2002-2003, uwzględnienia płatności bezpośrednich w rolnictwie przesuniętych ze środków pierwotnie przewidywanych na fundusze strukturalne i Fundusz Spójności [Szlachta 2002, Zintegrowany Program 2002].

Mimo, że w stosunku do ustaleń szczytu w Berlinie kwota zobowiązań UE na lata 2004-2006 została ostatnio nieco zmniejszona, skala spodziewanych transfery finansowych z zasobów funduszy strukturalnych jest bardzo duża. Oznacza to jednak, że respektowane muszą być obowiązujące procedury przyznawania tych środków, że priorytety rozwoju regionalnego muszą być realizowane w sposób zgodny z zasadami i celami polityki strukturalnej UE³.

Jakie bariery najbardziej utrudniają polskim samorządom absorpcję środków UE?

Liczne są różnej natury przyczyny słabego wykorzystania funduszy UE. Ich pozyskanie i efektywne wykorzystanie wymaga sprawnego programowania, finansowania i monitorowania. Nie bez podstaw podkreśla się, że obecnie występuje deficyt umiejętności w każdej z tych trzech sfer. Największy wpływ mają zatem trzy grypy barier:

- finansowa,
- organizacyjno-kwalifikacyjna,
- systemowa, wynikająca z założeń polityki rozwoju regionalnego.

Wprawdzie nie miejsce tu na szeroką analizę tej ostatniej bariery, zwłaszcza że pewne kwestie zostały już zasygnalizowane, ze względu jednak na jej silny wpływ na finansowe i organizacyjne możliwości absorpcyjne samorządów lokalnych i regionalnych, zasadne wydawało się jej wyeksponowanie i rozwinięcie wybranych aspektów tej problematyki.

Bariera systemowa wynikająca z polityki rozwoju regionalnego

Wprowadzenie do organizacji terytorialnej nowych struktur samorządu terytorialnego miało na celu zmianę warunków realizacji polityki regionalnej oraz

³ Kilkuletnie doświadczenia wprowadzania w życie Agendy 2000 wyraźnie pokazują, iż nie w pełni osiągnięto zamierzone w niej cele w zakresie uproszczenia procedur, zwiększenia ich przejrzystości. Dyskusja nad przyszłością polityki regionalnej i spójności UE uwidacznia istniejącą od lat rozbieżność poglądów między beneficjentami polityki strukturalnej a urzędnikami i instytucjami europejskimi. Pierwsi dostrzegają konieczność zdecydowanego uproszczenia procedur biurokratycznych, aby możliwe było zwiększenie efektywności interwencji strukturalnych, między innymi właśnie przez zmniejszenie kosztów szeroko rozumianej administracji. Komisja Europejska oraz inne instytucje europejskie, biorąc pod uwagę nadużycia w poprzednich okresach, zwracają uwagę na konieczność zwiększenia efektywności kontroli wydatkowania publicznych środków. Autorzy najnowszego raportu, zawierającego stanowisko władz polskich regionów wsparte ocenami eksperckimi, będącego wkładem do toczącej się obecnie debaty publicznej nad przyszłością polityki regionalnej i spójności UE zapoczątkowanej publikacją Drugiego Raportu o Spójności Społecznej i Gospodarczej UE, podkreślają, że wspomniana rozbieżność jest pozorna. Słuszny postulat podniesienia jakości kontroli nie wymaga bowiem zwiększania gąszczu przepisów, a właśnie ich uproszczenia i ujednolicenia. Potrzebna jest jednak zmiana filozofii budowania efektywnego systemu kontroli [Polityka spójności 2002].

dotychczasowego rozkładu władzy. Jest bowiem oczywiste, że rozwój regionalny powinien być integralnie związany z decentralizacją. Aktualne regulacje prawne wyraźnie jednak ograniczają możliwości stosowania nowoczesnych, zintegrowanych metod planowania i zarządzania regionalnego. Przeprowadzona w 1998 r. reforma administracyjna ani więc nie przełamała znaczącego centralizmu polskiej administracji, ani też nie skoordynowała należycie prac rządowych na rzecz polityki rozwoju regionalnego. W toczących się dyskusjach nie bez podstaw więc podkreśla się, że w naszym kraju mamy do czynienia z *decentralizacją na krótkim sznurku*, a problematyka wspierania rozwoju regionalnego staje się obecnie probierzem rzeczywistych intencji elit politycznych, gdy chodzi o decentralizację państwa [Kulesza 2000]. Coraz częściej w publikacjach pojawia się nawet teza o „zmierzchu decentralizacji” [Grosse 2003]. Wykazuje się narastające tendencje administracji rządowej do swego rodzaju recentralizacji, polegającej na wzmocnieniu sektorowo pojmowanej polityki regionalnej prowadzonej ze szczybla ogólnokrajowego [Guz-Vetter 1999, 2002]. Recentralizacja polityki regionalnej i nieadekwatność systemu finansów publicznych do założeń reformy zagrażają jej najbardziej.

Aktualnie więc wszystko wskazuje na to, że model polskiej polityki rozwoju regionalnego będzie oparty na silnej pozycji rządu i słabej roli władz samorządowych. Potwierdza to wyraźnie nie tylko logika systemu finansowania samorządów terytorialnych i programowania wydatków ze środków pomocowych UE, lecz przede wszystkim zapis ustawy o zasadach wspierania polityki regionalnej, która została skonstruowana tak, że zamiast ograniczać się jedynie do stworzenia systemu montażu finansowego zadań obejmuje bardzo szeroki zakres, próbuje koordynować „wszystko ze wszystkim” [Warda 2001]. Powszechnie krytykowana jest jej wewnętrzna niespójność. Podkreśla się, że może wręcz mieć skutek paraliżujący dla działań podejmowanych w regionach i zmniejszyć efektywność wykorzystania środków unijnych. Zamiast więc przekazywać samorządom przewidywane reformą uprawnienia, ustawa ta jeszcze bardziej je ograniczyła [Surażska 1999] naruszając zasadę subsydiarności.

W obliczu niedostatku środków własnych, samorząd województwa jest skazany na uzyskiwanie relatywnie znacznych środków na działania inwestycyjne, a nawet bieżące, w ramach kontraktu, który w tych warunkach musi obejmować wiele, nawet niewielkich zadań i przedsięwzięć. Znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby organicznie kontraktów wojewódzkich do spraw o znaczeniu ogólnokrajowym, znajdujących się jednocześnie w obrębie zainteresowania rządu, województwa lub zespołu województw.

Podstawą aplikacji regionów o środki rządowe i pomocowe oraz zawierania kontraktów rząd - region jest zgodność celów strategii rozwoju województw z celami *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego* uchwalonej przez Radę Ministrów dnia 28 grudnia 2000 r. [Słodowa-Helpa 2002]. Chociaż w części

określającej najważniejsze uwarunkowania rozwoju kraju oraz wyzwania, jakie przed nim stoją, NSRR jest to dokumentem progresywnym, nowoczesnym, wskazującym na konieczność modernizacji gospodarki, podniesienia jej konkurencyjności w drodze zwiększenia poziomu technologicznego i innowacyjności, to w części precyzującej kierunki realnych działań (wyznaczone przez sposób rozdziału środków na poszczególne zadania) kieruje się w stronę tradycyjnie rozumianej polityki regionalnej, dążącej do wyrównywania różnic, wspierania regionów najsłabszych. Z tego też względu NSRR uznawana jest za dokument wymagający udoskonalenia i nie będący jeszcze wystarczająco precyzyjną wskazówką dla polityki rozwoju regionalnego państwa.

Obecnie rząd polski we współpracy z Komisją Europejską tworzy system obsługi funduszy strukturalnych. Z Narodowego Planu Rozwoju wynika, że główną instytucją zarządzającą Zintegrowanym Programem Operacyjnym Rozwoju Regionalnego (ZPORR) będzie Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej⁴. Oznacza to, że system zarządzania komponentem regionalnym funduszy strukturalnych będzie wysoce scentralizowany⁵.

Takie scentralizowane podejście we wdrażaniu polityki spójności społeczno-gospodarczej, wyraźnie koncentrujące odpowiedzialność, usprawni z pewnością Komisji Europejskiej zarządzanie środkami strukturalnymi i w pierwszych latach zwiększyć nawet może możliwości absorpcyjne Polski, ale niewątpliwie ułatwia też zapędy resortowe [Polityka spójności 2002]. Podkreśla się, że przygotowywany obecnie system obsługi funduszy strukturalnych może więc mieć decydujący wpływ na ustrojową pozycję samorządu województwa, ukształtowanie się stosunków politycznych w regionach, a także relacji między województwami a centrum. Z dokumentów dotyczących systemu zarządzania komponentem regionalnym przyszłych funduszy strukturalnych wynika bowiem, że rola samorządów zostanie praktycznie ograniczona, że mogą być pozbawione nie tylko własnych funduszy, ale także decydującego głosu w zakresie wyboru projektów. Należy przy tym zwrócić uwagę na poważne wzmocnienie roli wojewody w polityce rozwoju regionalnego. Będzie on w imieniu Ministra Gospodarki, Pracy

⁴ Będzie ono ponadto odpowiedzialne za wyznaczanie podstawowych kierunków działań w zakresie rozwoju w województwach, a także głównych kryteriów merytorycznych wyboru projektów w regionach. Resort ten pełni dodatkowo trzy kluczowe dla funduszy strukturalnych funkcje: zarządzającą w zakresie Podstaw Wsparcia Wspólnoty, koordynacji sektorowej programu operacyjnego dla sektora produkcyjnego oraz koordynacji krajowego Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego. Rodzą się zatem obawy, że zadania w zakresie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, będącego najbogatszym funduszem strukturalnym i w latach 2004-2006 dysponującego ponad 5 mld euro (uruchamianych w ramach pięciu różnych programów) mogą być traktowane drugoplanowo [Grosse 2002].

⁵ Decydująca dla centralizacji omawianego systemu była decyzja o powstaniu jednego zintegrowanego programu operacyjnego rozwoju regionalnego, zarządzanego centralnie, a nie 16 wojewódzkich jak zakładano wcześniej.

i Polityki Społecznej wypełniał główne funkcje zarządzające programem na poziomie województwa, w tym przede wszystkim będzie koordynował wdrażanie poszczególnych komponentów ZPORR. Będzie sprawował kontrolę nad procesem realizacji poszczególnych działań, uczestniczył w przekazywaniu funduszy finansowych pochodzących z UE i z budżetu państwa do samorządów lokalnych oraz brał udział w pracach programowych prowadzonych przez samorządy województw. Ze względu na jego rolę w zarządzaniu programem regionalnym, należy przypuszczać, że będzie miał istotny wpływ na decyzje podejmowane przez komitety sterujące, a więc na wybór projektów zgłaszanych przez beneficjentów. Jako przedstawiciel administracji rządowej nie tylko będzie podpisywał umowy finansowe, ale także weryfikował i zatwierdzał wszystkie projekty zgłaszane przez samorządy [Grosse 2003]. Tym samym kompetencje wojewody będą znacznie większe niż w obecnym systemie zarządzania regionalnym funduszem Phare, gdzie ostatnie słowo przy wyborze projektów należy jednak do marszałka [Guz-Vetter 2002].

Dlatego władze polskich regionów, przedstawiając swoją opinię w debacie nad przyszłością polityki regionalnej i spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej, mimo iż wyraziły zrozumienie wobec praktyczności wprowadzenia scentralizowanego modelu polityki regionalnej w pierwszym okresie członkostwa, stanowczo podkreśliły, że w przyszłym okresie budżetowym należy w Polsce bezwzględnie odejść od scentralizowanego modelu wdrażania tej polityki. Uzasadniły, że celem nadrzędnym polityki regionalnej UE, obok wymiernego efektu w postaci zwiększania konkurencyjności biedniejszych regionów i krajów, musi być wzmocnienie lokalnego i regionalnego poczucia odpowiedzialności za własny los, ponieważ tylko wtedy możliwy jest długookresowy zrównoważony rozwój takiego regionu. Bez zaangażowana społeczności lokalnych w proces określania i realizowania swoich strategii rozwoju pomoc strukturalna może mieć charakter „zaleczania” skutków zapóźnienia rozwojowego, a nie trwałego usuwania ich przyczyn. Władze samorządowe polskich województw, doceniając znaczenie tej polityki dla przyszłego rozwoju regionów i realnej konwergencji Polski z UE, wyraziły jednocześnie głębokie przekonanie, że najważniejszą determinantą szybkiego rozwoju jest właściwa polityka wewnętrzna – na szczeblu krajowym i regionalnym. Dlatego też środki strukturalne UE powinny być traktowane jako niezwykle ważny, ale tylko dodatkowy impuls rozwojowy.

Bariera organizacyjno-kwalifikacyjna

Poważną barierę absorpcji środków stanowi nadal brak odpowiedniej koordynacji, zamęt kompetencyjny na linii rząd – wojewoda – marszałek województwa, a nade wszystko brak harmonii pomiędzy kompetencjami merytorycznymi a źródłami finansowania [Guz-Vetter 2002]. Interdyscyplinarny charakter polityki rozwoju regionalnego wymaga sprawnych mechanizmów koordynacji mię-

dzyresortowej. Zagrożeniem jest brak przejrzystej struktury dotyczącej odpowiedzialności za poszczególne fundusze, zwłaszcza w sytuacji koalicyjnego lub mniejszościowego charakteru rządów, nakładania się obszarów kompetencji i działań poszczególnych ministerstw oraz upolitycznienia dokonywanych wyborów. Może to bowiem generować pojawianie się różnych nieregularności i nieprawidłowości w uruchamianiu środków europejskich.

Przeszkodę w administracyjnej absorpcji funduszy UE stanowi też niska sprawność administracji, zdeterminowana zarówno zbyt wolnym przepływem informacji między różnymi szczeblami, jak i częstymi zmianami organizacyjnymi i kadrowymi [Schimanek 2002, Warda 2001]. Z pewnością duży wpływ na taki stan rzeczy oraz na poziom wiedzy i umiejętności urzędników wywiera ich częsta rotacja wynikająca z reorganizacji urzędów, nadmiernego upolitycznienia samorządów. Te niedostatki profesjonalnej, doświadczonej, apolitycznej i stabilnej administracji zaangażowanej w procesy przystosowawcze, jej niewielkie umiejętności programowania operacyjnego dostrzega Komisja Europejska i uznaje je za jedną z największych barier i słabych stron przyszłej absorpcji. Zespoły zarządzające programami nie muszą być liczne, lecz powinny być nade wszystko stabilne, kompetentne, dobrze wyposażone i motywowane.

Bariera finansowa

Zgodnie z zasadą dodawalności, współudział finansowy UE w realizacji projektów warunkowany jest rozszerzeniem wsparcia prowadzonego dotychczas na poziomie państwa. Musi ono zagwarantować odpowiedni wkład finansowy⁶. Dotychczasowe niezwykle skromne nakłady na rozwój regionalny, obecne trudności budżetowe oraz opóźnienia w realizacji transferów finansowych wynikających z kontraktów regionalnych nie mogą napawać optymizmem.

Problem jest tym większy, że samorządy wojewódzkie, ustawowo upoważnione i zobowiązane do samodzielnego określania strategii rozwojowych, nie zostały jednak wyposażone w odpowiednie środki dla realizacji powierzonych im zadań⁷. Niezwykle skromne są też zasoby powiatów samorządowych. Nadal nie zostały sfinalizowane prace nad ustawą o dochodach samorządów, która przecież w założeniach reformy miała mieć tylko tymczasowy charakter. W rezultacie źródła finansowania powiatów i województw są ciągle bardzo płytkie

⁶ Skala potencjalnie dostępnych funduszy europejskich w warunkach członkostwa i zasada montażu finansowego na poziomie 25% oznacza, że Polska będzie musiała przeznaczyć na potrzeby rozwoju regionalnego znaczenie więcej środków niż dotąd było uruchamiane. Relacje te są obecnie wyjątkowo niekorzystne. Dlatego w latach 2004-2006 może stać się niezbędne przeznaczenie nawet do 10-12% całości wydatków budżetowych państwa na przedsięwzięcia związane z rozwojem regionalnym (w latach 1997-1999 było to odpowiednio: 1,44%, 2,12% i 1,44%).

⁷ Stan faktyczny dalece zatem odbiega od zaleceń Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego (art.9 ust. 3) oraz od systemu finansowania i możliwości w tym zakresie regionów zachodnich [Bury 2000].

i znajdują się pod ścisłą kontrolą rządu, co jest sprzeczne zarówno z pozycją prawną i statusem nowych samorządów, jak i zakresem przydzielanych im obowiązków. W tym kontekście wielu krytyków reformy nazywa ją *decentralizacją kłopotów*. Jedynie więc konsolidacja finansów publicznych i ich dalsza decentralizacja umożliwiłaby samorządom decydowanie o sposobach wykorzystania środków na rozwój regionalny. Za takim rozwiązaniem przemawiają wieloletnie doświadczenia krajów UE, z których wynika, że wykorzystywanie Funduszy Strukturalnych jest zazwyczaj bardziej efektywne i racjonalne, jeżeli o podziale tych środków decydują władze w regionie, a nie instytucje centralne. Nie przypadkowo bowiem podkreśla się, że główny warunek sukcesu stanowi umiejętność sporządzenia „ubrania na miarę”, czyli jak najlepszego doboru i wykorzystania wypracowanych reguł i zasad oraz otrzymanych środków do konkretnych przedsięwzięć.

W tym miejscu jeszcze jeden aspekt wymaga choćby zasygnalizowania. Jest nim wpływ kondycji finansowej gmin na możliwość zapewnienia niezbędnego wkładu własnego. Wystarczy przytoczyć, że w 2001 r. różnica między dochodami budżetowymi przypadającymi na 1 mieszkańca w najuboższej i najzamożniejszej gminie była aż 44-krotna. Tylko 10% ogółu polskiej gmin dysponowało ponad 50% dochodów [Mackiewicz i inni 2003]. W tym stanie rzeczy istnieją uzasadnione obawy, że właśnie najbardziej potrzebujące gminy nie znajdą środków na niezbędny 25% wkład własny, zwłaszcza że do tego należy dodać koszty przygotowania dokumentacji projektowej, koszty podatku VAT oraz rezerwę na zachowanie płynności realizacji projektu. Przedstawiciele części samorządów lokalnych podkreślają równocześnie, że decyzja o poniesieniu relatywnie wysokich kosztów na przygotowanie niezbędnej dokumentacji obciążona jest dużym ryzykiem, ponieważ w przypadku nieotrzymania pomocy UE gmina nie jest w stanie samodzielnie realizować przedsięwzięcia [Programy Rozwoju Regionalnego 2003]. Trudno się dziwić skoro w większości przypadków środki, które może samorząd przeznaczyć na inwestycje, są zbyt małe w stosunku do potrzeb zaniedbanej przez lata infrastruktury technicznej i społecznej. Sytuacja, w której z kolei znaczące środki byłyby absorbowane przez gminy zamożne, współfinansujące oraz realizujące wiele projektów, może doprowadzić do wieloletniej marginalizacji społeczno-ekonomicznej obszarów słabszych [Szlachta 2002]. Wówczas zamiast zmniejszania dystansu dzielącego wspólnoty lokalne może nastąpić nawet jego pogłębienie⁸.

⁸ Istnieją też uzasadnione obawy, że w polskich warunkach reformowania ustroju terytorialnego oraz poszukiwania autonomii regionalnej i lokalnej na różnych poziomach samorządu terytorialnego mogą występować silne tendencje do tworzenia sprzecznych hierarchicznie systemów mogących działać bardziej restrykcyjnie niż pobudzająco.

Błędy strategiczne utrudniające skuteczną absorpcję

Wprawdzie od czasu opracowania pierwszych strategii odnotować można w Polsce niewątpliwy postęp w zakresie planowania i zarządzania strategicznego, m.in. doskonalenia umiejętności przygotowywania lokalnych i regionalnych strategii rozwoju, projektów przedsięwzięć, wniosków o dofinansowanie działań z funduszy pomocowych, nadal nie jest on jednak wystarczający. Podobnie, jak niewystarczające jest spełnienie formalnego warunku pozyskania funduszy UE, jakim jest spójność realizowanego przedsięwzięcia z opracowaną strategią. Choć i tak bowiem w Polsce planowanie strategiczne na poziomie lokalnym nadal nie jest obligatoryjne, respektowanie zasady programowania rozwoju obowiązuje wszystkich beneficjentów funduszy europejskich.

Jakkolwiek nie zamierzam, bo i nie sposób, szczegółowo oceniać strategię lokalne, zidentyfikowane tam warunki i czynniki rozwojowe, w niektórych przypadkach niezwykle oryginalne i rokujące nadzieję na sukces pomysły na lokalne i regionalne produkty, to jednak nie można tu pominąć milczeniem powtarzających się dość często niedostatków tych dokumentów, rzutujących na trudności absorpcyjne⁹. Niemala ich część ogranicza się bowiem do nakreślenia dość ogólnych, lepiej lub gorzej zdiagnozowanych, wizji przyszłości, celów i kierunków rozwoju. Na ogół brakuje zaś sposobów ich osiągnięcia, harmonogramów zadań, zasad ich finansowania i monitorowania, organizacji wdrażania, programów i projektów. Brak zatem prób odpowiedzi na zasadnicze pytanie: jak wspólnota lokalna zamierza dojść do zamierzonego celu, zrealizować wyartykułowane w tych dokumentach zmiany, przezwyciężyć bariery, ograniczyć ryzyko związane z planowanymi zamierzeniami. Tymczasem wiadomo, że niezwykle pożądana racjonalizacja działań jest możliwa tylko wtedy, gdy strategię rozwoju posiadają odpowiednią programową strukturę przekładalną na konkretne działania i mechanizmy finansowania, gdy znajdują w nich miejsce nie tylko próby odpowiedzi dokąd zmierzać, ale jak osiągnąć nakreśloną wizję. To drugie pytanie jest bowiem znacznie trudniejsze. W tym zakresie doświadczenia samorządów regionalnych i lokalnych są znacznie skromniejsze i dlatego właśnie obecnie niebywale trudne okazuje się przygotowanie programów operacyjnych, projektów, wymaganych przez UE w procesie przydziału środków finansowych. Paradozem jest zatem, że mimo opracowania strategii tak wielką udrękę wielu gmin stanowi opracowanie fiszek projektowych wraz z odpowiednimi załącznikami.

Trudno nie zgodzić się z faktem, że większość wymogów stawianych przez Komisję Europejską w procesie przydziału środków zmusza m.in. do:

- wyboru priorytetów rozwojowych,
- wariantowego budowania scenariuszy rozwojowych,

⁹ Ta niezwykle ważna problematyka wymaga znacznie szerszego spojrzenia i z powodzeniem może stanowić przedmiot osobnego opracowania.

- wewnętrznej spójności programów,
- współdziałania, czyli partnerstwa w ich wyznaczaniu i wdrażaniu,
- współfinansowania projektów,
- wymierności ich częściowych i całkowitych efektów,

Widzenie już na wstępie wymiernych wyników projektowanych i wdrażanych przedsięwzięć, stanowi podstawowe zasady „zdrowego”, skutecznego planowania strategicznego. Ich respektowanie wraz z wykorzystaniem doświadczeń UE oraz oferowanej pomocy edukacyjnej w budowaniu struktur instytucjonalnych sterujących rozwojem powinno umożliwić przewyżczenie lub zmniejszenie szeregu barier na tym polu.

Zakończenie

Odwołując się do tak popularnego obecnie skrótu WWW, przypominającego równocześnie o potrzebie sięgania w procesie tworzenia strategii, jej monitorowania, promocji, jak i pozyskiwania środków do nowoczesnych metod komunikacji, dotychczas prezentowane treści ująć można metaforycznie. Jeżeli WWW zinterpretujemy jako wybrane wymogi wspólnoty, to zabiegając o pozyskanie dofinansowania należy przede wszystkim:

- widzieć wymierne wyniki,
- wyeksponować walory wniosku,
- wykazać ich wyjątkowe właściwości,
- wyartykułować wkład do wspólnotowych priorytetów,
- wnieść wkład własny
- wykazać wiarygodność wnioskodawcy.

Działania mające na celu zwiększenie zdolności absorpcyjnej powinny objąć wszystkie województwa i wszystkie poziomy administracji publicznej, a także najważniejszych partnerów społecznych. Konieczne jest zatem:

- współdziałanie wszystkich wokół wielozadaniowych programów,
- wspieranie ich (wewnętrzne i zewnętrzne) przez władze,
- wmontowanie umiejętne własnej wizji w wizję wielopodmiotowej wspólnoty ponadlokalnej.

Nie trzeba szeroko uzasadniać, jak niezwykle pomocna i pożądana byłaby wymiana doświadczeń, zwłaszcza że przecież odgórnie przewidziane limity dla województw nie powinny rodzić obaw o rywalizację w przejęciu części kwot. Od zdrowej konkurencji tylko niewielki jest jednak krok do jej negatywnych skutków. Niektóre formy bezpośredniego konkurowania gmin czy regionów oraz immanentnie z nimi związaną politykę bezpośredniej konkurencji władz publicznych, rozumianą jako rywalizowanie upodmiotowionych jednostek terytorial-

nych zabiegających o różnego typu korzyści, np. dostęp do środków finansowych, trudno jest dziś oceniać w pełni pozytywnie. Coraz częściej też wskazuje się na potencjalne negatywne skutki konkurencji między gminami wewnątrz regionu oraz na potrzebę takiej polityki, która będzie skierowana na kreowanie współpracy regionalnej i eliminowanie niezdrowej konkurencji o charakterze dywersyjnym. Dlatego podkreśla się, że aby zapobiec tendencjom do niosącej ze sobą negatywne skutki hiperkonkurencji, będzie potrzebny kodeks zasad konkurowania między gminami i regionami [Markowski 2000].

Klarowne procedury tworzenia programów, jasne kryteria na wszystkich poziomach, koncepcje wypracowane na drodze kompromisów, kooperacji, komplementarności, a nade wszystko kompetencje wsparte sprawną komunikacją stanowią więc będą podstawę sukcesu. Do jego osiągnięcia potrzebna jest jeszcze nade wszystko wiara we własne wartości.

LITERATURA

1. Analiza procesu wdrażania i skutków reformy terytorialnej organizacji kraju. Raport końcowy. Red. G. Gorzelak, B. Jałowiecki (2000–2001). Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
2. Bielecki J., Myczkowska A., Apanowicz P., Burak A., Piskorski M. (2002): Przybywa pieniędzy i kłopotów. *Rzeczpospolita* nr 151, s. A2.
3. Bury A. (2000): Dochody powiatów i województw w świetle postanowień Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego, Samorząd Terytorialny nr 3.
4. Grosse T. G. (2000): Polityka regionalna Unii Europejskiej i jej wpływ na rozwój gospodarczy. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i wnioski dla Polski. ISP, Warszawa.
5. Grosse T. G. (2002): Wybory samorządowe 2002 w perspektywie wykorzystania przez Polskę funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Analizy i Opinie. ISP Warszawa.
6. Guz-Vetter M. (1999): Przygotowanie polskiej administracji do efektywnego wykorzystywania pomocy przedakcesyjnej oraz funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Warszawa.
7. Guz-Vetter M. (2002): Unijna pomoc, polska niemoc. *Gazeta Wyborcza*, nr 268.
8. Jakość rządzenia: Polska bliżej Unii Europejskiej? EU-monitoring IV (2000): Red. J. Hauzniera i M. Marody, Kraków.
9. Kozak M. (2001): „Zdolność absorpcyjna” województw. *Wspólnota*, nr 49.
10. Kulesza M. (2000): „Imperium kontratakuje”. *Wspólnota*, nr 46, s.11.
11. Kulesza M. (2002): Polskie doświadczenia w zarządzaniu reformą decentralizacyjną. Samorząd Terytorialny, nr 9.
12. Mackiewicz M., Misiąg W., Tomalak M. (2003): Samorządowa kasa, czyli na co idą pieniądze w gminach powiatach i województwach. Alinex, Warszawa.

13. Markowski T. (2000): Stymulowanie i regulowanie konkurencyjności regionów w świetle procesów globalizacji gospodarki. Samorząd Terytorialny, nr 3.
14. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006 (2003). MGPiPS, Departament Programowania Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
15. Polityka spójności Unii Europejskiej w latach 2007-2013 - głos polskich regionów (2002). Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
16. Programy Rozwoju Regionalnego - przygotowanie polskich regionów do korzystania z funduszy strukturalnych (2003). Materiały z konferencji organizowanej przez Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
17. Szlachta J. (2002): Strategiczne uwarunkowania rozwoju regionalnego obszarów wiejskich w kontekście polityki regionalnej Unii Europejskiej. [w:] Rolnicza Polska wobec wyzwań współczesności. Red. T. Hunek, Warszawa.
18. Słodowa-Helpa M. (2002): Dylematy i możliwości rozwoju polskich regionów w świetle europejskiej polityki regionalnej. [w:] Problemy przestrzeni w integracji europejskiej. Red. B. Gruchman. Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu nr 23, Poznań.
19. Słodowa-Helpa M. (1999): Wpływ zadeklarowanej pomocy przedakcesyjnej Unii Europejskiej na aktywizację społeczno-gospodarczą wspólnot lokalnych i regionalnych. [w:] Rolnictwo polskie w obliczu integracji z Unią Europejską. Red. M. Walowski. Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
20. Surażska W. (1999): Komu fundusze strukturalne. Rzeczpospolita, nr 231, s. A8.
21. Warda J. (2001): Bariery w wykorzystaniu funduszy pomocowych. Rozwój Regionalny, nr 9/10.
22. Wstępny Narodowy Plan Rozwoju (1999). Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
23. Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego 2004-2006. Projekt wersja robocza nr 4.1. Warszawa, wrzesień 2002.

MAŁGORZATA SŁODOWA-HELPA

ZRÓŻNICOWANIE ZDOLNOŚCI ABSORPCYJNYCH REGIONÓW I GMIN DO KORZYSTANIA Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ

STRESZCZENIE

W artykule podjęta została próba oceny zróżnicowanych przestrzennie barier utrudniających pozyskanie i efektywne wykorzystanie znaczących środków Unii Europejskiej. Problem został zaprezentowany na tle: czynników decydujących o zdolnościach absorpcyjnych polskich regionów, dotychczasowych doświadczeń tych regionów w wykorzystywaniu funduszy unijnych, skali i charakteru przewidywanego wsparcia finansowego. W artykule zaprezentowano również najbardziej potrzebne działania na tym polu.

MAŁGORZATA SŁODOWA-HELPA

**DIVERSIFICATION OF THE ABSORPTION CAPACITY OF REGIONS
AND COMMUNES IN ORDER TO USE THE EUROPEAN UNION FUNDS**

SUMMARY

In this article there is an attempt to judge the spatial diversity barriers which make many difficulties in getting and using effectively the significant finances from funds. This problem is presented against a background of the factors deciding about absorption capacity of the polish regions experiences of these regions in using the European Union funds, scale and character of the financial assistance which Poland is expected to receive. In article there are also presented the most needed actions on this field.

ZBIGNIEW PAŁKA
Urząd Miasta w Bydgoszczy

PROGRAM SAPARD – ANALIZA WNIOSKÓW INFRASTRUKTURALNYCH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM

1. Wstęp

Program SAPARD jest dla jednostek samorządu terytorialnego na obszarach wiejskich już drugim, po Programie Aktywizacji Obszarów Wiejskich, źródłem pozyskiwania dodatkowych środków na rozbudowę lokalnej infrastruktury. Dla gmin i powiatów, jest to również duże wyzwanie sprostania wymogom programu, przygotowania w terminie odpowiednich wniosków oraz zapewnienie własnego wkładu finansowego. Dodatkowym utrudnieniem, w realizacji programu, jest konieczność sfinansowania całego przedsięwzięcia, po rozliczeniu którego następuje wypłata środków publicznych z programu SAPARD. Niniejsze opracowanie jest poświęcone ocenie pierwszych doświadczeń w realizacji programu w zakresie Działania 3 - Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich.

W ramach Działania 3 wydzielono pięć następujących schematów:

- Schemat 3.1 Zaopatrzenie gospodarstw wiejskich w wodę wraz z jej uzdatnianiem
- Schemat 3.2 Odprowadzanie i oczyszczanie ścieków komunalnych
- Schemat 3.3 Gospodarka odpadami stałymi, obejmujący wspieranie inwestycji związanych z zagospodarowaniem odpadów stałych
- Schemat 3.4 Drogi gminne i powiatowe na obszarach wiejskich
- Schemat 3.5 Zaopatrzenie w energię.

Podmiotami uprawnionymi do ubiegania się o pomoc w Działaniu 3 były gminy oraz związki gmin. Program objął swym zasięgiem cały kraj na obszarach wiejskich i miasta do 7 tysięcy mieszkańców. W schemacie 3.4 o pomoc finansową mogły ubiegać się gminy, w odniesieniu do dróg gminnych i dojazdowych do gruntów rolnych oraz powiaty w odniesieniu do dróg powiatowych.

2. Charakterystyka infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w regionie kujawsko-pomorskim

Znaczenie infrastruktury technicznej, na obszarach wiejskich dla dalszego ich rozwoju, jest podkreślane przez wielu autorów i znawców problematyki wiejskiej. Według M. Kłodzińskiego, J. Wilkina i B. Pięcka [1998] znaczenie infrastruktury w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wynika z faktu, że stanowi ona podstawę wszelkiej działalności gospodarczej, warunkując jej zakres, strukturę i przestrzenne rozmieszczenie. Zdaniem innych autorów ważnym czynnikiem rozwoju terenów, zarówno nie zurbanizowanych, jak i zurbanizowanych, wpływającym na ekonomikę i kształtującym przestrzeń, jest infrastruktura techniczna i społeczna [Bujarkiewicz, Iwanicki, Piotrowska 1999]. Znaczenie infrastruktury dla rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich znalazło swoje odzwierciedlenie również w zapisach Strategii Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego, gdzie rozwój infrastruktury uznano za jeden z priorytetów rozwoju województwa.

Analizę stanu infrastruktury komunalnej obszarów wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego ograniczono do dziedzin figurujących w Działaniu 3 Programu SAPARD pod nazwą danego schematu.

A. WODOCIĄGI (SCHEMAT 3.1)

Liczba przyłączy do wodociągów w gospodarstwach rolnych na 100 mieszkańców wsi w województwie kujawsko-pomorskim wynosi 15,2477, przy średniej dla kraju 15,075 (dane Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2001 r. *Liczba przyłączy wodociągowych i kanalizacyjnych w gospodarstwach rolnych*). Województwo zajmuje pod tym względem 8 miejsce w Polsce. Wśród 130 gmin kwalifikujących się do udziału w programie, 35 jest zwodociągowane w 100 %. Stopień zwodociągowania poniżej 50 % występuje w 15 gminach (dane Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy *O zwodociągowaniu gmin województwa kujawsko-pomorskiego wg stanu na dzień 31.12.1999 roku*).

B. KANALIZACJA (SCHEMAT 3.2)

Liczba przyłączy kanalizacyjnych w gospodarstwach rolnych na 100 mieszkańców wsi dla województwa kujawsko-pomorskiego wynosi 1,31. Wartość ta jest niższa od średniej dla kraju wynoszącej 1,639 i plasuje województwo na 12 miejscu (dane Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2001 r. *Liczba przyłączy wodociągowych i kanalizacyjnych w gospodarstwach rolnych*). Wysokie koszty budowy instalacji odprowadzania ścieków w połączeniu z tradycyjnie rozproszoną zabudową i rozmieszczeniem przestrzennym gospodarstw rolnych sprawiają, iż podłączenie gospodarstw rolnych do systemów zbiorowego odprowadzania ścieków jest rzadkością. Nie wszystkie gminy dysponują również własną oczyszczalnią ścieków. Do gmin o najlepszej sytuacji w tym zakresie należą gminy miejskie i miejsko-wiejskie. W 2001 roku eksploatowano w woje-

wództwie 117 komunalnych oczyszczalni ścieków. W trakcie budowy lub na etapie uzgodnień projektowych znajduje się kolejnych 7 oczyszczalni (dane Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Bydgoszczy *Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2001 roku*).

C. GOSPODARKA ODPADAMI (SCHEMAT 3.3)

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w 2001 r. funkcjonowało 95 składowisk odpadów komunalnych, na których w tymże roku złożono łącznie 644 763 Mg odpadów. Ilość nagromadzonych odpadów na wszystkich składowiskach łącznie wyniosła 5 560 404 Mg. Średni stopień wypełnienia składowisk wynosił 50,2% (dane: Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy *Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2001 roku*).

D. DROGI GMINNE I POWIATOWE (SCHEMAT 3.4)

Długość dróg gminnych pozamiejskich, w km na 100 mieszkańców wsi, dla województwa kujawsko-pomorskiego wynosi 0,30 co w przybliżeniu odpowiada średniej krajowej, wynoszącej 0,313 i plasuje województwo na 8 miejscu w kraju (Rocznik statystyczny województw 2000. GUS. Warszawa *Powierzchnia województw, Ludność wiejska, Długość dróg gminnych pozamiejskich*). Stan nawierzchni dróg, zarówno gminnych jak i powiatowych, jest zły czego dowodem są liczne skargi mieszkańców do administratorów dróg oraz urzędów miast i gmin. Problemy dróg stanowią bardzo często jeden z „żelaznych” tematów obrad rad gmin i powiatów.

E. ZAOPATRZENIE W ENERGIĘ (SCHEMAT 3.5)

Dostęp do sieci energetycznej w województwie kujawsko-pomorskim jest powszechny, przy czym na uwagę zasługuje problem przestarzałej infrastruktury technicznej urządzeń (wiele wymaga wymiany, przebudowy lub modernizacji). Problemem jest również niedostateczna moc przesyłowa istniejących instalacji oraz wysokie koszty nowych przyłączy, którymi w dużej mierze obciąża się inwestorów. Ta sytuacja ma istotny wpływ na poziom inwestycji i budownictwa mieszkaniowego na terenach wiejskich.

3. Cel i przedmiot badań

Celem niniejszej pracy jest określenie obszarów największej aktywności gmin i powiatów w ubieganiu się o pozyskanie dodatkowych środków na rozwój oraz charakterystyka tych jednostek samorządu terytorialnego, które zgłosiły wnioski o przyznanie pomocy.

Celem analizy jest również poszerzenie wiedzy na temat głównych obszarów problemowych samorządów, identyfikowanych na podstawie rozpoznania kierunków aktywności inwestycyjnej.

Przygotowanie wniosku i wystąpienie o pomoc na konkretne przedsięwzięcie, jest najlepszym wskaźnikiem, które dziedziny stanowią faktyczne priorytety

rozwoju gminy czy powiatu. Przygotowane z wielkim mozolem i często znacznymi nakładami finansowymi, strategie rozwoju jednostek samorządu terytorialnego, w swoim głównym przesłaniu, czyli wskazaniu dziedzin stanowiących priorytety rozwoju, w oparciu o aktualny potencjał gospodarczy i ludzki oraz lokalne zasoby, są często zbiorem pobożnych życzeń, a priorytety są tak liczne lub obszerne tematycznie, iż przestają być de facto priorytetami (priorytet – pierwszeństwo, atrybut różnicujący procesy w ich ubieganiu się o dostęp do zasobów, wyrażony liczbą całkowitą [Płoski 1999]). Dlatego też dziedziny, w których samorządy realizują inwestycje, dają faktyczny obraz hierarchii celów rozwoju i działań dla zaspokojenia potrzeb lokalnych społeczności.

Wyszczególnienie zaś cech wspólnych (charakterystyka) samorządów, które przygotowały projekty przedsięwzięć inwestycyjnych, ma na celu poszerzenie wiedzy na temat przyczyn postaw aktywnych jednych samorządów i braku inicjatywy u innych. Omawiany temat stanowi poszerzenie rozważań zawartych w artykule „Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich – na przykładzie gmin regionu kujawsko-pomorskiego” Zbigniew Pałka, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego Nr 401 s. 117.

4. Wyniki badań

Na łączną liczbę 130 uprawnionych do zgłoszenia wniosków gmin, wnioski złożyło 67, tj. 51,5% uprawnionych. Łącznie wpłynęło 89 wniosków, z czego:

- w Schemacie 3.1 - 14, tj. 15,7%,
- w Schemacie 3.2 - 37, tj. 41,6%,
- w Schemacie 3.3 - 0,
- w Schemacie 3.4 – 38, tj. 42,7%,
- w Schemacie 3.5 – 0.

Tabela 1

Rozkład wniosków w zależności od rodzaju gminy

Rodzaj gminy	Gminy uprawnione łącznie		Liczba gmin zgłaszających co najmniej 1 wniosek, w stos. do gmin uprawnionych łącznie		Wnioski łącznie	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Miejska	3	2,3	1	33,3	1	1,1
Miejsko-wiejska	35	26,9	16	45,7	19	21,4
Wiejska	92	70,8	50	54,3	69	77,5
Razem	130	100	67	51,5	89	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

Na 19 uprawnionych powiatów (wyłącznie w Schemacie 3.4) wnioski złożyło 7, tj. 36,8%. Łącznie wpłynęło 7 wniosków.

Z powyższych danych wynika, że gminy wykazały największe zainteresowanie dotacjami na kanalizację i drogi oraz zupełny brak zainteresowania dotacjami na gospodarkę odpadami i zaopatrzenie w energię.

W tabeli 1 przedstawiono dane dotyczące liczby wniosków składanych przez gminy miejskie, miejsko-wiejskie i wiejskie. Z przedmiotowych danych wynika, iż największe zaangażowanie wykazały gminy wiejskie 54,3% i miejsko-wiejskie 45,7%, mniejsze zaś gminy miejskie – 33,3%. Z gmin wiejskich, również spłynęła największa liczba wniosków co oznacza, iż gminy wiejskie składały częściej więcej niż jeden wniosek.

Tabela 2

Liczba wniosków złożonych przez gminy

Liczba wniosków	Liczba gmin	%
0	63	48,5
1	47	36,2
2	18	13,8
3	2	1,5
Razem	130	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

Spośród 130 gmin uprawnionych do ubiegania się o dofinansowanie, aż 63 (48,5%) nie złożyło ani jednego wniosku (tabela 2). Spośród gmin, które złożyły wnioski, najwięcej było składających po 1 wniosku 47 (36,2%). Tylko 2 gminy przygotowały po 3 projekty.

Tabela 3

Zestawienie kwotowe wniosków o dotacje

Wyszczególnienie	Wartość ogółem (zł)	%	Średnia wartość wniosku (zł)
Schemat 3.1 (wodociągi)	5.929.971,90	10,2	423.569,4
Schemat 3.2 (kanalizacja)	36.630.503,88	63,1	990.013,6
Schemat 3.4 (drogi) ¹	15.498.367,98	26,7	407.851,8
Razem	58.058.843,76	100	652.346,6

¹ Schemat 3.4 bez powiatów.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

W tabeli 3 zestawiono wartość kwotową wniosków w poszczególnych schematach. Najwięcej wniosków w wymiarze kwotowym zgłoszono w Schemacie 3.2 (kanalizacja) – 63,1% dostępnych środków. Kolejne miejsca zajęły drogi – 26,7% i wodociągi – 10,2%. Na uwagę zasługuje fakt, iż średnia wartość wniosku przy wodociągach wyniosła ok. 50% maksymalnej kwoty wniosku, w przypadku kanalizacji 58%, dróg ok. 65%.

Tabela 4 ilustruje, ile gmin w ujęciu powiatowym, ubiegało się o dofinansowanie inwestycji. Z przedstawionych danych wynika, że najwięcej wniosków spłynęło z powiatów: włocławskiego, toruńskiego, tucholskiego i inowrocławskiego. Najmniejsze zaś zaangażowanie wykazały gminy leżące w powiatach: radziejowskim, wąbrzeskim, sępoleńskim oraz aleksandrowskim, lipnowskim i mogileńskim.

Średni stopień zwodociągowania gmin uprawnionych do ubiegania się o dotacje wynosił 81,4%, natomiast średni stopień zwodociągowania 14 gmin, które złożyły wnioski o dofinansowanie budowy wodociągów, wynosił 74,7%.

Tabela 4

Rozkład gmin, które złożyły wnioski w ujęciu powiatowym

L.p.	Powiat	Liczba gmin ogół.	Liczba gmin zgłasz. wnioski	Liczba wniosków			
				Sch. 3.1	Sch. 3.2	Sch. 3.4	Razem
1.	Aleksandrowski	7	2	0	0	2	2
2.	Brodnicki	9	3	1	1	1	3
3.	Bydgoski	8	5	2	1	3	6
4.	Chełmiński	6	2	0	2	1	3
5.	Golubsko-Dobrzyński	5	3	1	2	2	5
6.	Grudziądzki	6	3	0	2	1	3
7.	Inowrocławski	8	5	3	3	2	8
8.	Lipnowski	8	2	1	0	1	2
9.	Mogileński	4	1	0	1	1	2
10.	Nakielski	5	3	1	2	0	3
11.	Radziejowski	7	0	0	0	0	0
12.	Rypiński	5	3	0	1	3	4
13.	Sępoleński	4	1	0	1	0	1
14.	Świecki	11	6	0	4	2	6
15.	Toruński	8	6	1	3	5	9
16.	Tucholski	6	5	1	5	3	9
17.	Wąbrzeski	4	1	0	1	0	1
18.	Włocławski	13	13	2	7	10	19
19.	Żninski	6	3	1	1	1	3
Razem		130	67	14	37	38	89

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

W tabeli 5 przedstawiono ilość wniosków złożonych przez gminy w zależności od stopnia zwodociągowania tych gmin. Z zestawienia wynika, że najczęściej wniosków – 7 (50,0%) złożyły gminy o najwyższym stopniu zwodociągowania.

Tabela 5

**Zwodociągowanie gmin a liczba wniosków o dofinansowanie
budowy wodociągów**

Stopień zwodociągowania gmin (%)	Liczba gmin	%	Liczba złożonych wniosków	%
Poniżej 25	1	0,8	0	0
25 – 49	15	11,5	3	21,4
50 – 74	24	18,5	4	28,6
75 – 100	90	69,2	7	50,0
Razem	130	100	14	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy.

Maksymalna kwota środków o jakie mogły ubiegać się gminy w Schemacie 3.1 wynosiła 840.000 zł. Zestawienie liczby złożonych wniosków w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty ilustruje tabela 6.

Najwięcej wniosków – 8 (57,1%) opiewało na kwoty poniżej 50% maksymalnej kwoty dotacji.

Tabela 6

**Zestawienie liczby złożonych wniosków w zależności od wielkości
wnioskowanej kwoty dotacji w Schemacie 3.1**

Wielkość wnioskowanej kwoty	Liczba wniosków	%
Maksymalna	1	7,2
50% do maksymalna	5	35,7
Poniżej 50%	8	57,1
Razem	14	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

W Schemacie 3.2 (kanalizacja) zgłoszono łącznie 37 wniosków. Zgłoszone projekty w przeważającej mierze dotyczyły budowy, rozbudowy i modernizacji sieci kanalizacyjnej – 32 (86,5%) – tabela 7.

Tabela 7

Rodzaje zadań inwestycyjnych w Schemacie 3.2

Rodzaj inwestycji	Liczba wniosków	%
Budowa, rozbudowa i modernizacja oczyszczalni ścieków	3	8,1
Budowa, rozbudowa i modernizacja sieci kanalizacyjnej	32	86,5
Budowa przydomowych oczyszczalni ścieków	2	5,4
Razem	37	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

W Schemacie 3.2 (kanalizacja) zgłoszono łącznie 37 wniosków. Zgłoszone projekty w przeważającej mierze dotyczyły budowy, rozbudowy i modernizacji sieci kanalizacyjnej – 32 (86,5%) – tabela nr 7.

Maksymalna kwota środków o jakie mogły ubiegać się gminy w Schemacie 3.2 (kanalizacja) wynosiła 1.700.000 zł. Zestawienie ilości złożonych wniosków w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty ilustruje tabela 8.

Tabela 8

Liczba złożonych wniosków w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty dotacji w Schemacie 3.2

Wielkość wnioskowanej kwoty	Liczba wniosków	%
Maksymalna	7	18,9
50% do maksymalna	14	37,8
Poniżej 50%	16	43,3
Razem	37	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

Gminy ubiegające się o pomoc w tym schemacie (3.2) złożyły najwięcej wniosków na kwoty poniżej 50% maksymalnej wielkości, drugą znaczącą grupą były gminy wnioskujące o środki w kwotach od 50% do maksymalnego wymiaru dotacji.

W zakresie Schematu 3.4 złożono 38 wniosków o dotacje na budowę i modernizację dróg gminnych i 7 wniosków na drogi powiatowe. Długość dróg zarówno gminnych jak i powiatowych wykazuje znaczące zróżnicowanie w poszczególnych powiatach. Przeliczenie długości dróg na jednostkę powierzchni daje możliwość porównania stopnia „udrogowienia” poszczególnych jednostek

terytorialnych. Dla potrzeb niniejszego opracowania przeliczono długości dróg gminnych i powiatowych na powierzchnię powiatów tworząc w ten sposób wskaźnik długości dróg. W 19 powiatach województwa kujawsko-pomorskiego średni wskaźnik długości dróg gminnych wynosił $0,71 \text{ km/km}^2$, natomiast dróg powiatowych $0,39 \text{ km/km}^2$.

W tabeli nr 9 dokonano porównania liczby wniosków zgłoszonych przez gminy, w kontekście długości sieci dróg gminnych w powiatach (wskaźnik długości dróg gminnych – liczony: łączna długość dróg gminnych/powierzchnia powiatu w km/km^2). Z analizy wynika, iż najwięcej wniosków (23 tj. 60,5%) spłynęło z gmin w powiatach o wskaźniku długości dróg gminnych od $0,72$ do $1,00 \text{ km/km}^2$, a więc powyżej średniej.

Tabela 9

Wskaźnik długości dróg gminnych a liczba wniosków zgłoszonych przez gminy w Schemacie 3.4

Wskaźnik długości dróg gminnych (km/km^2)	Liczba powiatów	%	Liczba wniosków	%
Poniżej $0,71$	8	42,1	12	31,6
$0,72$ do $1,00$	7	36,8	23	60,5
Powyżej $1,00$	4	21,1	3	7,9
Razem	19	100	38	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Rocznika statystycznego województwa kujawsko-pomorskiego 2001”.

Podobne zestawienie dotyczące dróg powiatowych (tabela nr 10) wykazało, że najwięcej wniosków złożyły powiaty o najniższym wskaźniku długości dróg powiatowych – 3 wnioski co stanowi 42,8%.

Tabela10

Wskaźnik długości dróg powiatowych a liczba wniosków zgłoszonych przez powiaty w Schemacie 3.4

Wskaźnik długości dróg powiatowych (km/km^2)	Liczba powiatów	%	Liczba wniosków	%
Poniżej $0,30$	3	15,8	3	42,8
$0,31$ do $0,39$	7	36,8	1	14,3
$0,40$ do $0,49$	5	28,3	2	28,6
Powyżej $0,50$	4	21,1	1	14,3
Razem	19	100	7	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Rocznika statystycznego województwa kujawsko-pomorskiego 2001”.

Maksymalna kwota środków, o jakie mogły ubiegać się gminy i powiaty w Schemacie 3.4 wynosiła 630.000 zł. Zestawienie ilości wniosków zgłoszonych przez gminy w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty ilustruje tabela 11.

Tabela 11

Zestawienie liczby wniosków zgłoszonych przez gminy w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty dotacji w Schemacie 3.4

Wielkość wnioskowanej kwoty	Liczba wniosków	%
Maksymalna	11	28,9
50% do maksymalna	15	39,4
Poniżej 50%	12	31,7
Razem	38	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

Powyższe zestawienie świadczy o dużym zaangażowaniu i determinacji gmin w ubieganiu się o środki w tej dziedzinie. Złożono aż 11 wniosków (28,9%) w maksymalnym wymiarze i 15 (39,4%) powyżej połowy maksymalnej kwoty dotacji (z czego większość była zbliżona do kwoty maksymalnej).

Podobna sytuacja zaistniała w przypadku wniosków zgłoszonych przez powiaty, gdzie o maksymalną kwotę dotacji wystąpiły 3 powiaty, tj. 42,8% biorących udział w programie (tabela 12).

Tabela 12

Zestawienie liczby wniosków zgłoszonych przez powiaty w zależności od wielkości wnioskowanej kwoty dotacji w Schemacie 3.4

Wielkość wnioskowanej kwoty	Liczba wniosków	%
Maksymalna	3	42,8
50% do maksymalna	1	14,4
Poniżej 50%	3	42,8
Razem	7	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych źródłowych Kujawsko-Pomorskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.

Podczas analizy dokonano również porównania postawy gmin biorących udział w Programie SAPARD z gminami uczestniczącymi w Programie Aktywizacji Obszarów Wiejskich (PAOW). Na 67 gmin, które złożyły wnioski do Programu SAPARD, aż 55 (82%) także złożyło wnioski do programu PAOW. Spośród 63 gmin, które nie złożyły żadnego wniosku do Programu SAPARD, 33 (52,4%) również nie składało wniosków do programu PAOW.

5. Podsumowanie

Przystępując do podsumowania przeprowadzonej analizy należy zwrócić uwagę na bardzo znaczący aspekt realizacji Programu SAPARD w 2002 roku. Mianowicie gminy i powiaty miały bardzo ograniczony czas na przygotowanie projektów przedsięwzięć i zgłoszenie wniosków o dotacje. Termin składania wniosków wyznaczono od 17 lipca do 16 września 2002 roku, a więc niecałe dwa miesiące. Jest to bardzo krótki czas na przygotowanie stosownej dokumentacji technicznej, spełnienie wymogów formalno-prawnych oraz zabezpieczenie niezbędnej puli środków finansowych. Należy także zwrócić uwagę na okres przygotowania wniosku i ewentualnej realizacji – była to druga połowa roku budżetowego. Wcześniejsze zaplanowanie tych inwestycji i zabezpieczenie w budżecie odpowiednich środków, raczej nie wchodziło w rachubę, gdyż Program SAPARD był już wielokrotnie zapowiadany i zmieniane terminy uruchomienia skutecznie zniechęciły samorządy do odpowiedniego planowania. Tak więc udział w programie wymagał dokonania pilnych zmian w budżecie i zaciągnięcia kredytów. Należy w tym miejscu dodać, iż był to również okres urlopowy, co stanowiło dodatkowe utrudnienie.

Zainteresowanie samorządów skupiło się głównie na pozyskiwaniu pomocy na kanalizację i drogi (Schematy 3.2 i 3.4) odpowiednio 37 wniosków (41,6%) i 38 wniosków (42,7%). Oznacza to, iż znacząca grupa gmin uznała właśnie te dziedziny za priorytetowe dla swojego rozwoju. Zaskakującym faktem natomiast jest brak zainteresowania pozyskaniem środków na gospodarkę odpadami i zaopatrzenie w energię (Schematy 3.3 i 3.5). Zwłaszcza zaś brak inicjatywy w zakresie zaopatrzenia w energię jest zastanawiający, zważywszy na częste narzekania inwestorów, zarówno osób fizycznych jak i podmiotów gospodarczych na trudności z dostępem do sieci energetycznej, przy budowie nowych domów czy otwieraniu działalności gospodarczej w dziedzinach związanych ze znacznym poborem energii elektrycznej. Trudno bowiem nie dostrzec prostej zależności rozwoju budownictwa i działalności gospodarczej od dostępu do podstawowego środka produkcji jakim jest energia elektryczna.

Biorąc pod uwagę rodzaj gminy, należy zauważyć wysokie zaangażowanie gmin wiejskich w ubieganiu się o dotacje – na 89 wniosków, aż 69 (77,5%) przygotowały gminy wiejskie. Pod względem kwotowym, największą pozycję stanowiły wnioski o dotacje na budowę kanalizacji. Charakteryzując gminy i powiaty, występujące w poszczególnych dziedzinach programu (schematach), można zauważyć znaczące prawidłowości. W przypadku wodociągów największe zainteresowanie przejawiały gminy o największym stopniu zwodociągowania. Jednocześnie najwięcej wniosków opiewało na kwoty poniżej połowy maksymalnej kwoty dotacji. Oznacza to, że większość zadań zgłoszonych w tej dziedzinie miała charakter uzupełniający, bądź kończący zadania będące na ukończe-

niu. W przypadku kanalizacji, większa część wniosków opiewała na kwoty przekraczające 50% maksymalnej kwoty, przy czym, aż 7 wniosków tj. 18,9% miało wymiar maksymalny. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przygotowanie projektu opiewającego na maksymalny wymiar dotacji, jest znacznie trudniejsze od projektu obejmującego zadanie o mniejszym wymiarze rzeczowo-finansowym. Wynika to z faktu, iż przy maksymalnym wymiarze, należy dostosować obmiar planowanych robót do wnioskowanej kwoty, co często wymaga przeprojektowania wcześniej zaplanowanego zadania. W przypadku, gdy dla gminy uzyskanie maksimum dotacji nie było priorytetem, wniosek dotyczył zadania (lub jego części) wcześniej zaprojektowanego i przygotowanego, o wartości mieszczącej się w dopuszczalnej kwocie dotacji i zgodnej z możliwościami finansowymi gminy (lub powiatu w przypadku dróg).

Realizacja zadań w dziedzinie kanalizacji, największa pozycja w Programie SAPARD, świadczy o znacznym zaangażowaniu gmin w porządkowanie gospodarki wodno-ściekowej, co ma zbawienny wpływ na stan środowiska naturalnego na obszarach wiejskich – zwłaszcza wód, powierzchniowych jak i podziemnych.

W zakresie dróg gminnych największe zainteresowanie pozyskaniem środków z Programu SAPARD wykazały gminy w powiatach, w których długość dróg gminnych jest wyższa od średniej dla wszystkich powiatów. Natomiast, w zakresie dróg powiatowych powstała sytuacja odwrotna – więcej wniosków złożyły powiaty o łącznej długości dróg powiatowych niższej od średniej dla wszystkich powiatów. W obu zaś przypadkach przygotowano wyraźnie więcej wniosków opiewających na kwoty przekraczające połowę dopuszczalnej normy, przy znaczącej części wniosków o maksymalny wymiar dotacji.

Na szczególną uwagę zasługuje porównanie gmin uczestniczących w Programie SAPARD z gminami uczestniczącymi w Programie Aktywizacji Obszarów Wiejskich (PAOW). Okazuje się, że przytłaczająca większość (82%) gmin uczestniczących w SAPARD-dzie, również wzięła udział w PAOW. Ta prawidłowość dotyczy także (niestety) gmin nie uczestniczących w Programie SAPARD – ponad 52 % z nich, również nie uczestniczyło w PAOW. Porównując aktywność obu grup gmin w ujęciu powiatowym, potwierdza się cecha występowania aktywności w określonych powiatach np. - wrocławski, toruński, inowrocławski i wyraźnie niższa aktywność w innych np. powiaty radziejowski, aleksandrowski, lipnowski.

Przytoczone powyżej rozważania prowadzą do konkluzji, iż wiedza nabyta przez gminy uczestniczące w PAOW „nie poszła w las”. Gminy, które nabyły doświadczenie w PAOW w dużej mierze spożytkowały je, w znacznie trudniejszym programie jakim jest SAPARD.

Zbliżający się moment wstąpienia Polski do Unii Europejskiej otworzy samorządom możliwości korzystania z funduszy znacznie przekraczających środki z programów SAPARD i PAOW (fundusze strukturalne).

Na podstawie przeprowadzonej analizy już dzisiaj, z dużą dozą prawdopodobieństwa, można wskazać te jednostki samorządu terytorialnego w województwie kujawsko-pomorskim, które poradzą sobie z tym wyzwaniem, jak i te dla których będzie to poważny problem.

LITERATURA

1. Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa 1998, s. 180.
2. Kierunki wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie regionu kujawsko-pomorskiego. Wydawnictwo Uczelniane Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy 1999, ss. 153.
3. Zdzisław Płoski: Słownik encyklopedyczny – informatyka. Wydawnictwo Europa, 1999.
4. Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2001 roku. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2002.
5. Rocznik statystyczny 2001 Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Urząd Statystyczny w Bydgoszczy 2001.
6. Rocznik statystyczny województw 2000. GUS Warszawa.
7. Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa. Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Toruń, czerwiec 2000.
8. Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Toruń, czerwiec 2000.

ZBIGNIEW PAŁKA

PROGRAM SAPARD – ANALIZA WNIOSKÓW INFRASTRUKTURALNYCH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM

STRESZCZENIE

Specjalny Akcesyjny Program na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich (SAPARD), został uruchomiony 17 lipca 2002 roku. Samorządy lokalne uzyskały możliwość pozyskania dodatkowych środków na rozwój infrastruktury obszarów wiejskich. Wśród gmin i powiatów województwa kujawsko-pomorskiego, które zdecydowały się na udział w programie, zdecydowaną większość stanowiły samorządy biorące udział w Programie Aktywizacji Obszarów Wiejskich (PAOW), realizowanym od 2000 roku. Gminy zainteresowane były głównie pomocą finansową na budowę kanalizacji, wodociągów i dróg. Żadna gmina nie wystąpiła o pomoc na budowę składowisk odpadów stałych i poprawę zaopatrzenia w energię. Doświadczenia nabyte w PAOW, okazały się bardzo przydatne w trudniejszym programie jakim jest SAPARD.

ZBIGNIEW PAŁKA

**THE SAPARD PROGRAMME – AN ANALYSIS OF INFRASTRUCTURE PROJECTS
IN THE KUJAWSKO-POMORSKIE PROVINCE**

SUMMARY

Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (SAPARD), started on July 17, 2002. The possibility of obtaining additional means for the development of rural infrastructure opened up for local governments. Among communes and counties of kujawsko-pomorskie province that decided to take part in the programme, the vast majority consisted of local governments participating in the Rural Development Programme (PAOW). It has been implemented since 2000. The communes were mainly interested in financial assistance for constructing sewage systems, water supply systems and roads. No commune applied for assistance for constructing the solid waste dumping grounds and for improvement of the electric energy supply. Experience acquired from PAOW, has proved very useful for participation in the more difficult SAPARD.

ANNA LICZNERSKA
MAŁGORZATA ŚRUBKOWSKA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

ZMIANY W POZIOMIE KONSUMPCJI ŻYWNOŚCI W POLSCE W PERSPEKTYWIE PRZYSTĄPIENIA DO UNII EUROPEJSKIEJ

Wstęp

Konsumpcja to kategoria ekonomiczna, w której szczególne miejsce zajmuje analiza zmian spożycia żywności. Problematyka ta jest zawsze aktualna bez względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i polityczne znaczenie żywności. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych zajmuje czołowe miejsce w hierarchii potrzeb i ma istotne znaczenie jako miernik poziomu życia [Chmielewska 2000]. Problem zmian spożycia żywności jest również istotny z uwagi na zbliżające się włączenie Polski w struktury Unii Europejskiej i co się z tym wiąże, powstanie wspólnego rynku. Polski rynek żywności po wstąpieniu do UE zostanie poddany silniejszym procesom globalizacji, które między innymi polegają na intensyfikacji więzi produkcyjnych i handlowych między podmiotami gospodarczymi [Wilkin 2001]. Więzy te, mogą wpływać na zmiany w poziomie i strukturze podaży żywności.

Niniejsza praca zawiera porównanie poziomu spożycia najważniejszych artykułów i produktów żywnościowych w Polsce i Unii Europejskiej. Zakłada się bowiem, że po utworzeniu wspólnego rynku modele i style konsumpcji z jeszcze większym nasileniem zaczną się przenikać. Oznacza to, że różne mechanizmy wpływać będą, na wzorec konsumpcji w Polsce. Podłoże tych mechanizmów może być rynkowe, np.: swobodna konkurencja producentów doprowadzi do ujednolicenia cen, co spowoduje, że niektóre produkty żywnościowe relatywnie zdrożeją a inne będą tanieć. Taka sytuacja doprowadzi zapewne do przesunięcia popytu z jednych na inne produkty spożywcze. Inne mechanizmy mogą mieć charakter pozaekonomiczny jako efekt skomplikowanego i do końca nie przewidywalnego procesu unifikacji. Mogą to być mechanizmy demograficzne, społeczne i psycho-

graficzne np.: zmiany stylu życia, wartości, zachowań, wzrost poziomu edukacji żywieniowej itp. [Adamczyk 1999].

Cel pracy

Celem pracy jest porównanie tendencji i zmian w spożyciu żywności w Polsce i Unii Europejskiej, a także pogrupowanie tych krajów pod względem wyznaczonych cech diagnostycznych. Grupowanie pozwoli odpowiedzieć na pytanie do których krajów należących do Unii Europejskiej Polska ma najbardziej zbliżony poziom konsumpcji, a także pozwoli określić, w jakim kierunku mogłyby nastąpić zmiany w konsumpcji żywności po wstąpieniu Polski do Wspólnoty Europejskiej?

Źródło i metoda badań

Podstawowym materiałem statystycznym wykorzystywanym w artykule są bilanse żywnościowe opracowywane przez Organizację ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) za lata 1985-2000. Dane te pochodzą z kwestionariuszy wypełnianych dla FAO przez kraje uczestniczące w badaniach. Wiarygodność danych z bilansów żywnościowych zależy od dokładności danych statystycznych z każdego kraju, sposobu zbierania danych i ich dostępności. Globalna ilość artykułu żywnościowego przewidzianego na cele spożycia jest dzielona przez liczbę ludności kraju, który rzeczywiście uczestniczy w konsumpcji. Ilość żywności przeznaczanej do bezpośredniej konsumpcji wyrażona jest w kg na mieszkańca rocznie, w wartości energetycznej (kcal), ilości białka (w g) oraz tłuszczu (w g) w przeliczeniu na mieszkańca i dzień. Dane o spożyciu artykułów żywnościowych na 1 mieszkańca rocznie informują o potencjalnej konsumpcji, gdyż obejmują różne rodzaje strat w gospodarstwach domowych. Podaż żywności (spożycia) jest oceniona na poziomie handlu detalicznego z uwzględnieniem spożycia zbiorowego, żywności zakupywanej przez gospodarstwo domowe oraz samozaopatrzenia konsumpcyjnego.

Materiał badawczy zebrano w postaci bazy danych w programie Excel, a obliczeń statystycznych dokonano w programie Statistica.

Poziom i zmiany w spożyciu wybranych produktów żywnościowych w Polsce i Unii Europejskiej przedstawiono w postaci graficznej oraz przy pomocy współczynników zmienności i indeksów zmian poziomu spożycia w badanym okresie.

Poziom spożycia wybranych produktów w Polsce i Unii Europejskiej przedstawiono w postaci graficznej na rysunkach 1, 2 i 3. Aby wygładzić linię trendu dane pierwotne zmodyfikowano używając średniej ruchomej trzyletniej.

Współczynnik zmienności informuje o zróżnicowaniu poziomu spożycia, czyli o dużych bądź małych zmianach wartości zmiennej. Natomiast indeksy zmian informują o kierunku, w jakim przebiegają te zmiany. Ze względu na

ograniczoność miejsca zaprezentowano tylko indeks zmian porównujący średni poziom spożycia w trzech pierwszych latach badanego okresu, ze średnią w trzech ostatnich latach.

Jako metodę porządkującą, służącą do określenia miejsca badanych obiektów w przestrzeni z punktu widzenia wybranych cech, zastosowano: taksonomię wrocławską. Obliczenia wykonano przy pomocy programu Dendryt.

Przygotowana macierz składała się z 15 obiektów charakteryzowanych przez 23 cechy diagnostyczne dotyczące poziomu konsumpcji żywności w okresie 16 lat. Do zastosowania analizy skupień pierwotną macierz przekształcono w macierz średnich. Średnie informują o przeciętnym spożyciu produktów żywnościowych w krajach Unii Europejskiej i Polski na przestrzeni 16 lat.

Następnie na podstawie współczynników zmienności i siły związków korelacyjnych dokonano wyboru cech diagnostycznych. Wybrane cechy diagnostyczne dla macierzy średnich to:

- a) spożycie warzyw w kg na 1 osobę/rok;
- b) spożycie mięsa wołowego i cielęcego w kg na 1 osobę/rok;
- c) spożycie mleka w kg na 1 osobę/rok.

Stopień skorelowania cech jest niski, co odpowiada formalnym wymogom stawianym cechom diagnostycznym. W końcowym etapie zebrane dane w postaci macierzy średnich zostały poddane standaryzacji, w celu doprowadzenia do porównywalności zmiennych opisujących różne właściwości badanych obiektów.

Wyniki badań

Prawidłowy rozwój człowieka, jego sprawność fizyczna i umysłowa oraz ogólny stan zdrowia zależą w dużej mierze od właściwego odżywiania się [Gulbicka 2002]. Sposób odżywiania się zakorzeniony jest w tradycji kulturowej oraz wiąże się z rodzajem produkowanej żywności. Niezależnie od tego, obserwuje się jednak pewne zmiany, wynikające z rosnącej globalizacji, bardziej skutecznych metod konserwacji żywności [Wojtyński, Garyński 2002]. To powoduje, że widoczne są zmiany w spożyciu podstawowych artykułów żywnościowych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego w badanym okresie zarówno pomiędzy krajami Unii Europejskiej, jak i pomiędzy Polską a Wspólnotą Europejską (tabela 1).

W Polsce zmiany spożycia artykułów pochodzenia roślinnego (rys. 1) w okresie 16 lat zauważalne są głównie w spożyciu roślin strączkowych i owoców, gdyż współczynniki zmienności dla tych produktów wynoszą odpowiednio 13,66 i 25,17. Dla pozostałych artykułów współczynniki zmienności wynoszą, poniżej 10, co oznacza, że w badanym okresie nie nastąpiły istotne zmiany w konsumpcji tych produktów. Widoczne jest to zwłaszcza na przykładzie ziemniaków i cukru. Można natomiast zauważyć różnice w spożyciu produktów pochodzenia roślinnego pomiędzy mieszkańcami Unii Europejskiej i Polski.

W Polsce więcej konsumuje się produktów zbożowych, ziemniaków i cukru. Natomiast mieszkańcy Unii Europejskiej zdecydowanie więcej spożywają roślin strączkowych i owoców. Przetwarzają w tym Grecja, Włochy i Hiszpania. Polacy natomiast w ostatnich 6 latach badań konsumują więcej warzyw niż średnio w Unii Europejskiej.

Tabela 1

Indeksy zmian oraz współczynniki zmienności poziomu spożycia podstawowych artykułów żywnościowych w Polsce i Unii Europejskiej (średnia za lata: 1985, 1986, 1987 =100)

Kraje	Artykuły pochodzenia roślinnego											
	Przetwory zbożowe*		Ziemniaki		Strączkowe		Warzywa		Owoce		Cukier	
	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.
Polska	86,41	6,99	93,54	3,44	110,61	13,66	111,86	5,64	180,99	25,17	91,12	8,64
	101,45	2,12	91,50	3,84	117,20	8,15	106,27	2,84	116,44	7,15	99,81	3,33
UE	Mięso											
	ogółem		wołowe i cielęce		kozie i baranina		wieprzowe		drób		inne mięso	
	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.
Polska	101,65	5,16	48,12	30,45	**	82,15	114,85	8,15	176,75	22,81	50,00	43,52
UE	107,44	2,48	83,82	8,11	100,97	3,38	111,09	3,92	133,84	10,90	111,49	7,83
Polska	Podroby		Ryby***		Jaja		Mleko					
	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.
	124,64	9,02	87,41	13,18	88,32	10,90	74,30	13,53				
UE	82,63	8,31	119,52	6,16	90,89	6,16	100,98	1,49				
Polska	Tłuszcze											
	ogółem		roślinne		zwierzęce		masło					
	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.	indeks	wsp. zm.
Polska	82,81	35,82	181,43	26,09	54,97	27,14	49,06	10,11				
UE	110,90	3,92	118,79	6,70	101,20	1,52	76,30	11,41				

*Przetwory zbożowe w przeliczeniu na ziarno.

**Zbyt mała dokładność danych, aby prawidłowo określić indeks.

***Waga żywa.

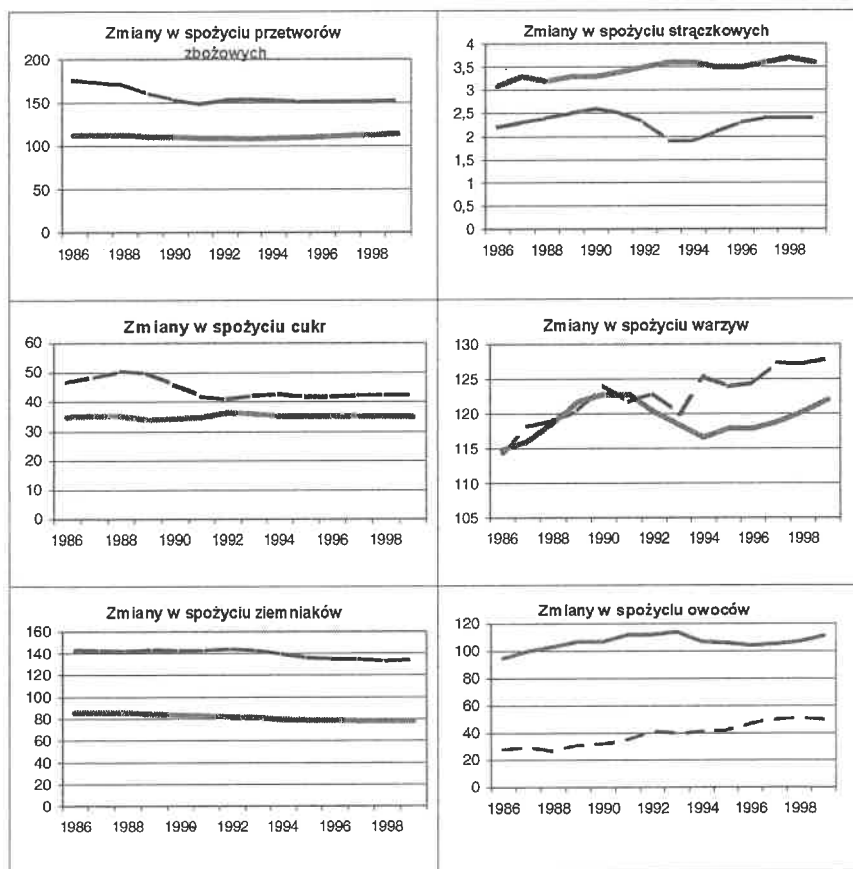
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Food Balance Sheets. FAO, 2002.

Jeżeli chodzi o spożycie mięsa (rys. 2) to istotne różnice zauważalne są w konsumpcji poszczególnych rodzajów mięsa w krajach Unii Europejskiej. Różnice te widoczne są w konsumpcji wołowiny, cielęciny, baraniny, mięsa koziego i drobiu. Jedynie w przypadku drobiu widoczny jest wzrost spożycia tego produktu, a w pozostałych przypadkach występuje tendencja spadkowa zamrażalna chociażby w ostatnim okresie. Polacy spożywają również coraz więcej drobiu, a mniej mięsa wołowego i zdecydowanie mniej baraniny i mięsa

koziego, niż mieszkańcy Unii Europejskiej. Konsumpcja wieprzowiny i podrobów zarówno w Polsce jak i w Unii jest na stałym poziomie, ale w krajach Unii Europejskiej spożywa się zdecydowanie więcej podrobów niż w Polsce. Mieszkańcy Unii Europejskiej spożywają również więcej ryb niż Polacy, zwłaszcza Portugalczycy, dla których ryby są jednym z głównych składników diety. Jednak w ostatnich latach zauważalny jest w Polsce wzrost spożycia ryb, ale jest on nadal niższy niż w Unii, co może być związane z wysoką ich ceną na polskim rynku, a także brakiem tradycji w spożywaniu dużej ilości ryb w kuchni polskiej. Konsumpcja jaj i mleka przez Polaków jest niższa niż w Unii Europejskiej. W przypadku mleka można zauważyć stałą tendencję malejącą, natomiast spożycie jaj wykazuje wzrost w ostatnim okresie.

Rysunek 1

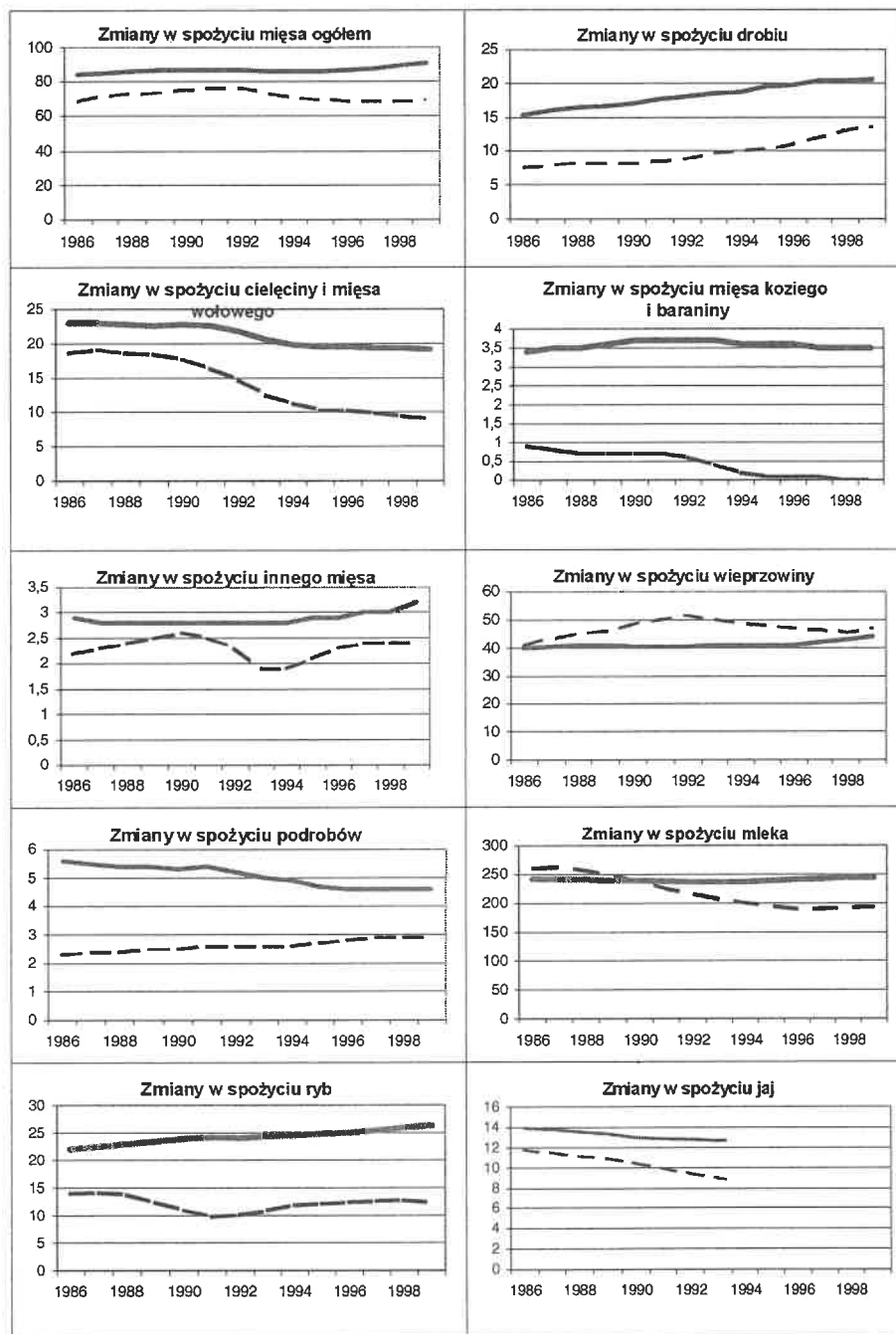
Zmiany spożycia produktów pochodzenia roślinnego

--- zmiany w spożyciu w Polsce
 — zmiany w spożyciu w UE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Food Balance Sheets. FAO, 2002

Zmiany spożycia produktów pochodzenia zwierzęcego

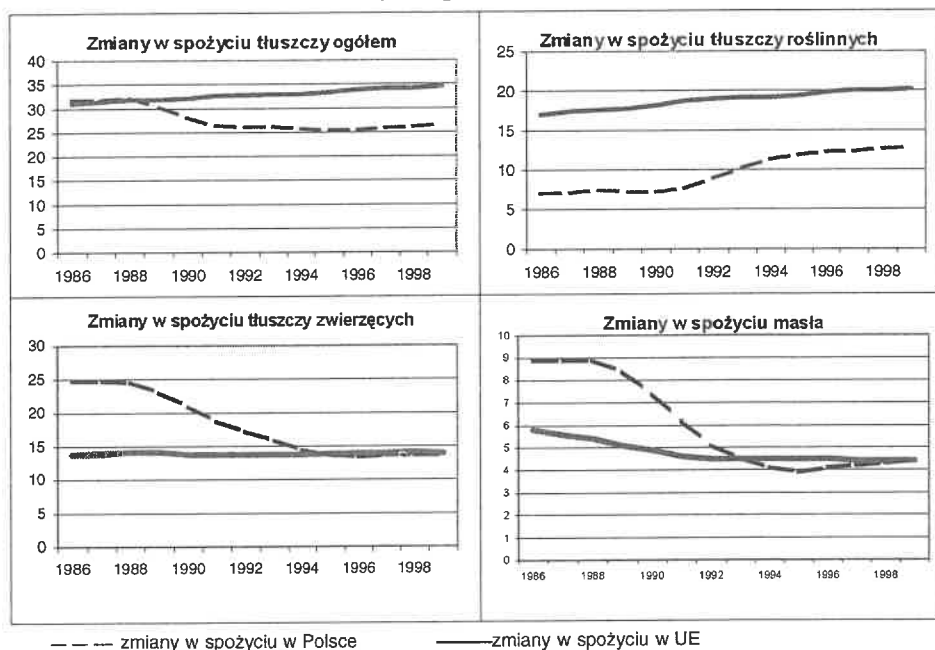
--- zmiany w spożyciu w Polsce

— zmiany w spożyciu w UE

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Food Balance Sheets. FAO, 2000

Rysunek 3

Zmiany w spożyciu tłuszczu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Food Balance Sheets. FAO, 2002

W Polsce zauważalne są również istotne zmiany w spożyciu tłuszczów, zarówno pochodzenia roślinnego jak i zwierzęcego (rys. 3). Wzrasta spożycie tłuszczów roślinnych, a maleje tłuszczów zwierzęcych, co może być spowodowane zmianą diety i dążeniem do zdrowego sposobu odżywiania się. Natomiast w Unii Europejskiej konsumpcja tłuszczów zwierzęcych i roślinnych nie uległa znaczącym zmianom, gdyż współczynniki zmienności wynoszą odpowiednio 1,52 i 6,70. Szczególna sytuacja występuje w przypadku spożycia masła, gdyż zarówno w Unii Europejskiej jak i w Polsce widoczne jest tendencja spadkowa w spożyciu tego produktu. Dopiero od roku 1997 sytuacja w konsumpcji masła stabilizuje się i spożycie jest na podobnym poziomie w Unii Europejskiej jak i w Polsce.

Na podstawie wybranych cech diagnostycznych macierzy średnich obliczono tablicę odległości i dokonano wyboru najmniejszych odległości pomiędzy wszystkimi krajami. Wybrane wielkości posłużyły do wykreślenia spójnego dendrytu. Stosując zaś zasadę podziału dendrytu podaną przez Groszka i Zagórskiego wyodrębniono 3 grupy krajów dzieląc dendryt w miejscach połączeń III i wyższych rzędów [Groszek, Zagórski 1972].

Do pierwszej wydzielonej grupy krajów pod względem cech diagnostycznych zaliczono 9 krajów: Polskę, Austrię, Belgię i Luksemburg, Danię, Francję,

Irlandię, Niemcy, Wielką Brytanie i Włochy. Średnie spożycie warzyw w tej grupie wyniosło 111 kg/osobę/rok. Największe spożycie warzyw w tej grupie wystąpiło we Włoszech – 188 kg/osobę/rok, co może być spowodowane charakterystyczną włoską dietą bogatą w warzywa i owoce oraz występującym tam ciepłym śródziemnomorskim klimatem. Natomiast najmniej wołowiny i cielęciny spożywają Polacy, a najwięcej Francuzi, co potwierdzają zebrane dane statystyczne. Spożycie mleka we wszystkich krajach jest bliskie wartości średniej dla całej grupy, co potwierdza niska wartość wskaźnika zmienności dla tej cechy, która wyniosła 9,82.

Druga wyodrębniona grupa to 3 kraje: Finlandia, Holandia i Szwecja. Finlandia i Szwecja to kraje sąsiadujące. Ich klimat jest bardzo podobny, a więc zapotrzebowanie kaloryczne jest także zbliżone i tym samym dieta mieszkańców tych krajów bogata jest także w takie same ilości białka i tłuszczu. Głównymi uprawami w tych krajach są jęczmień, pszenica, żyto i ziemniaki, a hoduje się głównie bydło i trzodę chlewną. Holandia przoduje także w produkcji masła i serów. Wszystko to wskazuje, że mieszkańcy tych krajów mają podobne preferencje żywnościowe pod względem spożycia warzyw, wołowiny i cielęciny oraz mleka. Mieszkańcy krajów II grupy piją więcej mleka (średnio 360 l/osobę/rok) niż mieszkańcy krajów zakwalifikowanych do grupy I (średnio 259 l/osobę/rok) i grupy III (średnio 169 l/osobę/rok). Mieszkańcy tej grupy konsumują także o 38 kg i o 104 kg mniej warzyw niż mieszkańcy krajów I i III grupy.

Trzecią grupę stanowią również dwa sąsiadujące kraje: Hiszpania i Portugalia. To kraje o klimacie śródziemnomorskim, gdzie uprawia się głównie owoce cytrusowe, migdały i figi. Dlatego też mieszkańcy tych krajów preferują owoce, których średnie spożycie wynosi 112 kg/osobę/rok i jest wyższe w porównaniu do pozostałych wyodrębnionych grup krajów. Portugalczycy i Hiszpanie konsumują także duże ilości warzyw 176 kg/osobę/rok. Podobieństwo tych krajów widoczne jest także w spożyciu mleka, wołowiny i cielęciny oraz cukru. Kaloryczność pokarmów jest również bardzo zbliżona, ale Hiszpanie w swojej diecie zjadają o 26 g białka więcej na osobę na rok niż Portugalczycy.

Wnioski:

Przeprowadzone badania pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

1. Zmiany zachodzące w poziomie spożycia artykułów żywnościowych w Polsce w badanym okresie mają różny charakter. Największe zmiany prowadzące do stałego wzrostu spożycia obserwujemy w spożyciu: owoców, drobiu i tłuszczu roślinnych. Tendencje do stopniowego wzrostu konsumpcji w ostatnich latach można zauważyć w przypadku: strączkowych, innego mięsa, ryb i jaj. Spada natomiast spożycie: wołowiny i cielęciny, mięsa koziego i baraniny, mleka oraz tłuszczu zwierzęcych w tym

- masła. Dla pozostałych produktów trudniej jest ustalić tendencję zmian gdyż, ich wielkość mierzona współczynnikiem zmienności jest niewielka.
2. W porównaniu z obywatelami Unii Europejskiej Polacy średnio spożywają więcej przetworów zbożowych, cukru, warzyw, ziemniaków i wieprzowiny oraz podobną ilość tłuszczu zwierzęcych, w tym masła.
 3. Metoda taksonomiczna jest skutecznym sposobem podziału pewnej zbiorowości (krajów, województw, gmin) na grupy jednorodne.
 4. Czynniki najsilniej delimitującymi kraje pod względem konsumpcji żywności są: spożycie warzyw w kg/osobę/rok, mięsa wołowego i cielęcego w kg/osobę/rok i mleka w l/osobę/rok.
 5. Metoda taksonomiczna pozwoliła, określić podobieństwa krajów pod względem konsumpcji wybranych produktów żywnościowych oraz zaklasyfikować Polskę do grupy pierwszej. Oznacza to, że Polacy spożywają podobne ilości niektórych produktów jak mieszkańcy krajów Unii Europejskiej zaliczonych do grupy pierwszej. Przykładem takiego produktu jest mleko. Innych produktów jak np.: wołowiny i cielęciny spożywamy zdecydowanie mniej niż mieszkańcy Unii. To daje podstawy przypuszczać, że spożycie niektórych produktów żywnościowych w Polsce ulegnie zmianie, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Należy jednak pamiętać, że na ilość i rodzaj spożywanego pokarmu wpływa wiele czynników, między innymi: dochody ludności, klimat, tradycja i obyczaje, a także poziom życia mieszkańców danego kraju.

LITERATURA

1. Adamczyk G. (1999): Analiza zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych i ich implikacje dla producentów żywności. *Zagadnienia ekonomiki rolnej*, nr 4-5, 115.
2. Chmielewska B. (2000): Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolników. *Studia i monografie nr 97, IERiGŻ, Warszawa*, 5.
3. Groszek T. Zagórski K. (1972): Zastosowanie taksonomii wrocławskiej, analizy czynnikowej do badań struktury społeczno-zawodowej ludności. *Wiadomości Statystyczne*, nr 10, 26-28.
4. Gulbicka B. (2002): Poziom wyżywienia w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2-3, 13.
5. Wilkin J. (2001): Polskie rolnictwo wobec procesu globalizacji. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom 3, zeszyt 1, 9-13.
6. Wojtyniak B. Waryński P. (2000): Najważniejsze elementy sytuacji zdrowotnej w Polsce. Porównanie międzynarodowe. Państwowy Zakład Higieny, Warszawa, 25.

ANNA LICZNAERSKA
MAŁGORZATA ŚRUBKOWSKA

**ZMIANY W POZIOMIE KONSUMPCJI ŻYWNOSTCI W POLSCE W PERSPEKTYWIE
PRZYSTĄPIENIA DO UNII EUROPEJSKIEJ**

STRESZCZENIE:

W pracy zaprezentowano tendencje zmian poziomu konsumpcji podstawowych produktów żywnościowych w Polsce w porównaniu z Unią Europejską. Porównano również wzorzec konsumpcji żywności w Polsce i w innych krajach Unii Europejskiej.

ANNA LICZNAERSKA
MAŁGORZATA ŚRUBKOWSKA

**CHANGES IN CONSUMPTION OF FOOD IN POLAND IN ASPECT
OF INTEGRATION WITH EUROPEAN UNION**

SUMMMARY:

The tendencies of changes of level consumption basic food products in Poland in comparison with European Union have presented in the article. The pattern of consumption of food has compared in Poland and different countries of European Union too.

INFORMACJE

ROMANA CHOJNACKA,
JOLANTA ZDROJEWSKA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

WIELKOPOLSKIE PRODUKTY REGIONALNE JAKO DZIEDZICTWO KULINARNE ZE ZNAKIEM JAKOŚCI

Na podstawie prowadzonych badań oraz zgodnie z zapotrzebowaniem środowiska wiejskiego, Studium Wiejskiego Gospodarstwa Domowego Akademii Rolniczej w Poznaniu opracowało dwa programy edukacyjne, które zyskały akceptację i dofinansowanie Wojewody Wielkopolskiego.

Pierwszy z nich dotyczył rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich i nosił tytuł *„Podnoszenie standardu usług agroturystycznych jako odpowiedź na wymogi Unii Europejskiej”*. Beneficjentami realizowanego projektu byli rolnicy prowadzący gospodarstwa agroturystyczne w województwie ostrzeszowskim.

W programie znalazły się zagadnienia dotyczące poprawy jakości żywienia turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych, z wykorzystaniem produktów z tychże gospodarstw. Podjęto również problem planowania jadłospisów z uwzględnieniem grup wiekowych i diety. Zaproponowano różne formy posiłków integrujące gości i gospodarzy, takie jak: pikniki, ogniska, przyjęcia ogrodowe, a także zasady ich organizowania, nakrywania stołu itp. Omówiono sposoby uatrakcyjnienia oferty agroturystycznej przez wykorzystanie produktów lokalnych. W programie znalazły się też zagadnienia dotyczące podniesienia świadomości zdrowotnej w zakresie higieny i zatruc pokarmowych. Zaprezentowano sposoby radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia zdrowia i życia, w tym także postępowania z osobą nieprzytomną oraz w sytuacji ustania pracy serca i czynności oddechowych.

Podano propozycję co do ekologicznego wyposażenia domu i jego otoczenia. Wszyscy słuchacze otrzymali obszernie materiały dydaktyczne.

Zajęcia cechowały się dużą aktywnością uczestników, którzy podejmowali ożywione dyskusje wyjaśniające lub uszczegóławiające przekazywane treści. Postulowano, aby takim szkoleniem objąć większą populację osób prowadzących działalność agroturystyczną.

Szkolenie spełniło oczekiwania słuchaczy co do podjętych tematów jak i sposobu przekazywania wiedzy, czego wyrazem były bardzo wysokie oceny w ankiecie ewaluacyjnej.

Drugi z programów dotyczył produktu lokalnego i nosił tytuł „*Wielkopolskie produkty regionalne, czyli dziedzictwo kulinarne na rynek*”.

Szkoleniem objęto 500 osób z powiatów województwa wielkopolskiego. Zajęcia prowadzone były w formie 10 seminariów informacyjnych, przez pracowników Studium, przedstawicieli SANEPID-u i Inspektorów Weterynarii. Odbyły się one w: Ostrzeszowie, Pile, Międzychodzie, Koninie, Starym Tomysłu, Grodzisku Wlkp., Kaliszu, Pobiedziskach, Kościanie i Gostyniu.

Beneficjentami realizowanego projektu byli przedstawiciele przedsiębiorców, rolnicy, prowadzący działalność agroturystyczną, zainteresowani przetwarzaniem płodów rolnych oraz wytwarzaniem produktów żywnościowych metodami tradycyjnymi. W zajęciach uczestniczyli również przedstawiciele władz samorządowych oraz liderzy lokalni.

Program zawierał zagadnienia związane z podniesieniem świadomości środowiska wiejskiego w zakresie istniejących w Unii Europejskiej i tworzonych w Polsce możliwości wytwarzania i ochrony regionalnych produktów żywnościowych. Podjęto też problem znaczenia wykorzystania regionalnych zasobów i dziedzictwa kultury materialnej oraz przedsiębiorczości mieszkańców terenów wiejskich.

Wskazano na nowe możliwości tworzenia źródeł dochodu i co za tym idzie powstawania miejsc pracy, jak również podniesienia atrakcyjności turystycznej Wielkopolski.

Podkreślono również możliwość uzyskania ochrony prawnej, w świetle obowiązujących w Polsce przepisów, dotyczącej rozpoczęcia sprzedaży bezpośredniej produktów i przetworów pochodzących z gospodarstw indywidualnych oraz identyfikacji tych produktów.

Osoby uczestniczące w spotkaniach wykazały duże zainteresowanie wytwarzaniem produktów żywnościowych metodami tradycyjnymi oraz pogłębienia wiedzy o warunkach wytwarzania i dopuszczania do obrotu konkretnych rodzajów produktów. Sugerowano także konieczność organizowania kolejnych szkoleń.

Powyżej przedstawione programy mimo, że różne w treści miały na celu poszerzenie wiedzy, podwyższenie standardu już istniejących usług, a także wskazanie na nowe możliwości rozwoju rynku produktów regionalnych.

Należy podkreślić, że po raz kolejny Studium wyszło naprzeciw zapotrzebowaniu społeczności wiejskiej, całego środowiska wiejskiego.

W marcu 2003 roku został złożony do Urzędu Wojewódzkiego kolejny wniosek programu edukacyjnego pt.: „*Rozwój żywnościowego produktu regionalnego ze znakiem jakości*”, który jest niejako kontynuacją programu „*Wielkopolskie produkty regionalne, czyli dziedzictwo kulinarne na rynek*”.

Program skierowano do służb samorządowych, rolników – producentów żywności wieprzowej zainteresowanych produkcją świni rasy złotnickiej, a także do członków stowarzyszeń agroturystycznych i osób zrzeszonych wokół hotelarstwa i gastronomii. Bardzo dobre, o specyficznym smaku potrawy i przetwory z mięsa świni rasy złotnickiej mogą stanowić znakomity farmerski produkt regionalny ze znakiem jakości i jednocześnie mogą stać się wizytówką naszego regionu.

Realizację tego programu przewiduje się w okresie od czerwca do listopada 2003 roku.

Zainteresowanych prosimy o zgłoszenia telefoniczne (061 848-77-98) lub na adres e-mail: studgos@au.poznan.pl.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Przewodniki dla rolników. Opracowanie: KCDRRiOW w Brwinowie, Oddział KCD w Poznaniu, Regionalne Centra Doradztwa w Barzkowicach, Częstochowie, Poswiętnem, Przysieku, Radomiu, Starym Polu i we Wrocławiu. Wydawca: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w Warszawie, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie 2003 r.

Serię przewodników dla rolników stanowi osiem broszur o następujących tytułach:

„Płatności bezpośrednie”
„Inwestycje w gospodarstwach”
„Młodzi rolnicy”
„Program rolno-środowiskowy i zalesianie”

„Rynek mięsa i wołowiny”
„Rynek zbóż”
„Rynek owoców i warzyw”
„Rynek wieprzowiny”

Przewodniki zawierają podstawowe, najaktualniejsze informacje z zakresu ww. zagadnień. Serię przygotowano pod hasłem „Polska w Unii Europejskiej” specjalnie dla rolników, ale także doradców rolniczych i wszystkich żywo zainteresowanych syntetycznymi informacjami z zakresu rolnictwa, związanymi z integracją europejską. Poradniki podają informacje jak korzystać z różnych form pomocy finansowej, zagwarantowanych warunkami członkostwa po wejściu Polski do Unii Europejskiej. W każdym opracowaniu podano warunki otrzymania pomocy jak i warunki udzielania pomocy, np. w przypadku inwestowania w gospodarstwach rolnych, różnicowania działalności rolniczej i zbliżonych do rolnictwa, wsparcia dla gospodarstw rolnych na dostosowanie do standardów Unii Europejskiej, wsparcia dla gospodarstw niskotowarowych.

W poradniku „System płatności bezpośrednich” podano zasady działania systemu w latach 2004-2006, obejmującego płatności podstawowe dla każdego rolnika i płatności dodatkowe do wybranej produkcji – roślinnej lub zwierzęcej.

Przewodnik „Młodzi rolnicy” to kompendium wiedzy nt. ułatwienia startu młodym rolnikom - jakiej pomocy mogą oczekiwać w formie dotacji i szkoleń, a także możliwości przejmowania gospodarstw poprzez system wcześniejszych emerytur rolniczych, rent strukturalnych.

We wspólnotowej organizacji rynku zbóż, mleka i wołowiny, wieprzowiny, a także owoców i warzyw konieczna jest znajomość przez rolników podstawowych regulacji prawnych i działań w poszczególnych sektorach produkcji, m. in. zmian poziomu opłacalności produkcji, wymagań jakościowych, systemu dopłat, regulacji importowych i eksportowych i ich wpływu na polski rynek po akcesji. Informacje te zawarto w monograficznych przewodnikach dotyczących poszczególnych rynków.

Przewodniki wydano w dużym nakładzie, a ich rozprowadzaniem zajmują się Ośrodki Doradztwa Rolniczego, Urzędy Wojewódzkie, Izby Rolnicze, jednostki samorządu terytorialnego.

Zwalczanie zgnilca amerykańskiego (złośliwego) pszczoł. Marian Jeliński. Wydawca: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2003, ss. 20.

Opisana choroba pod mianem zgnilca zwalczana jest w Polsce z urzędu, a od 2002 roku podlega zgłaszaniu i zwalczaniu z mocy znowelizowanej ustawy z dnia 25 lipca 2001 r. o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, badaniu zwierząt rzeźnych i mięsa oraz o Inspekcji Weterynaryjnej (Dz. U. Nr 129, poz. 1438). Powoduje ona znaczne straty ekonomiczne i jej występowanie nie pozwala na eksport pszczoł z danej pasieki do krajów UE.

W opracowaniu przedstawiono objawy kliniczne choroby, sposób pobierania prób do badań laboratoryjnych i postępowania z nimi. Szczegółowo opisano sposób postępowania i zwalczania choroby przez służby weterynaryjne.

W załącznikach do broszury podano obowiązujące wzory dokumentów związanych ze zgłoszeniem wystąpienia choroby jak i uzyskania certyfikatu zdrowia dla pszczoł/rodzin pszczelich, matek i pszczoł towarzyszących w wysyłkach pszczoł w kraju i do Wspólnoty Europejskiej.

Warsztat żurnalisty. Piotr Andrzejewski. Wydawca: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2003, ss. 28.

Jak podkreśla autor książka ta nie jest podręcznikiem dziennikarstwa prasowego. Jest natomiast próbą zebrania w jednym miejscu garści praktycznych porad odnoszących się do kwestii warsztatu dziennikarskiego.

Autor podaje podstawowe źródła informacji i sposoby ich wykorzystywania. Charakteryzuje najbardziej użyteczne w pracy dziennikarskiej „szablony” pisanie informacji prasowych (schemat budowy informacji prasowej), tekstów publicystycznych i wywiadów prasowych (pojedyncze wypowiedzi, wywiad ekspercki – „trzy pytania do”, rozmowa-portret, wywiad w formie pisemnej).

Autor ma nadzieję, że zawarte w opracowaniu podpowiedzi okażą się użyteczne dla adeptów trudnego zawodu dziennikarskiego. Broszurę wzbogacono wykazem książek cytowanych i zalecanych.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa rolniczego, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
 - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1 100 znaków);
 - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
 - streszczenie w języku polskim i angielskim – maksymalnie 14 wierszy;
 - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
 - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 97.0 i wersje nowsze);
 - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
 - ewentualne rysunki, tabele i wykresy dołączone w oddzielnych plikach. Rysunki wyłącznie w plikach źródłowych, a tabele i wykresy najlepiej w programach Word, Excel i CorelDraw w formacie B5;
 - dane literaturowe – odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
 - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu (bez numerowania) każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
 - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
 - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, 5-17;
 - jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
 - klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
 - wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym;
4. Tekst artykułu lub informacji (nagrany na dyskietkę) powinien być dostarczony na dyskietce oraz dwóch wydrukach w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.

6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy i ewentualnie numer telefonu.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Z Autorem przyjętego do druku artykułu zawarta zostanie umowa wydawnicza określająca zasady przeniesienia na Wydawcę prawa do wydania dzieła i wprowadzenia go do obrotu w formie drukowanej w Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego i/lub nie na stronie internetowej KCDRRiOW. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl

